

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOPLUMSAL HAREKETLER VE EKONOMİK
KRİZLER: TÜRKİYE’DE 2001 ESNAF PROTESTOLARI
ÖRNEĞİ

Erhan EZİCİ

Danışman
Doç. Dr. Ayşen UYSAL

İZMİR-2012

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOPLUMSAL HAREKETLER VE EKONOMİK
KRİZLER: TÜRKİYE’DE 2001 ESNAF PROTESTOLARI
ÖRNEĞİ

Erhan EZİCİ

Danışman
Doç. Dr. Ayşen UYSAL

İZMİR-2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2008800154

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Erhan EZİCİ
Tez Başlığı : Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye'de 2001 Esnaf Protestoları Örneği

Savunma Tarihi : 06.07.2012
Danışmanı : Doç.Dr.Ayşen UYSAL

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Ayşen UYSAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Naci SEVKAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Yaşar UYSAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (✓)
Oy Çokluğu ()

Erhan EZİCİ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye'de 2001 Esnaf Protestoları Örneği" başlıklı Tez(✓) / Projesi() kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye’de 2001 Esnaf Protestoları Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../2012

Erhan EZİCİ

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye’de 2001 Esnaf
Protestoları Örneği
Erhan EZİCİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Son dönemde birçok ülkenin yaşadığı ekonomik problemler, söz konusu ülke halklarının ekonomik krize karşı protesto hareketleri düzenlemesi ile sonuçlanmıştır. 2008 yılı sonunda ortaya çıkan küresel ekonomik kriz ile Yunanistan, İspanya gibi Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan ekonomik krizler sonrasında, krizden olumsuz anlamda etkilenen bireylerin tepkilerini sokaklara inerek göstermeleri, bu tartışmaların tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır. Ekonomik krizin yarattığı olumsuz koşullara karşı ortaya çıkan protesto hareketleri, farklı dönemlerde Türkiye’de de görülmüştür. Özellikle, Türkiye’de yaşanan en ağır ekonomik kriz olduğu ifade edilen 2001 ekonomik krizi sonrasında yaşanan Emek Platformu eylemleri ve esnaf eylemleri bu özelliklere sahip protestoları oluşturmaktadır.

Ekonomik krizlerin yol açtığı olumsuzlukların ekonomik ya da sosyal açılardan topluma yansımaları, bireylerin protesto gösterileri düzenlemesine yol açabilmektedir. 2001 ekonomik krizi sonrasında Türkiye’de yaşananlar benzer bir durum oluşturmaktadır. Mesleki bir grup olan esnafın sokaklara dökülerek tepkisini dile getirmesi, Türkiye’de hemen hemen hiç görülmeyen bir protesto türüdür. Bu nedenle, 2001 ekonomik krizi sonrasında esnafın düzenlediği protesto gösterileri, katılımcıların profili ve sayısı, esnaf örgütlerinin eylemler içerisindeki rolü bakışı gibi konular cevaplanması gereken başlıca soruları oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, 2001 ekonomik krizi sonrasında esnafın düzenlediği protesto hareketleri incelenmiştir. Göreli yoksunluk teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi kullanılarak, esnaf eylemlerinin teorik temeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Cevaplanmaya çalışılan bir diğer soru ise, esnaf eylemlerinin '*kriz eylemi*' tanımlaması içinde yer alıp alamayacağıdır. Sistemik gazete taraması kullanılarak, esnaf eylemlerinin hangi tarihlerde, nerede gerçekleştiği, katılımcı sayısı, eylemlerde kullanılan eylem biçimi ve repertuarı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle esnaf eylemlerinin, 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıktığı ve kriz eylemleri özelliği taşıdığı, çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Esnaf, Kriz Eylemi, Eylem Repertuarı

ABSTRACT

Master's Thesis

Social Movements and Economic Crisis: The Case of 2001 Artisan Protests in Turkey

Erhan EZİCİ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Administration

Public Administration Program

The economical problems that several countries come across recently have been resulted in the improvement of protest movements against economic crisis of countries' society at issue. After the global economic crisis which occurred at the end of the year 2008 and economic crises in the European Union countries such as Greece and Spain, the reactions of the individuals affected by the crisis negatively by hitting the street enabled these arguments to gain currency again. Protest movements emerged against negative conditions of economic crisis has been seen in Turkey in different periods. Labor Platform movements and artisan movements which occurred especially after the 2001 economic crisis which is the heaviest economic crisis in Turkey are the protests having such properties.

The reflection of the negativity caused by economic crises to the society in economic and social ways can result in the arrangement of protest demonstrations by individuals. The facts which occurred after the 2001 economic crisis in Turkey constitute a similar situation. The fact that artisans as an occupational group speak out by hitting the streets is almost an unseen protest type in Turkey. Therefore, the protest demonstrations of artisans after the 2001 economic crisis, the profile and number of the participants, the role of artisan organizations on the movements are the main questions which should be answered.

In this study, the protest movements which were arranged by the artisans after the 2001 economic crisis have been examined. By using the theories of the relative deprivation and resource mobilization, it has been tried to provide a theoretical basis of artisan movements. Another questions tried to be answered is whether the artisan movements can be included in the definition of '*crisis movement*' or not. By using systematical newspaper scanning, it has been tried to determine the dates and places of artisan movements, number of participants, the movement manner and repertory used in movement. From this point of view, the facts that artisan movements emerged after the 2001 economic crisis and have the characteristic of crisis movements constitute the basic assert of the study.

Keywords: Social Movements, Artisan, Crisis Movement, Repertoire of Action

**TOPLUMSAL HAREKETLER VE EKONOMİK KRİZLER: TÜRKİYE’DE
2001 ESNAF PROTESTOLARI ÖRNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
 GİRİŞ	 1

BİRİNCİ BÖLÜM

**EKONOMİK KRİZ TEMELLİ PROTESTO HAREKETLERİ, KRİZ
EYLEMLERİ VE EYLEM REPERTUVARI**

1.1. PROTESTO VE EYLEM REPERTUVARI KAVRAMI	24
1.1.1. Protesto Kavramı	29
1.1.2. Kolektif Hareket, Eylem Repertuarı ve Eylem Biçimi İlişkisi	34
1.1.3. Eylem Repertuarının Belirlenmesi ve Tarihsel Değişimi	38
1.2. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ VE EKONOMİ	41
1.2.1. Görelî Yoksunluk Teorisi	42
1.2.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi	47
1.2.3. P. Favre’nin Eylem Tipolojisi ve Kriz Eylemleri	53
1.2.4. Ekonomik Kriz Sonrası Toplumsal Hareketler	58
1.2.5. 2000’li Yıllarda Ekonomik Kriz Temelli Hareketler	60

İKİNCİ BÖLÜM

ESNAF VE 2001 EKONOMİK KRİZİ

2.1. ESNAF VE SANATKÂR KAVRAMI	66
2.1.1. Hukuki Tanım ve Statü	68
2.1.2. Esnaf Tanımı İçerisinde Yer Alan Meslek Grupları	70
2.1.3. Türkiye Ekonomisi'nde Esnafın Yeri ve Konumu	72
2.1.4. Türkiye'de Esnaf Örgütleri	73
2.2. 2001 EKONOMİK KRİZİ SONUCU ESNAF EYLEMLERİNİN ORTAYA	78
ÇIKIŞ NEDENLERİ VE SOSYAL SONUÇLARI	78
2.2.1. 2001 Ekonomik Krizinin Esnaf Üzerinde Yarattığı Ekonomik	80
Olumsuzluklar	80
2.2.1.1. Hayat Standardı Esasının Uygulamaya Konulması	85
2.2.1.2. Kredi Finansmanı Sorunu	89
2.2.1.3. Vergilerin Artışı	92
2.2.1.4. Sosyal Güvenlik Primleri Ödenmesinde Yaşanan Güçlükler	95
2.2.1.5. Hiper ve Süper Marketlerin Yarattığı Haksız Rekabet Ortamı	96
2.2.2. 2001 Ekonomik Krizinin Esnaf Üzerinde Yarattığı Sosyal	99
Olumsuzluklar	99
2.2.2.1. Kapanan İşyerleri ve İşsizliğin Sosyal Boyutları	100
2.2.2.2. Diğer Sosyal Problemler	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2001 EKONOMİK KRİZİ VE KİTLESEL ESNAF SEFERBERLİĞİ

3.1. TÜRKİYE'DE ESNAF EYLEMLERİ SÜRECİ	108
3.1.1. 2001 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Süreci ve Esnaf Protestoları	
İçin Sunduğu Kaynaklar	108
3.1.2. Esnaf Eylemleri	112
3.1.2.1. Niceliğin Mobilizasyonu	117

3.1.2.1.1. Esnaf Eylemlerinin Ortaya Çıkışı (17 Mart 2001 - 3 Nisan 2001)	118
3.1.2.1.2. Esnaf Eylemlerinin Yükselişi (4 Nisan 2001 - 11 Nisan 2001)	120
3.1.2.1.3. Esnaf Eylemlerinin Azalması ve Uyku Evresi (12 Nisan 2001 - 15 Nisan 2001)	137
3.1.2.2. Bireysel Eylemler	139
3.2 ESNAF EYLEMLERİNİN EYLEM REPERTUVARI	142
3.2.1. Niceliğe Dayanan Eylem Biçimleri	144
3.2.2. Şiddet Eylemleri ve İşgaller	146
3.2.3. Sembolik Eylemler	147
3.3. ESNAF EYLEMLERİNİN “GİRİŞİMCİSİ”	149
 SONUÇ	 157
KAYNAKÇA	164
EKLER	209

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
ATO	Ankara Ticaret Odası
BAĞ-KUR	Esnaf ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ESOB	Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İTO	İstanbul Ticaret Odası
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Geleneksel Teoriler ile Kaynakların Mobilizasyonu Teorisinin Temel Farkları	s.49
Tablo 2: P.Favre'nin Eylem Sınıflandırması ve Özellikleri	s.54
Tablo 3: Kriz Dönemi Eylemleri ve Refah Dönemi Eylemleri	s.57
Tablo 5: 1998-2005 Yıllarında Market ve Bakkal Sayılarında Yaşanan Değişim	s.98
Tablo 6: 2001 Yılı Mart Ayında Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.118
Tablo 7: 4 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.121
Tablo 8: 5 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.123
Tablo 9: 6 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.125
Tablo 10: 7 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.128
Tablo 11: 8-9-10 Nisan 2001 Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.130
Tablo 12: 11 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.132
Tablo 13: 13 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri	s.138

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik Kriz Türleri	s.12
Şekil 2: TESK Örgütlenmesi	s.75
Şekil 3: 1998-2001 Yılları İtibariyle Esnaf ve Sanatkâr Sicil Sayıları	s.102
Şekil 4: Burdur’da 27 Mart 2001 Tarihinde Düzenlenen “Sessiz Yürüyüş ve Miting”	s.120
Şekil 5: 5 Nisan 2001 Tarihinde Konya’da Düzenlenen Esnaf Eylemi	s.124
Şekil 6: 7 Nisan 2001 Tarihinde Kayseri’de Düzenlenen Esnaf Eylemi	s.130
Şekil 7-8: 11 Nisan 2001 Tarihinde Ankara’da Düzenlenen Esnaf Eylemi	s.133
Şekil 9: 11 Nisan 2001 Tarihinde Ankara’da Düzenlenen Esnaf Eylemi	s.134
Şekil 10: Ahmet Çakmak İsimli Vatandaşın Gerçekleştirdiği Yazarkasa Eylemi	s.140

EKLER LİSTESİ

- EK.1.** 2001 Yılı Mart Ayı Gazete Tirajları
EK.2. 2001 Yılı Nisan Ayı Gazete Tirajları

ek s.1
ek s.2

GİRİŞ

Ortaya çıktıkları dönemlerde ve coğrafyalarda, bölge insanlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ekonomik krizler, bilim dünyasındaki tartışmalar ve medya aracılığı ile gündemdeki tazeliğini her zaman koruyan konuların başında gelmektedir. Türkiye’de de süreç bu akışa paralel olarak işlemektedir. Nitekim Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde ortaya çıkan ekonomik krizlerde, önceki ekonomik kriz süreçlerinde olduğu gibi krizlerin iktisadi ve sosyolojik boyutları rakamlar ve teoriler etrafında tartışılmış ve bu krizlerin Türk toplumu üzerindeki etkileri incelenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan “*esnaf eylemleri*”, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde esnaf ve sanatkârlar tarafından gerçekleştirilen ilk eylemler olarak nitelendirildiğinden ilgi çekicidir. Medyada haber ve köşe yazısı olarak sıkça yer alan eylemler, bilim dünyasında aynı sıklıkla tartışılmamıştır.

2001 ekonomik krizinin ardından ortaya çıkan “*esnaf eylemleri*”nin tez konusu olarak seçilmesinin amacı, Türkiye’de ilk kez gerçekleştiği¹ ifade edilen bu hareketlerin ortaya çıkış sürecini, katılımcıların harekete katılma nedenlerini, kullandıkları eylem repertuarı ve eylem biçimlerini incelemektir. Hareketin hangi dinamikler sonucu ortaya çıktığının ve kendisine özgü birtakım özelliklerinin olup olmadığının analiz edilmesi de, ulaşmak istediğimiz bir diğer amacı oluşturmaktadır.

2001 ekonomik krizi hakkında bilimsel olarak özellikle iktisat disiplini içinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başında Türkiye ekonomisini inceleyen kaynaklar² gelmektedir. Ekonomik krizin toplum üzerindeki etkilerini inceleyen³ ya

¹ Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK), 16. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 2002, (16. Olağan), s. 13; “Konya’da Umutlar Yitik?”, **Vitrin**, Sayı: 138, s. 12; Mustafa Dolu, “Esnaf Hiç Yürümemişti”, **Akşam**, 05.04.2001; Şakir Süter, “Esnafa Dikkat”, **Akşam**, 05.04.2001; “Yalkın: Esnafın Yürüyüşü Artarak Devam Edecek”, **Dünya**, 05.04.2001; “Aygün: Esnaf Yok Oldu”, **Türkiye**, 06.04.2001; Cüneyt Ülsever, “Başbakan; Esnafı Kaybedemezsiniz!”, **Hürriyet**, 07.04.2001; “Esnafa ‘Sağduyu’ Çağrısı”, **Dünya**, 07.04.2001; “Halk Siyasi Bedel İstiyor”, **Zaman**, 08.04.2001; “TESK: Sabrımız Sonsuz Değil”, **Hürriyet**, 09.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318719.asp>, (28.10.2011); Yıldız Sertel, “Krizle Ulusal Direniş, Bir Alternatif Var Mı?”, **Cumhuriyet**, 10.08.2001; Mustafa Dolu, “Toplumun Betonu Esnaf Yok Oluyor”, **Akşam**, 06.08.2001.

²Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, 11.Baskı, Ankara, 2007.

da krizin küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) üzerindeki etkisini analiz eden⁴ çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu ve benzeri çalışmalardan hiçbirisi 2001 ekonomik krizi sonrası oluşan protesto hareketlerini ya da esnaf eylemlerini karakteristik yönüyle ele almamaktadır. Esnaf eylemlerini inceleyen az sayıdaki çalışma ise, eylemleri “*sosyal patlama*” kavramı üzerinden tartışmaktadır.⁵ Bu tez içerisinde 2001 ekonomik krizi sonrası ortaya çıkan protesto hareketlerini tüm boyutları ile incelemek mümkün olmadığından; tezimizin sınırlarını 15 Mart 2001 – 15 Nisan 2001 tarihleri arasında gerçekleşen, esnaf örgütlerince düzenlenen ya da kendiliğinden gelişen ve bir meslek grubu olarak sadece esnafın katıldığı protesto hareketleri oluşturacaktır. 15 Mart 2001 – 15 Nisan 2001 tarihleri, esnaf eylemlerinin başladığı, zirveye ulaştığı ve uyku evresi⁶ dönemini kapsaması nedeni ile seçilmiştir.

Bu çalışmada genel olarak esnaf eylemlerinin ortaya çıkışı, yükselişi ve uyku evresine girmesinde etkili olan dinamiklerin, 2001 ekonomik krizi ile olan ilişkisi incelenecektir. Buna paralel olarak, ekonomik kriz ve protesto arasındaki ilişki, 2000’li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde, ekonomik kriz sonucunda ortaya çıkan protesto hareketleri ışığında incelenecektir. Esnaf eylemlerinin temelini oluşturan ekonomik kriz ve bu krizin esnafı protesto sürecine yönlendirme nedenleri incelenecek bir diğer önemli noktayı oluşturmaktadır. Ne olmuştur da, bugüne kadar “*sokak*” repertuarını kullanmayan bu toplumsal grup, böyle bir repertuvara başvurmuştur.

Bu noktadan hareketle temel savımızı “*Esnaf eylemlerinin, 2001 ekonomik krizinin esnaf üzerinde yarattığı olumsuz ekonomik etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu protesto hareketlerinin kriz eylemlerine ait özelliklere sahip olduğu*” olgusu oluşturmaktadır. Bu inceleme yapılırken P. Favre’nin eylem sınıflandırması ve H. R. Kerbo’nun ileri sürdüğü kriz dönemi eylemlerinin özellikleri esas alınmıştır.

³Melin Orhan, **2001 Şubat Krizinin Türk Toplumı Üzerindeki Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

⁴Zuhal Kınaytürk, **1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

⁵Hatice Sevgi Zengin, **Siyasi İktidar ve ‘Toplumsal Hoşnutsuzluk’: 2000’li Yıllarda Türkiye’de ‘Sosyal Patlama’ Söylemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 2004.

⁶Kavramın açıklaması için bkz. Verta Taylor, “Social Movement Continuity: The Women’s Movement in Abeyance”, **American Sociological Review**, Vol. 54, No. 5, October 1989, ss.761-775.

Nitekim P. Favre yaptığı sınıflandırmada “*öncü eylemler*”, “*rutinleşmiş eylemler*” ve “*kriz eylemleri*” olmak üzere üç tür eylemden söz ederken⁷, H. R. Kerbo ise, protestoları refah dönemi ve kriz dönemi eylemleri olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁸

Giriş bölümümüzde öncelikle tezimize altyapı oluşturması bakımından bazı kavramların açıklanması ve tanımlanması gerekmektedir. Kriz, protesto ve repertuvar kavramları çalışmamız açısından üç temel kavramı oluşturmaktadır. Fakat protesto ve repertuvar kavramları çalışmamızın teorik çerçevesinin oluşturulması aşamasında, birinci bölümde açıklanacaktır. Aşağıda açıklayacağımız ve olaylar zincirini başlatan kriz kavramı, kavramın anlamı, türleri, ekonomik kriz ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler tarihi kısaca açıklanarak, esnaf eylemlerinin oluştuğu ortamın anlaşılması ve analiz edilmesi bakımından önemli bir altyapı oluşturacaktır.

Kriz Kavramı

Günümüzde kriz kavramı birçok disiplin içerisinde ve disiplinler arası olarak kullanılmakta ve bu nedenle birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Genellikle tıp bilimi içerisinde kullanılan kriz kavramı, “*aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi*” ya da “*bir hastalığın çok ileri bir safhaya ulaşması*” anlamlarını ifade eder; ekonomik kriz, mali kriz, finansal kriz, siyasi kriz, hükümet krizi, ahlaki kriz vb. kavramlar olarak da bilimsel terminoloji ile birlikte, günlük yaşamda da sıkça kullanılmaktadır.⁹ Temel olarak Yunancadan ve tıp literatüründen siyaset, iktisat ve sosyal bilimlere alanına aktarılmıştır. Toplum bilimleri içerisinde kullanılan kriz kavramının anlamı, tıp bilimindeki kullanımına yakın olarak “*bir hastalığın had safhasında geçirilen kritik dönem*”¹⁰ şeklinde kullanılmaktadır.¹¹ Herkes tarafından

⁷ Pierre Favre, (der.), **La Manifestation**, Paris Presses, FNSP, 1990, ss. 35-49.

⁸ Harold R. Kerbo, “Movements of “Crises” and Movements of “Affluence”: A Critique of Deprivation and Resource Mobilization Theories”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 26, No. 4 (Dec. 1982), ss. 645-663.

⁹ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf, (16.01.2011), s. 1.

¹⁰ Hüseyin Hatemi, “Krizin Kritiği”, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 1, Sayı: 1, Şubat 1999, ss. 17-18.

¹¹ H. Hatemi’ye göre toplum bilimleri alanında kullanılan kriz kavramı müspet bilimlerden birisi için kullanıldığında, kriz teriminin kaynağını aldığı tıp alanındaki anlamı ile yakın anlamda kullanılır. Tıp

kabul edilen genel bir tanımlamada ise kriz, “*yıkıma götüren bir dönüşüm süreci*”¹² olarak ifade edilmektedir. Nitekim Türk Dil Kurumu (TDK) büyük sözlükte de yukarıdaki tanımlara paralel olarak krizi, “*Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran*”, ekonomik anlamda ise, “*çöküntü*” olarak tanımlanmaktadır.¹³

Bir diğer tanımda kriz, “*belli bir durumun çözümlenme olanağından kopmuş gibi görüldüğü an ya da bu anların toplamı*” şeklinde ifade edilmektedir. Burada “*gibi görünmek*” ile ifade edilmek istenen, krizin oluşmasında ve bitiş aşamasındaki koşulların bir anda oluşmayacağı gibi, yalnızca yaşanan anda da çözümünün olmadığı vurgulanmasıdır.¹⁴ Kriz bir dönüm noktasını anlattığına göre, bu noktanın ne kadar süreceği bir diğer soruyu oluşturmaktadır.. İ. Üşür, R. Young’ın açıklamasından yararlanarak, kriz süresinin uzun ya da kısa olması dışında farklı bir noktaya dikkat çekmektedir. Kriz bir “*değişme*”yi ifade ettiğine göre, “*kriz öncesi*” ve “*kriz sonrası*” ortaya çıkacak durumlarda bir benzeşme veya farklılaşma oluşacağını ya da bazı yapı ve örgütlenmelerin elenip yenilerinin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Kriz sonrasında sistem dönüşüme uğramayarak yeniden yapılanabilir ya da sistem işleyiş itibarı ile niteliksel olarak dönüşebilir. İlk durum için 1929 ekonomik krizi örneği verilirken, ikinci durum için 1917 yılı Rusya’sı örnek olarak verilmektedir.¹⁵

Tıp literatüründe sıkça kullanılan kriz kavramının, toplum bilimler alanındaki farklı kullanımı bazı yazarlarca eleştirilmektedir. Eleştirilerin temel noktasını, kavramın toplum bilimleri alanında muğlâk, özensiz ve birçok durumu içine alacak şekilde kullanılması oluşturmaktadır. L. Roy Ladurie bu durumu, “*‘kriz’ kelimesinin öyle genel bir anlamı var ki aşırı kullanılıyor ve sonuç olarak faydalılığını*

alanında krizleri önlemek için ‘hijyen’ kurallarına dikkat edilirken, toplum bilimlerinde ‘evrensel tabii- ilahi ahlak ve hukuk normları’ gibi kavramlar önleyici kavramlardır. Bu normlara göre hareket edilmediğinde oluşacak kriz durumunu ise, hijyen normlarını iyi bilen bir hakim=hekim çözebilecektir. Bkz, Hatemi, s. 18.

¹² Umberto Eco, “Umberto Eco ile Kriz Üstüne”, (Söy.Yap:L.Yılmaz), **Cogito Dergisi**, Sayı: 27, Yaz 2001, s. 10.

¹³ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (16.01.2011).

¹⁴ Sanem Yazıcıoğlu, “Kriz “Olumlu” Olabilir mi?”, **Cogito Dergisi**, Sayı: 27, Yaz 2001, s. 34.

¹⁵ İşaya Üşür, “Kriz Bir “Kavram”a Açıklama Notu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 23, Sayı:214, ss. 42-43.

kaybediyor”¹⁶ şeklinde açıklamaktadır. Bu eleştiriye paralel olarak R. Koselleck, kriz sözcüğünün iç ve dış politika, kültür, ekonomi, din, tüm tin bilimler, sosyal bilimler, doğa bilimleri, teknik ve endüstri gibi yaşamın her alanında “*enflasyonist*” olarak kullanıldığını ifade etmektedir. R. Koselleck, kavramın bu kadar sık kullanılmasını “*bu yığılmış sözcük kullanımı gerçek bir kriz için yeterli bir emare olsaydı, her şeyi kapsayan bir krizin içinde yaşıyor olurduk*” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁷

Yapılan tüm tanımlamalarda görüldüğü gibi kriz kelimesi olumsuz bir kavram olarak anlamlandırılmakta ve bu anlama paralel olarak kullanılmaktadır. Fakat kimi yazarlarca kriz kavramı olumlu anlamda da kullanılmaktadır. S. Fink’e göre, kriz kelimesi istikrarsız bir süreci ifade etmenin yanı sıra şans olarak da algılanabilmektedir. Ona göre kriz bir dönüm noktasıdır ve mutlak bir olumsuzluk içermemektedir. Kriz, sadece belirsizliğin ve riskin belli bir derecesi olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Nitekim Çince de kriz kelimesi tehlike ve fırsat kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır.¹⁹

E. Morin krizi iki farklı şekilde değerlendirmektedir. İlk açıklamasında krizi, “*genellikle görünmez olarak kalan ve bizim duymak istemediğimiz şeyleri duymamızı sağlayan bir olay*” olarak ifade etmektedir. Krizi oluşturan elementlerin sadece kazalar olmadığını, krizin gerçeğin doğasında da bulunan bir olgu olduğunu belirtmektedir. İkinci açıklamada ise, S. Fink’in açıklamasına paralel olarak krizin sadece ayrışma, organizasyon bozukluğu ya da yıkıma yol açan etki değil, ayrıca dönüşüme yol açan bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda asıl önemli nokta inşa, inovasyon ve icat sürecinin boyutudur.²⁰

¹⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, **The Mind and Method of The Historian**, Chicago, 1981, p. 270’dan aktaran İşaya Üşür, “Kriz Bir “Kavram”a Açıklama Notu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 214, s. 38.

¹⁷ Reinhart Koselleck, **Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar**, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 209.

¹⁸ Steven Fink, **Crisis Management**, Amacom, New York, 1986, s. 15’den aktaran Levent Yılmaz, **Siyasal Kültür-Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Anları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 1.

¹⁹ **Düşünen Siyaset**, Yıl:1, Sayı:1, Şubat 1999, s. 10.

²⁰ Michel Wieviorka, “Sociology in Times of Crises”, çev. Kristin Couper, **Facing an Unequal World: Challenges For a Global Sociology, Volume One: Introduction, Latin America and Africa**, Michael Burawoy, Mau-kuei Chang, ve Michelle Fei-yu Hsieh (ed.), Institute of Sociology at Academia Sinica, Council of National Associations of the International Sociological Association, and Academia Sinica, Taiwan, 2010, s. 38.

Tüm açıklama ve tanımlamaları göz önüne alırsak tezimizde kullanacağımız ekonomik kriz kavramının, olumsuz bir anlam ifade ettiğine şüphe yoktur. Nitekim esnaf eylemleri de dahil olmak üzere ekonomik kriz sonrasında düzenlenen protesto hareketlerini, bu olumsuzluğun yol açtığı negatif etkiler ile temellendirmek herhalde yanlış olmayacaktır.

Kriz Türleri

Kriz kavramının tanımlanmasında olduğu gibi krizin türleri de farklı gerekçelere dayanılarak, farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır. Tezimizin kapsamı içerisinde kriz türleri ile ilgili tüm çalışmaları inceleme imkânına sahip olmadığımızdan sadece birkaç sınıflandırmayı inceleyeceğiz. Kriz kavramını toplumsal alanlar ile ilişkilendirirsek, dört farklı kriz türü tanımlamamız gerekmektedir:

- Doğal düzeyde kriz: Toplum ile ilişkileri temelinde düşünülen bu tip krizler; doğal afetler, salgınlar, kıtlık, demografik vb. sorunları içermektedir.
- Ekonomik kriz: Bu tip krizler toplumların ekonomik yapısı ve toplum içerisinde kurulan ilişkilerden dolayı ortaya çıkan kriz türüdür. Sosyoekonomik krizler ise, sosyoekonomik ilişkiler ile ilgilidir.
- Sosyal kriz: Bu tip krizler sosyal mobilizasyon, sosyal değişme ve gelişmenin etkileriyle ilgili olan ve sosyal yapının çeşitli düzeyleriyle ilişkili krizlerdir.
- Politik kriz ve sosyopolitik kriz: Politik sistem ve politik sistemin toplum ile ilişkilerini içeren krizlerdir.²¹

Krizler başka bir sınıflandırmaya göre “*doğal krizler*” ve “*tesadüfî krizler*” olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğal krizler ile ifade edilmek istenen, krizin belirli bir sürecin sonunda gerçekleşeceği ihtimalinin öngörülebileceği bir şekilde gerçekleşmesidir. Tesadüfî krizler ise, önceden hesaplanamayan yani doğal krizlerde olduğu gibi öngörülemeyen krizlerdir.²² Zaten krizler önceden görülebilse ya da

²¹ Ahmet Kotil, “Toplum ve Krizleri, Tasnif Denemesi ve Türkiye’de Kriz”, **İÜ İktisat Dergisi**, Sayı: 384, Kasım 1998, (Toplum), s. 45.

²² Eco, ss. 19-20.

tahmin edilebilse gerekli önlemler alınır ve krizlerin ortaya çıkması engellenir, yani kriz durumu oluşmaz.²³

Başka bir görüşe göre ise; var olan durum ve süreçte ortaya çıkan ilk kriz, tesadüfi krizlere paralel olarak bir “*beklenmediklik*” içermenin yanı sıra ortaya çıkan “*yeni*” şey ve durumda bir o kadar önem taşımaktadır. Bu bağlamda bireyin biyolojik olarak dünyaya gelmesi bilinmezlik ve beklenmediklik içermesi nedeniyle bir kriz olarak adlandırılır. İnsanlar arasına geliş ise, doğum sonrasında ikinci kriz olarak adlandırılır.²⁴ Nitekim U. Eco’da insanlar arasına geliş sürecini bir kriz olarak nitelemekte ve bu durumu “*yetişme çağı krizi*” olarak adlandırmaktadır.²⁵

Yapılan bu açıklamaların ışığında ekonomik kriz, sosyoekonomik kriz ve bu krizlerin sonucunda ortaya çıkan toplumsal problemler tezimizde kullandığımız kavramlardan bazılarıdır. Nitekim 2001 ekonomik krizi sonucu ortaya çıkan ve esnaf üzerinde olumsuz etkiler bırakan sosyal ve toplumsal problemlerin incelenmesi de, esnaf eylemlerinin temellendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Ekonomik Kriz Kavramı

Kriz kavramı ve türlerinin tanımlanmasında olduğu gibi, ekonomik kriz kavramı da farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. “*Bir ülkede beklenmedik şekilde veya yetersiz ya da yönetsel tercihlerle belirli bir dönemde ortaya çıkan makro ekonomik buhranlar*”²⁶ olarak tanımlanan ekonomik krizler; “*herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar*”²⁷ şeklinde de tanımlanabilmektedir. İkinci tanım, daha çok iktisadi terimlerle ifade edilmiş olsa da, ilk tanımda yukarıda da açıkladığımız gibi, ekonomide ortaya çıkan beklenmediklik ön plandadır.

²³ Ercan Uygur, “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 227, s. 6.

²⁴ Yazıcıoğlu, s. 36.

²⁵ Eco, s. 10.

²⁶ Sudi Apak ve Ayhan Aytaç, **Küresel Krizler, Krolonojik Değerlendirme ve Analiz**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2009, s. 3.

²⁷ Aykut Kibritçioğlu, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0401/0401008.pdf>, (03.05.2010), s. 1.

Ekonomik göstergelerde kötüye giden bir süreç şeklinde ifade edilen ekonomik kriz kavramı açıklanırken, kötüye giden bu sürecin boyutlarını ortaya koymak için “*resesyon*”, “*depresyon*” ve “*stagflasyon*” kavramları kullanılmaktadır.²⁸ TDK bilim ve sanat terimleri sözlüğünde resesyon kavramı “*durgunluk*”²⁹, depresyon ise “*çöküntü*”³⁰ olarak açıklanmaktadır. Durgunluk ile ifade edilen “*iktisadi dalgalanmanın daralma aşaması*”³¹ iken, çöküntü “*iktisadi dalgalanmanın daralma aşamasında büyüme oranında meydana gelen sürekli ve alışılmamış düzeyde düşüşle birlikte yüksek işsizlik oranlarının yaşandığı iktisadi bunalım durumu*”³² olarak ifade edilmektedir. Stagflasyon ise, ekonomide işsizlik ile paralel şekilde yükselen enflasyon durumunu anlatmak için kullanılan bir kavramdır.³³

Ekonomide meydana gelebilecek her türlü olumsuzluğu da ekonomik kriz olarak nitelemek doğru değildir. Ekonomide ortaya çıkabilecek bu olumsuzlukların kriz olarak değerlendirilebilmesi için bazı temel özelliklere sahip olması gerekmektedir. Ekonomik krizler “*aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmalı*” ve aniden oluşan bu koşullar, “*tehdit ve yeni fırsatlar yaratmalı*”dır. Son olarak ise, ekonomik krizler “*yayılma etkisi*” göstererek diğer sektörler ve organizasyonlar üzerinde etkili olmalıdır.³⁴

Ekonomik kriz kavramı, gündemdeki yerini her zaman korumaktadır. Günümüzde Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz gibi ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle bilim dünyasında da tekrar yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanan kavram, Türkiye’de de aynı yoğunlukta tartışılmaya devam etmektedir. Ekonomik kriz kavramı sadece iktisatçılar tarafından tartışılmamakta, işin rakamlarla

²⁸ Nilgün Tunçcan Ongan, **Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri**, DİSK Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul 2005, s. 14.

²⁹ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/?kelime=resesyon&kategori=terim&hng=md>, (18.07.2011).

³⁰ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/?kelime=depresyon&kategori=terim&hng=md>, (18.07.2011).

³¹ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=durgunluk>, (18.07.2011).

³² TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=%E7%F6k%FCnt%FC>, (18.07.2011).

³³ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/?kelime=stagflasyon&kategori=terim&hng=md>, (18.07.2011).

³⁴ Ongan, ss. 15-16.

ifade edilen ekonomik boyutunun yanında toplum üzerinde yarattığı sosyal ve sosyolojik etkiler de aynı yoğunlukta farklı disiplinler altında tartışılmaktadır.

Konunun Türkiye’de güncelliğini korumasının en önemli nedeni, 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasından itibaren, günümüze kadar geçen süre içerisinde birçok ekonomik kriz durumunun yaşanmasıdır. K. Boratav’a göre, Türkiye’de özellikle 1990 sonrasında görülen finansal krizlerin potansiyel bir tehdit olarak ortaya çıkması ile 1994 ve 2001 de ağır, 1998-1999 yılında hafif üç ekonomik kriz sistemi sarsmıştır.³⁵ G. Kazgan ise, Türkiye’de dört tane (1929-32, 1958-61, 1978-83, 1998-2001) ekonomiyi derinden etkileyen ve büyük ekonomik değişimlere yol açan krizler ile dört tane de bu krizlere göre etkileri nispeten daha hafif ve daha kısa süreli olan (1969-1970, 1988-1989, 1991 ve 1994) krizler yaşandığını belirtmektedir. Şiddetli ve ekonomiyi derinden etkileyen krizlerin ve bu krizlere göre etkisi daha az olan krizlerin gerçekleştiği yıllar, Cumhuriyet tarihinin yaklaşık olarak beşte bir süresini kapsamakta iken; ekonomide serbestleşme ve küreselleşmenin yaşandığı 1980 ve sonrası sürecin yaklaşık olarak yarısı krizlerle geçmiştir.³⁶ Hatta kimi yazarlarca Türkiye, “*boş zamanlarını krize girerek değerlendiren ülke*” olarak adlandırılmıştır.³⁷ Görüldüğü gibi, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler farklı yazarlar tarafından farklı kategoriler içerisinde değerlendirilebilmektedir. Burada bizim için önemli olan nokta, birçok yazarında ortak görüş olarak kabul ettiği gibi, 2001 ekonomik krizinin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan en ağır krizlerden birisi ve hatta etkisi en çok hissedilen ekonomik kriz olduğudur.

Kimi araştırmacılara göre ise, Türkiye kronik bir kriz durumu içerisinde bulunmaktadır. Doğal olarak “*iyi olmayan*” ya da “*iyi gitmeyen*” her şeyi kriz olarak değerlendirmek de doğru görünmemektedir. Kriz durumunun var olduğunun kabul edilebilmesi için, herhangi bir sistem içerisinde yer alan yeniden üretim mekanizmalarında ciddi bir tıkanıklık yaşanması ve sistemin kendisini yeniden üretemeyecek bir evreye girmesi gerekmektedir. Bu evreler, latent kriz öğeleri-eğilimleri, kriz devresi ve kronik kriz olarak üç ayrı düzeyde incelenir.³⁸ A. Kotil’e

³⁵ Boratav, ss. 181-183.

³⁶ Kazgan, s. 1.

³⁷ Cüneyt Akman, “Sürekli Kriz Ülkesi”, **Birikim**, Sayı: 145, Mayıs 2001, s. 65.

³⁸ Ahmet Kotil, “Türk Toplumunda Kriz ve Dönemler”, **İÜ İktisat Dergisi**, Sayı: 385, Aralık 1998, (Türk), ss. 77-78.

göre, sistemin kendisini yeniden üretimini sınırlı düzeyde olumsuz olarak etkileyen latent kriz öğeleri-eğilimleri toplumda her zaman bulunmaktadır. Fakat bazı dönemlerde latent kriz öğeleri-eğilimleri kritik sınırı aşarak sistemin yeniden üretimini bozar ve sistemin sarsılmasına yol açar. Bu evre ise, kriz devresi olarak adlandırılır. Bu noktada sistemin geçirdiği bu ağır sarsıntılar, sistemin tamamen değiştirilmesini gündeme getirebilir. Kriz devresinin süreklilik kazanması ya da belirli bir dönemden daha fazla sürmesi kronik kriz olarak adlandırılır. Bu tip durumlarda, latent kriz öğeleri-eğilimleri kritik eşiği uzunca bir süre aşarlar ve sistemin yeniden üretimi sürekli aksamaya uğrar. Bazı az gelişmiş ülkelerin sürekli kronik kriz durumunda olduğunu belirten (ekonomik, sosyo-ekonomik, politik ...) görüşler, bu şekilde açıklanmaktadır.³⁹ Bazı araştırmacılar da bu fikre paralel olarak, Türkiye’de de krizlerin sadece patladığı anda algılandığını, fakat aslında sürekli bir kriz durumu içerisinde bulunduğunu ileri sürmektedirler. Sistem içerisinde kriz aşılmaya çalışılırken ya da aşamadığı noktalarda akut kriz algısı oluşmakta ve toplum sürekli kriz durumunu değil, sadece bu patlama anında oluşan krizi algılamaktadır. Gelişmeler nedeniyle sistem tüm olarak değil, sadece sistemden parçalar görülebilmektedir.⁴⁰ Kısaca özetlersek, Türkiye’de yaşanan krizler ani ve şiddetli bir biçimde gelişen akut krizlerden çok, sürekli devam eğilimi göstermesi ve etkilerini sürdürmesi nedeniyle kronik bir kriz niteliği taşımaktadır.

Aşağıda yer alan A. Kibritçioğlu tarafından hazırlanan tablo, ekonomik kriz türlerini belirtmek açısından faydalı olacaktır. Fakat tablo da görülen tüm ekonomik kriz türlerini açıklamak çalışmamızın kapsamı içerisinde olmadığından, sadece çalışmamız ile ilgili olan ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin de içerisinde yer aldığı finansal krizler ayrıntılandırılacaktır. Fakat burada şunu da belirtmemiz gerekmektedir ki, aşağıdaki tabloda ekonomik krizler birer ideal tip olarak sınıflandırılmıştır. Ekonomik kriz türlerinin, çalışmamızın konusu gereğince de, bu kadar keskin çizgiler ile birbirinden ayrılması uygun görülmemektedir. Nitekim genel anlamda finansal bir ekonomik kriz olarak nitelendirdiğimiz 2001 ekonomik krizi, tabloda gösterildiği gibi finansal krizin öğelerini taşımakla beraber,

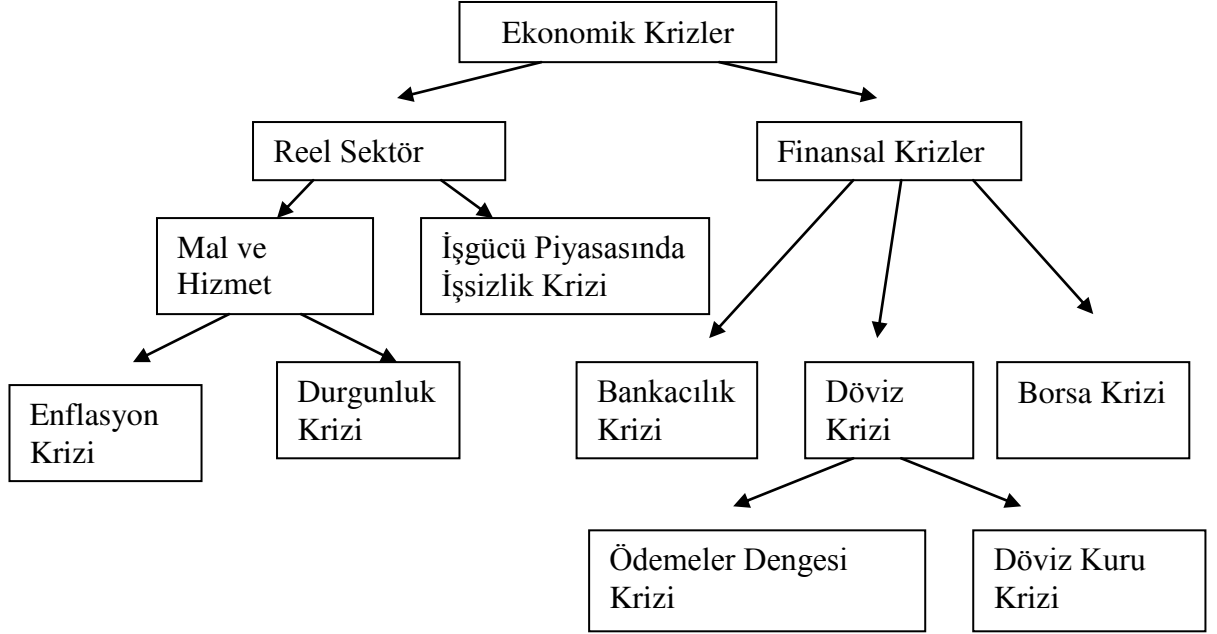
³⁹ Kotil, Türk, ss. 77-78.

⁴⁰ İzzettin Önder, “Ülkemizde ve Dünyada Yaşanan Özelleştirmelerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği III. Sempozyumu Kitabı**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara, 05.12.2009, s. 32.

pratikte reel krizin bazı öğelerini de içerisinde barındırmaktadır. 2001 ekonomik krizinin sonuçları ele alınırken, reel krizin öğeleri olan mal ve hizmet piyasalarında durgunluk ve işsizlik piyasasında yaşanan sorunların dikkate alınmaması, sonuçların eksik olarak değerlendirilmesi ile sonuçlanacaktır. İkinci bölümde de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz üzere, esnaf eylemlerinin çıkış noktasında etkili olan piyasalardaki durgunluk, talep daralması ve işsizlik gibi faktörler, eylemlerin ortaya çıkış nedenlerinin incelenmesinde önemli noktaları oluşturmaktadır. Nitekim 2001 ekonomik krizi çeşitli yollardan reel ekonomiye yansımıştır. Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'nın yılın ilk çeyreğinde % 4.5, ikinci çeyreğinde % 11.8 daralmış, protesto edilen senetlerin dolar üzerinde değeri yaklaşık olarak % 5 artmış, imalat sanayisinin kapasite kullanım oranı % 70'e düşmüş ve 1997 yılında göre 100 olarak kabul edilen üretim endeksi 88.6'a gerilemiştir.⁴¹

⁴¹ Kazgan, s. 269.

Şekil 1: Ekonomik Kriz Türleri

Kaynak: Kibritçioğlu, s. 9.

Ekonomik krizlerin iki alt başlığından birisi olan finansal krizler, 1980’li yıllarda başlayan serbestleşme ve dışa açılma süreçleri sonucunda Türkiye ekonomisinde sıkça görülen bir kriz türüdür. Finansal krizler, “*döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen (batık) kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlar*”⁴² olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme ile beraber sermaye, çok uluslu şirketler ve mali yatırımlar gibi iki yolla küresel dolaşım içerisinde yer almaktadır. Özellikle mali yatırımlar, iletişim teknolojilerindeki gelişim ile çok hızlı bir şekilde hareket edebilmektedir. Ekonomi literatüründe “*sıcak para*” olarak adlandırılan bu fonlar, uluslararası alanda hızla hareket edebilmenin yanında, ülke ekonomisinde de büyük çaplı iniş ve çıkışlara yol açabilmektedir. Ekonomiye girdiğinde yapay köpükler yaratan bu fonlar, ani çıkışlar ile de krizlere yol açabilmektedir. Finansal kriz olarak adlandırılan bu hareketler, Türkiye’de 1990’lar sonrasında sıkça görülmeye başlamıştır. Bu krizler “*domino*”

⁴² Kibritçioğlu, s. 2.

etkisi ile diğer ülkelere de yayılabilmektedir. Domino etkisi, 1997 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizlerinde ve 2008 küresel ekonomik krizinde açıkça görülmüş, kriz başladığı merkez bölgelerden kriz ekonomileri ile ilişkisi olan ekonomilere sıçramıştır.⁴³ K. Boratav'a göre, sıcak para hareketlerine bağımlı olarak yürüten bir sistem, her zaman krizi başlatacak bir bahane üretmiştir. 1994 yılında krizi başlatacak bu neden Çiller hükümetinin iç borç ihale faizlerini yapay olarak aşağı çekme çabası iken, 2001 krizinde bu nedeni Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki bir anlaşmazlığın basına yansması olmuştur.⁴⁴

Türkiye'de Ekonomik Krizler

Türkiye'de 1970'lere kadar yaşanan ve tarım sektörünün başat rol oynadığı ekonomik krizlerde, 2000'li yıllarda yaşandığı üzere özellikle kentlerde milyonlarca kişinin işsiz kalması gibi çarpıcı bir işsizlik durumu ortaya çıkmamıştır. Bu durumun en önemli sebeplerini; faal nüfusun yaklaşık % 80'inin tarımsal alanlarda çalışması, 1965'li yıllara kadar kârlılık düşüşlerine duyarlı özel kesimin üretimde ve sabit yatırımdaki payının görece düşük olması ile kentlerde kayıtlı ve örgütlü bir işçi sınıfının o dönemde oluşmamış olması sonucu kayıtlarda büyük bir işsizlik probleminin ortaya çıkmaması ve özel firmaların yeterli büyüklüğe ulaşamamış olması olarak sayabiliriz. Bu dönemde görülen krizleri günümüzdeki krizlerden ayıran bir diğer fark mali piyasaların işleyişindeki farklılıklardır. Döviz kurları ile faiz hadlerinin resmi olarak hesaplanması ve dış ticaret üzerindeki sıkı denetim, kriz zamanlarında faiz hadlerinde ani bir değişiklik ve borsada çöküşler gibi durumların oluşmasını engellemiştir.⁴⁵

1980'li yıllarda uygulanmaya başlayan iktisat politikaları, sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Fakat 1989 sonrası dönem, iki farklı olgu ile yeniden biçimlendirilmiştir. İlki, bu dönemde 1980 askeri darbesi ile yasaklı duruma düşen siyasetçilerin siyasi yasaklarının kalkması ile 1980 öncesi siyasal yaşamda var olan partilerin siyasi yaşama dönmelerini sağlamıştır. İkincisi, 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır ve buna paralel olarak 1995 yılında

⁴³ Kazgan, ss. 227-228.

⁴⁴ Boratav, ss. 181-183.

⁴⁵ Kazgan, ss. 41-42.

Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği anlaşması imzalanarak, dış ticaretteki liberalleşme süreci en üst seviyesine ulaşmıştır. İktisat politikalarındaki bu yeni öğelerin katkısı ile Türkiye ekonomisi çalkantılı bir sürece girmiş, artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmalarla beraber ekonomi sık sık tekrarlanan finansal kargaşa ve krizlerin (1994, 1999, 2001 krizleri) etkisini sıkça hissetmiştir. K. Boratav bu dönemi, Türkiye ekonomisinin uluslararası finans kuruluşlarının denetimi altına girdiği dönem olarak adlandırmaktadır.⁴⁶ K. Boratav’a paralel bir biçimde ortaya konulan benzer görüşlerden ilki, 1979, 1994 ve 2001 krizlerinin, Türkiye ekonomisinin serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının adapte edilmesinde etkili olduğunu savunmakta iken⁴⁷, ikincisi 2001 ekonomik krizinin tesadüf sonucu oluşmadığını, yeni sermaye yapısının yerleştirilmesi ihtiyacı nedeniyle krizin ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁴⁸

1994 yılında, geçmişte Özal hükümetlerince yürütölen ekonomi politikalarının Demirel ve Çiller hükümetleri döneminde de sürdürölmesi ile beraber ekonomide verilen açıklar ve borçlanma, ilerleyen süreçte ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir. Moody’s adlı uluslararası bir kuruluşun Türkiye’nin kredi notunu düşürdüğünü açıklaması ile ekonomik bunalım tetiklenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dolarının 15.000 TL(Türk Lirası) den 38.000 TL ye çıkması ve borsadaki çöküş sonucunda, hükümet tarafından “5 Nisan Kararları” alınmıştır. Bu süreçlerle beraber KİT ürünlerine % 50 civarı zam yapılırken, enflasyon % 100 artmıştır. Olağanüstü olarak konulan vergiler ve hazine bonolarındaki yaklaşık % 400’lük artış gibi gelişmelerle beraber banka mevduatları da devlet tarafından garanti altına alınarak, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile görüşmeler sonucunda bir stand by anlaşması imzalanmıştır.⁴⁹

19 Şubat 2001 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulu sırasında, Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasındaki sert tartışma, ekonomiyi çok derinden etkileyecek krizin fitilini ateşlemiştir. Bu dönemde

⁴⁶ Boratav, ss. 171-172.

⁴⁷ Özgür Müftüoğlu ve Yasemin Özgün, “Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi”, **Praksis**, Sayı: 22, 2010 Bahar, s. 152.

⁴⁸ Mustafa Sönmez, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2002, s. 9.

⁴⁹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1995-2003)”, **Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye**, (ed.) Sina Akşin, Cilt 5, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 167.

Türkiye’de IMF’nin tavsiyeleri ile uygulanan ekonomik model ve sabit döviz kuru uygulamaları, bu gelişmeden etkilenerek ekonominin sarsılması sonucunu doğurmuştur. Üç gün içerisinde borsa % 29.3 düşerek, Türk Lirası % 103 değer kaybetmiş, enflasyon % 90’lara yükselmiş, yaklaşık 1.5 milyon kişi işsiz kalmış, 20 banka kapanmış ve 40.000 bankacı işten çıkarılmıştır.⁵⁰

Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihleri arasında ve sonrasındaki süreçlerde yaşananlar, tezimizin temel argümanlarından birisini oluşturan ekonomik kriz ve protesto ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Kriz öncesi süreçte ekonomik zorlukların insanların yaşamına yansımaları, insanların bu zorluklar karşısında tepki vermelerine yol açan süreci başlatmıştır. Gazetelerde “*Çalışanlar Sosyal Devlet İstiyor*”⁵¹, “*Krizin Bedeli: Halka Vergi*”⁵², “*Vergiler Cep Yakacak*”⁵³, “*Zamlar İpi Kopardı*”⁵⁴ gibi başlıkları, “*Emekçi Yine Meydanda*”⁵⁵, “*Uyarı Eylemleri Başladı*”⁵⁶, “*Emekde Sokakta*”⁵⁷ gibi başlıklar takip etmiştir. Bu dönemde esnaf eylemlerinin de yoğun olarak yaşandığı 15 Mart 2001-15 Nisan 2001 tarihleri arasında, ekonomik krize tepki olarak birçok protesto gösterisi düzenlenmiştir. Bu eylemlerden en geniş çaplı olanlardan birisini de, 14 Nisan 2001’de Emek Platformu tarafından Türkiye çapında düzenlenen eylemler oluşturmaktadır.⁵⁸

Örneklerde de açıkça görüldüğü gibi, ekonomik krizlerin etkileri ekonominin yanı sıra sosyal hayat üzerinde de görülmektedir. Bu nedenle ekonomik kriz ve protesto ilişkisini somutlaştırabilmek için ekonomik krizlerin sosyal yaşam üzerindeki etkileri hakkında açıklama yapılması gerekmektedir.

Sosyal Düzeyde Kriz

Daha öncede bahsettiğimiz gibi, ekonomik krizlerin ekonomik boyutunu oluşturan rakamlar kadar, krizin sosyal boyutları da sıkça tartışılmaktadır. Sosyal

⁵⁰ Akşin s. 180.

⁵¹ “Çalışanlar Sosyal Devlet İstiyor”, **Cumhuriyet**, 02.12.2000.

⁵² “Krizin Bedeli Halka Vergi”, **Cumhuriyet**, 08.12.2000.

⁵³ “Vergiler Cep Yakacak”, **Zaman**, 09.12.2000.

⁵⁴ “Zamlar İpi Kopardı”, **Zaman**, 02.03.2001.

⁵⁵ “Emekçi Yine Meydanda”, **Cumhuriyet**, 14.03.2001.

⁵⁶ “Uyarı Eylemleri Başladı”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001.

⁵⁷ “Emekde Sokakta”, **Zaman**, 15.04.2001.

⁵⁸ “Emekçiler Bugün Meydanda”, **Cumhuriyet**, 14.04.2001; “Emekçinin Sesi Meydanlarda”, **Cumhuriyet**, 15.04.2001; “Emekde Sokakta”, **Zaman**, 15.04.2001.

boyutları tartışabilmek için öncelikle “sosyal” kavramını açıklamamız gerekmektedir. Türkçeye Fransızca “social” kelimesinden geçen kavram sekiz farklı anlamda kullanılmaktadır. Kavram, “toplum içinde yaşayan bir kimse” ya da sosyal örgütlenme veya sosyal olaylar gibi kavramların ifade edilmesinde “bir topluma, kendisine özgü bir varlık olarak görülen bir insan topluluğuna ilişkin olan şey” anlamlarında kullanılabilmektedir.⁵⁹ Bu anlamlarının dışında “toplumda, bireyler, gruplar arasındaki ilişkiler ya da toplum üyelerinin içinde bulundukları ekonomik, psikolojik vb. koşullarla ilgili olan meslekler, örgütler ve etkinlikler” ya da “toplumun üyeleri arasındaki ilişkilerle ya da toplumdaki üyelerin gruplar, sınıflar halinde örgütlenmesiyle ilgili bir şey” anlamlarında da kullanılmaktadır.⁶⁰ “Sosyal”ın bir boyutunu son tanımlamada açıklandığı gibi, sosyal kategoriler, sosyal bölünmeler veya sosyal sınıflar oluşturmaktadır. Ortaya çıkan sosyal, ekonomik veya politik konjonktür, sosyal kategorilerin krize girmesinde etkilidir. Sosyal kategorinin ekonomik bakımdan gerilemesi ile kriz, kendisini o kategori içerisinde ekonomik düzeyde de hissettirir.⁶¹

Sosyal krizin düzeylerinden birisini oluşturan sosyal organizasyonun birimleri, iki şekilde kriz yaşayabilirler. İlki, genel bir kriz ögesi olarak sosyal organizasyonun herhangi bir birimindeki kriz; ikinci durum ise, sosyal organizasyonun herhangi bir biriminde krizin, genel kriz durumunun ortaya çıkmadan yaşanmasıdır. Herhangi bir meslek ya da yaş grubu veya aile gibi birimler genel bir kriz içerisinde yer alabilecekleri gibi bu birimler genel yukarıda da belirtildiği gibi, genel bir kriz durumu oluşmadan da kriz durumuna girebilirler. Burada sosyal organizasyon kavramını bireylerin mensubiyet grupları anlamında da kullanabiliriz.⁶² Bu durumu 2001 ekonomik krizinin ortaya çıkardığı özel şartlar sonucunda, sosyal bir organizasyon kabul edilebilecek belli bir meslek grubunun (esnaf), kriz içine girmesi örneğinde somutlaştırabiliriz. Görüldüğü gibi, sosyal organizasyon da yaşanan kriz ile ekonomide yaşanan kriz doğrudan ilişki içindedir.

⁵⁹ **Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 21, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s. 10690.

⁶⁰ **Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 21, s. 10690. Sosyal kavramının diğer anlamları için bkz. **Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 21, s. 10690.

⁶¹ Kotil, Toplum, s. 53.

⁶² Kotil, Toplum, s. 50.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, ekonomik kriz dönemleri ekonomik göstergeleri derinden etkilemekle beraber sosyal yaşam üzerinde de etkisini fazlasıyla hissettiren dönemlerdir. Süreci Türkiye açısından incelediğimizde, 1942 yılında ekmeğin karne ile dağıtılması, 1977 yılında tüp almak için halkın uzun kuyruklara girmek zorunda kalması ve bu dönemde Süleyman Demirel'in "*70 sente muhtacız*" açıklaması, 1978 yılında mazot alımında sıkıntılar baş göstermesi, benzinin karne karşılığı dağıtılmaya başlanması, pazara gönderilemeyen ürünlerin çürümesi, 1980 yılında İstanbul'da zamlara tepki olarak halkın vapurlara bilet almadan binmesi, "*kara çarşamba*" olarak adlandırılan 21 Şubat 2001 tarihinde ortaya çıkan ekonomik kriz sonrasında, Ahmet Çakmak isimli esnafın dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e yazar kasa fırlatması gibi olaylar bu tip durumlara örnek olarak verilebilir.⁶³ Bunlara ek olarak, ekonomik krizin sosyal hayatta ortaya çıkardığı olumsuz örnekler, son dönemde ekonomik kriz içerisinde bulunan Yunanistan ile ilgili yazılı ve görsel medyada yer alan haberler incelenerek çoğaltılabilir. Ülkede ekonomik krize ve hükümetin uyguladığı ekonomi politikalarına karşı protestolar devam ederken⁶⁴; buna paralel olarak sosyal alanda da ekonomik kriz toplum yapılarını olumsuz olarak etkilemiştir. Yunanistan basınında yer alan haberlere göre, ekonomik kriz nedeniyle ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamayan birçok üniversite öğrencisinin ve ev kadının bu nedenle fuhuş yapmaya yöneldikleri belirtilirken⁶⁵, bir başka haberde uyuşturucu bağımlısı gençlerin ülkede AIDS'li hastalara verilen aylık 700 avroluk yardımı alabilmek için kendilerine bilerek AIDS virüsü bulaştırdıkları yer almıştır.⁶⁶

Yukarıdaki örneklerle paralel olarak, ekonomik krizlerin sadece ekonomik boyutları ile incelenmesini eleştiren görüşler, krizlerin sosyal yaşam üzerindeki etkilerinin de tartışılması gerekliliğini savunmaktadırlar. A. A. Dikmen "*sosyal olanın, toplumsal olanın içinin boşaltıldığı*" süreç olarak nitelediği bu görüşü "...

⁶³ Hayri Kozanoğlu, **NTV Tarih Dergisi**, Sayı: 2 Mart 2009, s. 30.

⁶⁴ "Yunanistan'da Grev", **TRT**, <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=1e4114bf-bde3-4ecd-b70e-53a4271d0080>, (28.11.2011); "Yunanistan Savaş Alanı Gibi", **TRT**, <http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/yunanistan-savas-alani-gibi-13474.html>, (28.11.2011).

⁶⁵ "Fuhuş Patladı, Ev Kadınları ve Öğrenciler Müşteri Avında", **Milliyet**, 27.11.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/fuhus-patladi-ev-kadinlari-ve-ogrenciler-musteri-avinda/dunya/dunyadetay/27.11.2011/1468113/default.htm>, (28.11.2011).

⁶⁶ "Para İçin Ölüyorlar!", **Milliyet**, 23.11.2011, <http://gundem.milliyet.com.tr/para-icin-oluyorlar-/gundem/gundemdetay/23.11.2011/1466183/default.htm>, (28.11.2011).

kriz toplumsal bir süreçtir. Her şeyi birer formüle, televizyon ekranının altında akan birtakım rakamlara, borsanın iniş çıkışını gösteren birtakım şekillere indirgeyen akıl, bizleri de bir tür körleşmenin içine itiyor; yaşadığımız gerçekliği yanlış algılamamızın yolları hazırlıyor” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁷ Benzer biçimde E. Yavi de, ekonomi tarihinin incelenirken salt ekonomik göstergelerin dikkate alınmasının, ekonomi tarihinin sadece bu alana hapsedileceğini sonucunu doğuracağını belirtmektedir. A. A. Dikmen’in görüşlerine paralel olarak E. Yavi, ekonomide meydana gelen değişmelerin, toplumsal ve siyasal yapılar üzerinde etkili olduğu görüşünü ifade etmektedir. Ekonomi ile toplumsal, siyasal ve ideolojik yapılar arasında neden- sonuç ilişkisi bulunduğunu ve bu alanların karşılıklı olarak etkileşim içerisinde bulunduklarını savunmaktadır.⁶⁸

Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizlerin sadece ekonomik alan ile sınırlı kalmadığı siyasal, kültürel ve sosyal alanları da kapsayan topyekun bir kriz haline dönüştüğü kabul edilmektedir. Ortaya çıkan bu ağır durum toplum içerisinde adil olarak paylaşılmamış, bunun sonucunda yoksulluk ve yoksunluk durumlarının ortaya çıkması bir diğer problemi oluşturmuştur.⁶⁹ Ortaya çıkan bu yoksulluk ve yoksunluk durumunu, insanların ekonomik kriz karşısında tepki vermeleri ile ilişkilendirmemiz herhalde yanlış olmayacaktır.⁷⁰ Krizin ortaya çıkardığı doğrudan etkiler sonucunda, kriz sırasında uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları, krizden etkilenen kesimlerden gelen tepkiler, uluslararası kuruluşlar ve ülke hükümetlerinin kriz karşısındaki tutumları ve benzeri birçok unsur oluşmakta, bu nedenle krizin doğrudan etkileri ile sayılan etkilerin ayrıştırılması zorlaşmaktadır. Krizin nihai etkisi incelenirken tüm bu kavramlar göz önünde bulundurulmalıdır.⁷¹

Tüm krizler içerisinde Cumhuriyet tarihinin en büyük ve en ağır krizi olarak adlandırılan 21 Şubat 2001 krizinin, ekonomik alanda yarattığı yıkıcı etkinin yanı

⁶⁷ Ahmet Alpay Dikmen ve N. İter Ertuğrul, **Kriz Ve...Toplum, İnsan, İdeoloji, Ekonomi**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 10.

⁶⁸ Ersal Yavi, **Bir Ülke Nasıl Batırılır?**, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir, 2001, s. 33.

⁶⁹ Sönmez, s. 9.

⁷⁰ Bu konu ile ilgili ayrıntılı açıklama birinci bölümde “Görelî Yoksunluklar Teorisi” başlığı altında yapılacaktır.

⁷¹ Murat Koyuncu ve Fikret Şenses, “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, ERC Working Paper in Economics 04/13, 2004, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf>, (27.04.2010), s. 2.

sıra sosyal alanda da yarattığı tahribat toplumu derinden etkilemiştir. TESK verilerine göre, 2000 yılında 94.500, 2001 yılında 101.999 işyerinin kapanmasına⁷² ve yaklaşık 1,5 milyon kişinin işsiz kalmasına⁷³ yol açan 2001 krizinin hemen ardından tüm ülkede gerçekleştirilen toplu eylemler, siyasi çevreler ve bilim dünyası ile toplumsal örgütler arasında Türkiye'nin bir sosyal patlamanın eşiğinde olup olmadığı konusunu çok ciddi olarak tartışılır hale getirmiştir. Bu konuyla ilgili medyada birçok haber yer almış⁷⁴ ve bu konu bilimsel çalışmalar içerisinde incelenmiştir.⁷⁵

Mevcut Literatür

Çalışmamıza referans oluşturması bakımından P. Favre'nin "*La Manifestation*" isimli çalışmasında yaptığı eylem sınıflandırması içerisindeki "*kriz eylemleri*", esnaf eylemlerini konumlandırabilmemiz açısından temel kaynaklarımızdan birisini oluşturmaktadır. Kriz dönemi eylemlerini açıklamada kullanacağımız bir diğer kaynağı, Harold B. Kerbo'nun "*Movements of "Crisis" and Movement of "Affluence": A Critique of Deprivation and Resource Mobilization Theories*" isimli makalesi oluşturmuştur. Amacımız karakteristik olarak incelenmemiş olan esnaf eylemlerinin, "*2001 ekonomik krizinin oluşturduğu ekonomik zorluklar sonucunda ortaya çıkan hareketler olduğunu ve bu nedenle kriz eylemleri niteliği taşıdığı*" hipotezini teorik bir temelde incelemek ve kavramsal bir çerçeve oluşturabilmektir.

Literatürde, esnaf ile ilgili olarak birçok konuda çalışma yapılmıştır. E. J. Hobsbawn'ın, 18. ve 19. yüzyılda Birleşik Krallık'ta farklı şehirlerde ve değişik işkollarında çalışmak isteyen esnaflar için birlikler aracılığı ile iş aranmasını, en genel anlamıyla bir değişim sistemini (*tramping system*) incelediği çalışması, tarihsel

⁷² TESK, 16. Olağan, s. 164.

⁷³ "1.5 Milyon Kişi İşten Atıldı", **Cumhuriyet**, 29.03.2001.

⁷⁴ "Enflasyon Düşmezse Sosyal Patlama Yaşanır", **Cumhuriyet**, 04.10.2000; "Sosyal Patlama Olabilir", **Cumhuriyet**, 08.03.2001; Şükran Soner, "Örgütsüz Öfke", **Cumhuriyet**, 03.04.2001; "Genç İş Adamlarından Sosyal Patlama Uyarısı", **Cumhuriyet**, 05.04.2001; Sencer Ayata, "Krizin Artıcısı Sosyal Patlamalar", **Zaman**, 06.04.2001; "Adım Adım Sosyal Patlamaya", **Cumhuriyet**, 07.04.2001; "Sosyal Patlamaya Dikkat", **Cumhuriyet**, 25.04.2001; "Sosyal Patlama Uyarısı", **Cumhuriyet**, 30.06.2001; "Sosyal Patlama Olmaz", **Cumhuriyet**, 25.07.2001; "Sosyal Patlama Zaten Yaşanıyor", **Cumhuriyet**, 26.07.2001; Mümtaz Soysal, "Patlama, Sönme ve Tren", **Hürriyet**, 12.08.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=9548> , (28.10.2011).

⁷⁵ Ayrıntılı Bilgi için, Zengin, 2004.

olarak esnafın iş durumunun ve örgütlenmesinin anlaşılması bakımından açıklayıcıdır.⁷⁶ Benzer bir çalışma, E. Hobsbawn'ın çalışmasına paralel bir biçimde, 19. yüzyılda ABD'de, mobilya üzerine çalışan esnaf ile ilgili olarak yapılmıştır.⁷⁷ Çalışmamız açısından, esnafın yer aldığı toplumsal hareketleri inceleyen çalışmalar önem taşımaktadır. Fakat bu alanda yapılan çalışmaların hemen hemen hepsi, esnafın içerisinde yer aldığı hareketleri tarihsel olarak incelemektedir. 16. yüzyılın sonunda Barselona esnafının, tahıl ve gıda stoklanmasına karşı çıkarılan papalık fetvasının uygulanması ile ilgili, dönemin monarkı ile görüşmeleri ve dilekçe verme, görüşme vb. yollarla krala karşı tepkilerini şiddete başvurmadan göstermeleri ve desteğini istemeleri⁷⁸; 1792 yılında ABD'nin Connecticut eyaletinde yaşayan esnafın, devletin vergi sistemine karşı kitlesel olarak dilekçe vererek tepkilerini göstermeleri ve bu tarihten itibaren önemli bir politik figür haline gelmeleri⁷⁹; 18. yüzyılda ABD'de yaşanan devrim öncesi süreçte, kentli esnafın dışalım (ihracat) yapmama protestolarını destekleyip, desteklemediğinin tartışılması⁸⁰ gibi konular, tarihsel olarak esnaf ile ilgili incelenen konulardandır. Bu çalışmalar tarihsel olarak farklı olayları ve farklı koşulları incelese de dikkati çeken ortak noktaları, esnaf tarafından farklı biçimlerde gerçekleştirilen eylemlerin ekonomik konular sonucunda ortaya çıkmasıdır.

Esnaf ile ilgili olarak yapılan çalışmalar arasında dikkat çeken bir diğer konu esnafın tarihi süreç içerisinde, farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirilen devrimlerde aktif olarak rol almalarıdır. Esnafın endüstrileşme süreci nedeniyle ekonomik durumlarının kötüleşmesi sonucu katıldığı 1848 Alman devrimi içerisindeki rolü ve entelektüellerin bu sürece katkısı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.⁸¹ Bu dönemde esnafın kazandığı politik bilinç ve nasıl bir tutum izlediği, bu konuda yapılan benzer

⁷⁶ E. J. Hobsbawn, "The Tramping System", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 3, No. 3, 1951, ss. 299-320.

⁷⁷ Jules Tygiel, "Tramping Artisans: The Case of The Carpenters in Industrial America", **Labor History**, Vol. 22, No. 3, ss. 348-376.

⁷⁸ Luis R. Corteguera, "Popular Politics in Composite Monarchies: Barcelona Artisans and The Campaign For a Papal Bull Against Hoarding (1580-5)", **Social History**, Vol. 26, No. 1, January 2001, ss. 22-39.

⁷⁹ James P. Walsh, " "Mechanics and Citizens": The Connecticut Artisan Protest of 1792", **The William and Mary Quarterly**, Third Series, Vol. 42, No. 1, January 1985, ss. 66-89.

⁸⁰ Richard J. Morris, "A Note on The Economic Impact of The Prerevolutionary Nonimportation Movements on Urban Artisans", **Labor History**, Vol. 50, No. 3, August 2009, ss. 269-286.

⁸¹ Alvin W. Gouldner, "Artisans and Intellectuals in German Revolution of 1848", **Theory and Society**, Vol. 12, No. 4, July 1983, ss. 521-532.

çalışmaları oluşturmaktadır.⁸² Türkiye’de yapılan bir çalışma ise, yakın dönemde İran’da gerçekleştirilen toplumsal hareketlerde ve devrimler içerisinde yer alan grupları incelerken, esnafı da ele almaktadır. Bu çalışmada 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batı kapitalizmine karşı tepki gösteren esnafın, Tütün Hareketi ve Meşrutiyet Devrimi ve İslami hareketler içerisinde oynadığı rol incelenmektedir.⁸³

Türkiye’deki esnaf ile ilgili yapılan diğer çalışmalara baktığımız zaman, bu çalışmaların belirli konular etrafında toplandığını söyleyebiliriz. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) içerisinde kabul edilen esnafın ekonomideki payı ve yaşadığı ekonomik problemlerin analiz edilmesi yapılan başlıca çalışmalardır.⁸⁴ Esnafın kredilendirilmesi, kredi ve kefalet kooperatifleri, Halk Bankası’nın esnafa sağladığı krediler ve yaşanan kredi sorunları da incelenen konulardandır.⁸⁵ Türkiye’de esnaf üzerinde yapılan bir diğer çalışma alanı ise, esnafın ve esnaf örgütlenmesinin tarihsel olarak incelenmesi oluşturmaktadır. Ahilik, esnaf loncaları, esnafın şehrsel örgütlenmeleri bu çalışmalarda incelenen başlıca konuları oluşturmaktadır.⁸⁶ Esnaf eylemlerini inceleyen başka bir çalışma, daha öncede bahsettiğimiz gibi konuyu “*sosyal patlama*” kavramı üzerinden tartışmaktadır.⁸⁷ Bu noktadan hareketle, esnaf eylemlerinin kriz eylemleri temelinde incelenmesi çalışmamızın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

⁸² John Rule, “Artisan Attitudes: A Comparative Survey of Skilled Labour and Proletarianization Before 1848”, **Bulletin - Society for the Study of Labour History**, Spring 1985, No. 50, ss. 22-31.

⁸³ Asghar Alam Tabriz, **Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

⁸⁴ Halit Yanıkaya, “Küresel Ekonomide Küçük İşletmelerin Yeri ve Önemi”, **Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1.Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2008, ss. 73-96; Melahat Karagöz, “KOBİ’lerin Temel Sorunları, Bu Alanda Sağlanan Destekler ve Çözüm Önerileri”, **Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1.Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, 2008, İstanbul, ss. 49-71; Serdar Yıldız, **Türkiye’de KOBİ’ler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

⁸⁵ Nilgün Soner Akçın, **Esnaf Sanatkâr Kredi Kefalet Kooperatifinin Finansmanında Halk Bankası’nın Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995; Nermin Çıtak, **Esnaf Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinin Finansal Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001; Erdinç Şen, **Esnaf Kefalet Kredilerinin Türkiye’deki Mekansal Dağılışı ve Sonuçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁸⁶ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997; Ahmet Solak, **Esnaf Birliklerinin Tarihsel Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

⁸⁷ Zengin, ss. 1-137.

Araştırmanın Yöntemi

Yukarıda anlatılan savların test edilmesi aşamasında çeşitli araştırma teknikleri kullanılmıştır. Öncelikle esas inceleme alanımız olan esnaf eylemlerinin kapsamı, sınırları, zaman aralığı, katılımcı sayıları, atılan sloganlar, eyleme neden olan ekonomik faktörler, esnaf örgütlerinin eylemler hakkındaki görüşleri, eylemin esnaflar üzerindeki sosyal etkileri gibi, eylemleri çok yönlü olarak anlamlandırmamızı sağlayacak verilerin elde edilmesi amacıyla sistematik gazete arşiv taraması yapılmıştır. Basılı gazete arşivleri ve internet arşivlerinden Ekim 2000- Haziran 2001 tarihleri arası sistematik olarak taranarak haberler, köşe yazıları ve yazı dizileri üzerinden esnaf eylemleri ile ilgili veri toplanmıştır. Bu zaman aralığının seçilmesindeki amaç, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerin etkilerini daha iyi belirlemek, eylemlerin öncesi ve sonrası süreci inceleyerek eylemlerin ortaya çıktığı, yükseldiği ve uykuya geçtiği evreleri daha iyi analiz edebilmek, yukarıda sayılan verilerin daha kapsamlı ve özgün bir biçimde sınıflandırılmasını sağlamaktır. Yukarıdaki tarihler ve dönemin gazete tirajları dikkate alınarak⁸⁸ *Hürriyet* (internet üzerinden) *Sabah* ve *Milliyet* gazeteleri; yine aynı dönemde eylemler ile ilgili haberlere sıkça yer vermeleri ve sayılan diğer gazetelere nazaran haberleri farklı politik açılardan incelemeleri nedeniyle *Cumhuriyet* ve *Zaman* gazeteleri sistematik olarak taranmıştır. Bu gazeteler dışında TESK tarafından yayınlanan *Vitrin* dergisi de taranan bir diğer yayını oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten, TESK Basın ve Yayın Müdürlüğü arşivlerinden elde edilen ve daha dar bir zaman dilimini kapsayan *Akit*, *Akşam*, *Dünya*, *Finansal Forum*, *Gözcü*, *Güneş*, *Milli Gazete*, *Ortadoğu*, *Posta*, *Radikal*, *Star*, *Türkiye*, *Yeni Asır* gibi gazetelerin esnaf ve esnaf eylemleri ile ilgili bölümleri çalışmamıza veri oluşturan kaynaklar arasındadır.⁸⁹ Verilerin TESK'ten sağlama amacımız, esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının merkezi olması, yayınlarının ve çalışmalarının kamuoyu ve bilim dünyasında sıkça kullanılmasıdır. Gazete taramaları dışında ikinci el kaynaklar ve raporlar tezimizin diğer kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışmamızın esnaf ile

⁸⁸ Basın İlan Kurumu'ndan elde edilen Mart –Nisan 2001 aylarının İstanbul gazetelerine ait tiraj raporları ekler bölümünde sunulmuştur.

⁸⁹ TESK Basın Yayın Müdürlüğü arşivlerinden elde edilen veriler gazete küpürü biçimindedir. Bu gazete küpürleri üzerinde haberin hangi gazeteye ve hangi tarihe ait olduğunu belirten bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden birçoğu ilgili gazete bulunarak kontrol edilmiş olup, ulaşılamayan bilgiler için ise TESK Basın Yayın Müdürlüğü'nün bilgileri esas alınmıştır.

ilgili bölümleri hazırlanırken TESK tarafından hazırlanan “*Olağan Yıllık Çalışma Raporları*” ile TESK internet sitesinden elde edilen veriler önemli referans kaynaklarımızdandır. 2000 yılı sonrasında hazırlanan raporlar esnaf ile ilgili özellikle sayısal verilerin elde edilmesi açısından önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamışlardır.

Buradan yola çıkarak, tezimizin ilk bölümünde, protesto, eylem repertuarı, eylem biçimi kavramları açıklanarak, toplumsal hareketlerde kullanılan eylem repertuarlarının nasıl belirlendiği ve kavramın tarihi gelişimi ele alınmıştır. Esnaf eylemlerinin teorik olarak temellendirilebilmesi için, ekonomik kriz ve protesto ilişkisi üzerinde durulmuştur. Toplumsal hareket teorilerinden göreceli yoksunluk teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi, insanların protestoya katılma nedenlerini ekonomik temelde analiz etmeleri nedeniyle açıklanmış; ekonomik kriz ve protesto ilişkisi de göz önünde bulundurularak esnaf eylemleri, kriz eylemleri kavramı üzerinden analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, esnaf ve sanatkâr kavramı açıklanarak, Türkiye’de esnafın konumu ve esnaf örgütleri incelenmiştir. Buna ek olarak, 2001 ekonomik krizinin esnaf üzerinde yarattığı ekonomik ve sosyal olumsuzluklar tespit edilerek, esnafın protesto gösterileri düzenlemesine yol açan temel faktörler ele alınmıştır. Ayrıca, esnaf kavramının ve örgütlenmesinin analiz edilmesi ile esnaf eylemleri içerisinde yer alan esnaf profili açıklanmış, örgütlenme modeli incelenerek, örgütlerin esnaf eylemleri içerisindeki rolünün anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

Son bölümde ise, esnaf eylemlerinin ortaya çıkış, yükseliş ve uykuya geçiş süreçleri incelenerek, 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan eylemler ele alınmıştır. Daha önceki bölümlerde açıklananlar ışığında, esnaf eylemlerinde kullanılan eylem repertuarı ve eylem biçimleri incelenmiştir. Bu açıklamalar ile ekonomik kriz sonrasında protesto gösterileri düzenleyen esnafın hangi eylem biçimlerini kullandığını ve neden bu eylem biçimlerinin seçildiği açıklanmıştır. Son olarak ise, esnaf örgütlerinin ve hükümetin esnaf eylemlerine bakışı açıklanarak, esnaf örgütlerinin eylemler içerisinde rolü incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ TEMELLİ PROTESTO HAREKETLERİ, KRİZ EYLEMLERİ VE EYLEM REPERTUVARI

1.1. PROTESTO VE EYLEM REPERTUVARI KAVRAMI

Ortak bir çıkarı korumak veya ortak bir amaca ulaşmak için, yerleşik kurumlar alanının dışında toplu eylemler ile girişilen toplu bir çaba⁹⁰ olarak tanımlanan toplumsal hareketler, bir başka tanımda, “*kurumsal yollar dışındaki yollarla toplumun bazı yönlerini değiştirme amacı güden (siyasi partiler, ordu, endüstri alanındaki meslek gruplarının aksine) sıradan insanların oluşturduğu örgütlü gruplarca yürütülen, bilinçli, ortak ve görece devamlılık gösteren çabalar*” olarak ifade edilmektedir.⁹¹ Bu hareketlerin amacı, mevcut çözüm yollarına yeni alternatifler oluşturmaktır. Bu hareketlerde yer alan gruplar, istemedikleri ve tepki duydukları şeyleri doğrudan değiştirebilmek güdüsüyle, var olan uygulamalara karşı öfke ve tepkilerini dile getirirler.⁹² Bu özellikler nedeni ile yaşamın içerisinde sürekli var olma potansiyeli taşıyan toplumsal hareketler, bu özelliği ve güncelliğini koruması nedeni ile bilim dünyasında ilgi uyandıran konuların başında gelmektedir. Bu nedenle 18. yüzyıldan itibaren birçok bilimsel çalışmaya konu olan toplumsal hareketler ile ilgili birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Toplumsal hareketler, birçok farklılık göstermelerine rağmen, bireyleri ahlâk ve adaletsizlik anlayışı doğrultusunda seferber edebilmeleri, yoksunluğa karşı toplumun ayakta kalabilmesi ve kimliklerini ortaya koymak ve koruyabilmek için bir hareket oluşturacak bir birliktelik ve kuvvet oluşturmaları bakımından ortak özellikler taşırlar.⁹³ Ortaya çıkan bu toplumsal hareketler sadece yoksunluk ile mücadele etmekle yetinmeyerek, mücadele esnasında hareketin ortaya çıkmasına yol açan kişilerin (içerisinde yer aldıkları toplumsal grup) kimliğini bir anlamda teyit etmektedir. Bu hareketler siyasal, ekonomik ve ideolojik çevrimler ile ilişkili olarak

⁹⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, çev. Işıl Bayar, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, ss. 540-541.

⁹¹ James Jasper, **Ahlâki Protesto Sanatı**, çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

⁹² Jasper, s. 29

⁹³ Marta Fuentes ve Andre Gunder Frank, “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez”, çev. Ahmet Gürata- Tanıl Bora, **Birikim**, Sayı:16, Ağustos 1990, s. 29.

çevrimsel bir biçimde ortaya çıkarlar ve hareketin dayanıklılığının ve etkisinin belirlenmesinde çevrimsellik önemli bir rol oynamaktadır. Hareketin yükselmesini ve genişlemesini sağlayan koşullar, hareketin kendi eylemleri ile farklılaşan durumlara göre değişiklik gösterdiğinde ise, hareketler güç kaybetmeye ve yok olmaya başlar.⁹⁴ Nitekim bu tartışmalara paralel olarak, kişilerin harekete rasyonel olarak katılıp katılmadıklarını, seferber edilmelerinde etkili olan faktörleri ele alan, harekete katılma nedenlerini tartışan ya da konuyu hareketin düzenleyicileri açısından inceleyen teoriler, 18. yüzyıldan itibaren toplumsal hareketler literatürü içinde incelenen konuların başında gelmektedir.

18. yüzyıl ve 19. yüzyıl ile birlikte yaygınlaşan kapitalist toplumsal ilişkiler, metalaşma süreci, hızlı kentleşme ve göç gibi unsurlar, kırsalda ve şehirlerde kargaşalara yol açmış, söz konusu gelişmelerin sonucunda köylü, zanaatkar ve işçi hareketleri seçkinlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Seçkinlerin, bu hareketlere karşı ortaya çıkan algısal değişimlerinin temel sebebini, vergi ve gıda ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, grevler gibi hareketlerin örgütlülük ve süreklilik düzeylerinin gelişme göstermesi oluşturmuştur. Söz konusu gelişmeler toplumsal hareketler üzerinde sistematik olarak gelişen ilk fikir olan “*kalabalıklar yaklaşımı*”nın doğmasına yol açmıştır.⁹⁵ Gustave Le Bon, bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. G. Le Bon, “*rastgele bir bireyler topluluğu olarak ifade ettiği*” kalabalıklar içerisinde, kişilerin bireysel olarak bilinçli kişiliklerinin silindiğini, kitlelerin tek bir varlık haline geldiğini ve bunun sonucunda “*kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunun*” işlemeye başladığını savunur.⁹⁶ G. Le Bon’a göre toplumsal hareketler, irrasyonel bir durumu ifade etmektedir ve bir “*çılgınlık anı*” olarak nitelendirilir.⁹⁷ A. Zolberg’de, G. Le Bon’a benzer bir yorum yaparak çılgınlık anlarını “*beklenti ve isteklerin birdenbire değiştiği ve her şeyin mümkün görüldüğü anlar*” olarak tanımlamaktadır.⁹⁸ Bu noktada şunu da belirtmemiz gerekir ki, G. Le Bon’un ileri sürdüğü bu yaklaşım, iktidar yanlısı, seçkinci bir bakış açısını temsil etmektedir ve o dönemde ortaya çıkan kitle hareketlerinin, tiksinilenecek iğrenç

⁹⁴ Fuentes ve Frank, ss. 29-31.

⁹⁵ Y. Doğan Çetinkaya, “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim**, Y. Doğan Çetinkaya (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

⁹⁶ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

⁹⁷ Çetinkaya, s. 20.

⁹⁸ Jasper, s. 54.

hareketler olarak kabul eden yönetici sınıfın görüşlerini yansıtır.⁹⁹ Fakat G. Le Bon'nun teorisi, protestocuları sapkınlar olarak nitelemesi¹⁰⁰ ve irrasyonel bireyler olarak ele alması gibi konularda eleştirilmiş ve karşıt teorilerin türetilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰¹ Hatta S. Freud, G. Le Bon'un teorisinin özgün bir çalışma olmayıp önceden yapılan çalışmaların tekrarlanmasından ibaret olduğunu ifade etmektedir.¹⁰²

Bahsedilmesi gereken bir diğer teori, en bilinen temsilcisi R. Ted Gurr olarak kabul edilen göreceli yoksunluk yaklaşımıdır. İnsanların yoksunluk durumu ile protesto gösterileri arasında bağlantı kuran bu yaklaşıma göre, insanların protesto gösterilerine katılma nedenlerini içerisinde bulundukları yoksunluk durumu oluşturmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi protestoya katılım nedenlerini ekonomik bir çerçevede inceleyen bu yaklaşım, aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

1965 yılında bir ekonomist olan ve toplumsal hareket katılıma farklı bir bakış açısından yaklaşan Mancur Olson, herhangi bir toplumsal harekete katılacak olan kişilerin rasyonel olarak davrandıklarını, bireylerin söz konusu hareketler içinde yer almadan önce, bu hareketler sonucunda elde edecekleri faydaları ve uğrayacakları zararları göz önünde bulundurarak hareket etmeyi düşündüklerini öne sürmüştür.¹⁰³ Bu yaklaşım farklı yönlerden eleştiriler alsa da, kimi yazarlarca kolektif eylemi irrasyonellikten kurtararak, daha tartışılabilir, ölçülebilir ve incelenebilir bir hale getirmiştir. Bu nedenle, günümüz literatüründe kullanılan yaklaşımlara temel oluşturduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁴

1970'li yıllarda geliştirilen ve Amerika'da yoğun kullanım alanına sahip kaynakların mobilizasyonu teorisi en genel anlamıyla, *“protestonun siyasetin olağan bir parçası olduğunu, protestocuların mantıklı hedeflere ulaşmaya çalışan normal insanlar olduklarını, neyi başarabileceklerinin belirlenmesinde ellerindeki ekonomik*

⁹⁹ Ayşen Uysal, “Bir Psikolog Olarak Polis: Polisin Toplumsal Olaylar Eğitimi ya da “Kalabalık Yönetimi””, **Birikim**, Sayı: 273, Ocak 2012, s. 43.

¹⁰⁰ Jasper, s. 55.

¹⁰¹ Çetinkaya, s. 21.

¹⁰² Sigmund Freud, **Kitle Psikolojisi**, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 2000, s. 23.

¹⁰³ Jasper, s. 56.

¹⁰⁴ Çetinkaya, s. 22.

kaynakların yardımcı olduğunu göstermek”¹⁰⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Bu teorinin temellerini oluşturan J. McCarthy ve M. Zald, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının hem toplumsal desteği hem de sosyal hareket fenomeninin kısıtlarını vurguladığını belirtirler ve teorinin “*mobilize edilmesi gereken farklı kaynakları, sosyal hareketlerin diğer gruplarla olan bağlantılarını, hareketin başarılı olabilmesi için dış kaynaklara olan bağımlılığı ve otoritelerin hareketi kontrol etmek ya da onları kendi bünyesine katmak için kullandıkları taktikleri*”¹⁰⁶ incelediğini ifade ederler. Kısaca bu teoriyi kuramsallaştıran yazarlar örgütlenme, çıkarlar, kaynaklar, fırsatlar ve stratejiler gibi “*objektif*” değişkenler üzerine yoğunlaşarak, büyük hareketlilikleri açıklamaya çalışırlar. Bu bakış açısı nedeniyle söz konusu teori bir sosyal hareketi, bir ideolojiye bağlı ya da yoksunluklarının bilinciyle motive olan sosyal grupların hareketi olarak değerlendiren geleneksel modellere zıt olarak değerlendirmektedir. Yaklaşımın anahtar kelimeleri, “*örgütlenme*” ve “*rasyonalite*” kavramlarıdır. Özetle, mobilizasyon kuramcıları için analizin temel noktasını, “*sosyal hareket değil, çıkarları çelişen gruplar içerisindeki kolektif aktör*” oluşturmaktadır.¹⁰⁷

Yukarıdaki teorileri takiben altmışlı ve yetmişli yıllarda Avrupa ve Amerika’da çevreci, etnik, feminist, ve yerel özerklik hareketlerinin ortaya çıkışı, sosyal hareketler sahasında teorik bir dönüşüme yol açmıştır. Bu tip hareketler bazı araştırmacılar tarafından “*yeni sosyal hareketler*” olarak adlandırılmıştır. Bu dönüşümde etkili olan faktörlerden birisi de, 1968 toplumsal hareket dalgasıdır. Pek çok yazara göre, ABD ve diğer ülkelerde 1968 yılında ortaya çıkan hareketlerin ardından “*eski*” toplumsal hareketler olarak ifade edilen işçi ve diğer sömürülen kesimler için yürütülen mücadelelerin yerini; otonomi, kendini ifade etme ve post-endüstriyel toplumu eleştiren “*yeni*” toplumsal hareketler almıştır.¹⁰⁸ Yeni sosyal hareketler görüşünü savunan araştırmacılara göre, bu tip protesto hareketlerinin nedenini “*ekonomi pastasından alınacak paylar*” değil, özerklik ve demokrasi için

¹⁰⁵ Jasper, s. 65

¹⁰⁶ John D. McCarthy ve Mayer N. Zald, “Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory”, **American Journal of Sociology**, Vol. 82, Number 6, May 1977, s. 1213.

¹⁰⁷ Jean Cohen, “Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 114-115.

¹⁰⁸ Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2008, (Toplumsal), ss. 115-116.

verilen mücadeleler oluşturmaktadır.¹⁰⁹ A. Touraine bu durumu, “*artık söz konusu olan, üretim araçlarının yönetimi için çatışmak değil, eğitim, tıbbi hizmetler ve kitle bilişimi gibi yeni kültürel üretim ereklilikleri konusunda karşı karşıya gelmektir*” biçiminde açıklamaktadır.¹¹⁰ Bu görüşü savunan araştırmacılar söz konusu gösteriler içerisinde yer alan grupları, klasik olarak niteledikleri siyasal partiler ve sendikalar yerine, daha esnek yapıya sahip olan sivil inisiyatifler ve dernekler olarak ifade etmektedirler.¹¹¹ Bu yeni hareketlerin bir diğer özelliği, geleneksel kitle partilerinin aksine bölünmüş, dağınık ve merkezi olmayan bir şekilde örgütlenmeleridir.¹¹² Buradan yola çıkılarak, bu tip hareketlerin küreselleşen dünya içerisinde yeni kimlik arayışlarının bir ifadesini oluşturduğu savunulmaktadır.¹¹³

Klasik sosyolojinin, ekonomik kriz, yapısal gerginlik ve modernite karşıtı olarak oluştuğunu ifade ettiği sosyal hareketler, yeni sosyal hareket teorisyenleri tarafından “*eski*” sosyal hareketler olarak nitelendirilmektedir. Bu noktadan hareketle, söz konusu problemleri ortaya çıkaran sorunlar giderildiğinde, problemlerin de ortadan kalkacağını ifade etmektedirler. Yeni sosyal hareketler teorisyenlerine göre, klasik sosyoloji içerisinde değerlendirilen bu hareketler referans olarak alınıyorsa; Bergamalılar hareketinin, Fırtına Vadisinin kurtarılması için uluslararası örgütlerle işbirliği kuran çevreci grupların, kadın ve homoseksüel hakları hareketlerinin vb. hareketlerin hangi çerçeve içerisinde sorgulanması gerektiği cevap aranan temel soruyu oluşturmaktadır.¹¹⁴

Yeni toplumsal hareket teorisyenlerinin ortaya koydukları bu yeni bakış açısı ile klasik sosyoloji kapsamında değerlendirdikleri ve eski olarak nitelendirdikleri hareketlere yönelttikleri eleştiriler, bu teoriyi savunan yazarların eleştirildiği noktaların başlangıcını oluşturmuştur. Yeni toplumsal hareket teorisyenleri, sınıf hareketleri gibi eski hareketlerin gündeme getirdiği konular, kullandıkları taktikler ve

¹⁰⁹ Jasper, s.120.

¹¹⁰ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev.Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2002, s. 274.

¹¹¹ Aysen Uysal, “Cop Gölgesinde Politika: Türkiye’de Toplumsal Olay Polisliği ve Sokak Eylemleri”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı: 253, 2006, s. 83.

¹¹² Hank Johnstan, Enrique Laraña ve Joseph R.Gusfield, “Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137.

¹¹³ Kenan Çayır (der.), **Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8.

¹¹⁴ Çayır, ss. 7-8.

araçlar ile örgütsel yapıları bakımından yeni hareketler ile benzerlikler gösterdiğini yeterince incelememeleri, hatta kayıtsız kalmaları noktasında eleştirilmektedirler.¹¹⁵ Eleştirildikleri bir diğer nokta ise, bu teorisyenlerin otonomi ve kimlik gibi kavramların üzerinde özellikle durmalarına rağmen, geçmişte ortaya çıkmış milliyetçi hareketlerin, kimlik inşa etme, sınıflar aidiyetleri kesme ve gündelik hayatı siyasallaştırma gibi özelliklerini görmezden gelmeleridir.¹¹⁶

Sosyal hareket literatüründe ortaya çıkan bu teorilerin hepsi farklı açılardan eleştirilse de, yukarıda da bahsedildiği gibi toplumsal hareketler içerisinde kaynakların varlığına ve örgütlenmeye vurgu yapan “*kaynakların mobilizasyonu teorisi*” ve aktörlerin kimlikleri, demokratikleşme ve sivil örgütleri ön planda tutan “*yeni sosyal hareketler teorisi*” bu alanda başvurulan temel teorileri oluşturmaktadırlar.

Yukarıda toplumsal hareketler konusunda incelenen tüm teoriler, hareketlerin ortaya çıkış süreçleri ile hareket içerisinde yer alan aktörlerin hareket etmelerine neden olan saikleri açıklamaya çalışmaktadırlar.¹¹⁷ Bu çalışma ile amaçlanan, 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan esnaf eylemlerinin Türkiye’de ortaya çıkış sürecini açıklayabilmektir. Bu nedenle insanların bu çalışmada insanların protestoya katılmalarında ekonomik sorunların etkili olduğunu savunan göreceli yoksunluk teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi konumuzun teorik olarak temellendirilmesinde esas alınacak teorileri oluşturmaktadır. İleride daha ayrıntılı olarak açıklanacak olan bu teoriler ile ekonomik kriz sonrası ortaya çıkan esnaf eylemleri ilişkilendirilerek, bu eylemlerin ortaya çıkmasında ekonomik krizin yarattığı olumsuz ekonomik ortamın rolü tartışılacaktır.

1.1.1. Protesto Kavramı

Toplumsal hareket teorilerini inceledikten sonra, protesto kavramına değinmemiz gerekmektedir. Protesto kelime olarak “*bir davranış, bir düşünceyi, bir*

¹¹⁵ Çetinkaya, s. 36.

¹¹⁶ Çetinkaya, ss. 36-37.

¹¹⁷ Selin Bengi Gümrükçü, **Bir Toplumsal Hareketin Doğuşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye’de Ortaya Çıkışı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 26.

uygulamayı haksız, yersiz, gereksiz bularak karşı çıkma, kabul etmeme”¹¹⁸ ya da *“herhangi bir davranışın haksız, yersiz, gereksiz görülerek onaylanmadığını bildiren resmî açıklama”* şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁹ Bu kavramlar dikkate alınarak, bir şeyi protesto etmek, *“ona karşı çıkmak; onu kabul etmediğini, onaylamadığını şu ya da bu biçimde göstermek”* anlamında kullanılmaktadır.¹²⁰ Burada şunu ifade edebiliriz ki protesto, herhangi bir düşünce ya da uygulama sonucunda, bir kişiden on binlerce kişiye kadar olabilecek grubun ortak hareket ederek, şikâyet edilen konu hakkında tepkilerini ortaya koymalarıdır.

J. Jasper protesto kavramına farklı anlamlar yüklemektedir. Buna göre:

- a) İnsanların çıkarlarına ters düşen veya onları zor duruma sokan olası problemler ve var olan sorunlu durumlar kurumlar tarafından sorgulanmaz ya da irdelenmezken; protesto bu tip bir arayışa olanak tanır.
- b) Protesto modern bilimin büyümesini ve ahlaki anlamını yıprattığı hayatın, anlamlı olduğunu ifade etmenin bir yoludur.
- c) Protesto, tekrarlanan bir olgu olmasına rağmen her yerde görülmemektedir.¹²¹

Bu açıklamada görüldüğü üzere, J. Jasper protestoyu, ortaya çıkması için gerekli altyapıların olduğu yerlerde, mağdur durumdaki insanların seslerini duyabilecekleri bir araç olarak açıklamaktadır. F. F. Piven ve R. A. Cloward’a göre ise, protesto hareketlerinin ortaya çıkması, hem bilinç düzeyinde hem de davranışlarda dönüşüme yol açmaktadır. Bilinç düzeyindeki bu değişimi, üç farklı açıdan açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki *“sistemin yasallığını”* kaybetmesidir. Bu durum, insanların kurallarını ve yasalarını kabul ederek himayesi altında yaşadıkları otoritenin, söz konusu kural ve uygulamalarının haksız ve yanlış olduğunu düşünmeye başlamaları biçiminde ortaya çıkmaktadır. İkincisi, kaderci olarak nitelenen insanların, var olan sorunlu anlaşımların değişmesini ima etmeye başlamaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Son durum ise, genellikle kendilerini sıradan insanlar olarak görenlerin, kaderlerini değiştirebilecekleri kapasitesine sahip

¹¹⁸ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (18.01.2011).

¹¹⁹ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (18.01.2011).

¹²⁰ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 18, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s. 9587.

¹²¹ Jasper, ss. 25-26

olduklarına inanmaya başlamaları ile oluşur.¹²² Bu açıklamada da J. Jasper'ın vurgu yaptığı noktalara vurgu yapılarak, sistem içerisinde yer alan kişilerin, yaşadıkları sistemin olumsuzluklarını algılayarak var olan olumsuzlukları ortadan kaldırma amacını hedeflediklerini ifade edebiliriz.

K. Ertan ise, protestoyu kentleşme kavramı üzerinden inceleyerek farklı bir tanım yapmaktadır. Özgürlük, güvenlik ve kimlik kazanım savaşı olarak tanımladığı protestolar, kentsel çatışmaların bir çeşit dışa vurumu ve eyleme dönüşmesi biçimidir. Protestonun çıkış noktasını iktidarın kendi norm ve ölçütleri çerçevesi içerisinde toplumsal düzenekler ve çevre üzerinde bir düzen kurma isteğine karşı, kitlelerin kendi yaşam koşullarını belirleme talebinde bulunmaları oluşturmaktadır.¹²³

Protestoların kaynağını açıklarken genellikle “fiziki” tehditlere değinilmekle beraber, dikkate alınması gereken bir diğer faktör “ekonomik” tehditlerdir. Geçici bir süre işten çıkarılma, insanların iş yerlerinin kapanması, ücretlerde kesinti yapılması ve insanların becerilerini kazanma fırsatlarının yok edilmesi gibi nedenler kişilerin hayat standardında değişiklikler ortaya çıkaracak ve bu olumsuzluklar kişinin kendisine olan saygısını tehdit etmesi gibi sonuçlara yol açabilecektir. Nitekim geçmişte işçiler tarafından gerçekleştirilen, siyasi ve ekonomik haklara dahil edilmek gibi talepleri olan bir çok toplumsal hareket bu tip tehditler tarafından ateşlenmiştir.¹²⁴

Ekonomik koşulların ağır olduğu dönemlerin, protesto hareketlerinin doğmasına yol açtığı doğal olarak kabul edilen bir görüştür. Yunanistan'da yaşanan ağır ekonomik koşulların yol açtığı protesto hareketleri, ABD'de yaşanan “*Wall Street Hareketi*”, İspanya ve İtalya'da ekonomik krize karşı ortaya çıkan protesto gösterileri, 2001 yılında Arjantin'de yaşanan ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan kitlesel gösterilerde protestocuların marketleri yağmalanması ve başkanın istifa etme süreci, 1997 Asya finansal krizi sonucu Endonezya'da Suharto rejiminin devrilmesi

¹²²Frances Fox Piven ve Richard A. Cloward, **Poor People's Movements, Why They Succeed, How They Fail**, Pantheon Books, New York, 1977, ss. 3-4

¹²³Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, “Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castells'in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Eylül 1999, Cilt: 32, Sayı: 3, s. 117.

¹²⁴Jasper, s. 187.

gibi olaylar bu görüşü destekler niteliktedir. Fakat bu olaylarla beraber teoride ve pratikte konu derinlemesine incelendiğinde zor ekonomik koşullar ile protesto arasında istikrarlı ve anlaşılabilir bir ilişki kurulamamıştır. Ekonomik krizde olup protesto hareketleri görülmeyen ülkeler bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.¹²⁵ Nitekim bu durum literatürde de tartışmalıdır ve bazı yazarlarca bu görüşe karşıt olarak daha karmaşık, koşullu ve zıt görüşler ileri sürmüşlerdir. Nitekim J. Franklin, literatürün çeşitli nedenler dolayısıyla, tartışmalı olan ekonomik krizlerin etkileri konusuna tam açıklayıcı bir cevap veremediğini ifade etmektedir. Bunun ilk nedeni olarak, şikâyetçi olunan durumlar ile ilgili çalışmaların, protestoların içerisindeki bireysel motivasyonların doğrudan incelenmesi adına, uluslararası düzeyden bireyselle doğru kaymasını göstermektedir. Kısaca bu tip protesto gösterileri için, toplu bir bakış açısı yerine bireysel düzeyde incelemeler yapılmasıdır. Buna ek olarak, protesto ile ilgili uluslararası çalışmaların verileri de yetersizdir. Birçok sosyal hareket çalışması spesifik olarak ya tek bir olaya ya da farklı ekonomik koşullara sahip tek bir ülke ile sınırlanarak incelenmektedir. Bu şekilde yapılan inceleme, bir diğer eleştiri noktasını oluşturmaktadır.¹²⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kimi yazarlara göre, ağır ekonomik koşullar ile protesto arasında her zaman istikrarlı ve tutarlı bir ilişki olduğunu söylemek zordur. Bu görüşü savunanlar, bu durumu ekonomik kriz yaşayan bazı ülkelere, protesto deneyimlerinin ana neden olarak ortaya çıkmaması ile temellendirirler. Bu görüşlere karşıt olarak, ekonomik krizlerin protestolar üzerindeki etkilerini inceleyen az sayıdaki çalışmalardan birisini J. Franklin, yedi Latin Amerika ülkesinden (Arjantin, Brezilya, Şili, Guatemala, Meksika, Nikaragua, Venezüella) topladığı 1981-1995 yılları arasını kapsayan verileri kullanarak gerçekleştirmiştir. İleri sürdüğü hipotezler içerisinde “*ekonomik olarak ağır geçen dönemlerde ekonomik taleplere odaklanan mücadeleler, ekonomik koşulların daha iyi olduğu dönemlere göre artar.*” önermesini ikiye ayırarak test etmiştir.¹²⁷ Önerme içerisinde kullanılan ekonomik talepleri, ücret artışı gibi belirli ekonomik faydaların talep edilmesi ve ekonomi politikalarında reform yapılmasını (politikadaki sertliğin geri alınması)

¹²⁵ James C. Franklin, “Hard Times and Protest in Latin America”, **APSA 2010 Annual Meeting Paper**, 2010, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1641772, (15.02.2012), ss. 2-3.

¹²⁶ Franklin, s. 6.

¹²⁷ Franklin, ss. 3, 9.

incelemiştir. Yukarıda belirtilen yıllar arasında, söz konusu ülkelerden elde edilen verileri kullanarak yaptığı regresyon analizi sonucunda Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) ve enflasyon ile ölçülen ekonomik zorlukların tüm mücadele seviyelerinin ana faktörü olmadığını, fakat etkilerinin daha belirli olduğunu saptamıştır. Ekonomik faydalar olarak ifade ettiği talepleri içeren mücadelelerin sayısının GSYİH ya da enflasyondan etkilenmediğini, fakat ekonomi politikalarında reform isteğinin odaklandığı mücadelelerin ekonomik zorluklar ile daha sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. GSYİH'nin büyüme oranı içerisindeki yüzdelik olarak her puan azalmasının, ekonomik reform isteği için yapılan mücadelelerde %5.7'lik bir artışa neden olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, yüksek oranlı enflasyon artışının da grevleri önemli derecede artırdığını belirtmiştir. Kısaca çalışmasının sonucunda, ekonomik koşulların toplum içerisinde meydana gelen mücadelelerin seviyesi üzerinde etkili olduğuna, fakat ekonomik koşulların protestolar üzerindeki etkisini ifade ederken basit ve abartılı varsayımlardan kaçınmak gerektiğini sonucuna ulaşmıştır.¹²⁸

Literatürde kabul edilen diğer görüşe göre, ekonomik bunalımlar pek çok insanı ekonomik beklentilerinden dolayı düş kırıklığına uğratmaktadır. “*Ekonomik büyüme*”, “*ekonomik kalkınma*”, “*ekonomik amaçlar*”, “*ekonomik araçlar*”, “*ekonomik zorunluluklar*”, “*kemer sıkma*” gibi sloganlar, halkı ruhsal ve maddi refahları konusunda tatmin etmez. Bu tip durumlarda halk devlet kurumlarını, ekonomik zorlukları çözecek, alternatif politikalar üretecek ve süreci yönlendirecek kurumlar olarak değil, bu süreçte oluşan koşullardan beslenen kurumlar olarak algılar. Siyasal ve ekonomik güçler karşısında duyulan bu adaletsizlik ve güvensizlik tepki duygularının (toplumsal hareketlerin) ortaya çıkmasına yol açar. Kaldıkları bu çaresiz durum içerisinde insanlar devlet ve kurumlarına, özellikle siyasi partilere yönelirler.¹²⁹ Bu durum Franklin'in çalışmasında yer alan, uygulanan ekonomi politikalarında reform yapılması talebi ile örtüşmektedir. 2001 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen esnaf eylemleri ve Emek Platformu eylemleri gibi eylemlerin hükümete ve hükümetin uyguladığı ekonomi politikalarına yönelmesini, başbakan ve yardımcılara tepki gösterilmesini, bu duruma örnek olarak verebiliriz. Sonraki

¹²⁸ Franklin, ss. 17,19.

¹²⁹ Fuentes ve Frank, ss. 35-36.

bölümde de inceleneceği gibi, eylemler sırasında doğrudan hükümete ve uyguladığı ekonomi politikalarına tepki gösterilmesi, değiştirilmesi için oluşturulan kamuoyu baskısı ve dönemin hükümetinin bu durum karşısında kayıtsız kalamaması bu konu hakkında incelenmesi gereken önemli örneklerdir.

Protesto kavramı, toplumsal hoşnutsuzluk kavramı göz önünde bulundurularak da incelenebilir. “*Toplumsal hoşnutsuzluk*” herhangi bir toplumsal problem karşısında, iktidara karşı oluşan bir eleştiri odaklanması olarak ifade edilmektedir. Ortaya çıkan eleştiri ya da hoşnutsuzluğun temel nedenini, toplumun içerisinde siyasal iktidardan toplumsal sorunların çözümü için bir beklenti olması, bu beklentinin siyasal iktidar tarafından karşılanamaması oluşturur. Bu hoşnutsuzluk, doğrudan eylemler ya da mitingler ile örgütlü tepki biçiminde veya toplumsal hareketler gibi farklı biçimlerde gerçekleştirilebilir.¹³⁰ Bu sorunlara karşı örgütlü hareketler oluşabileceği gibi, siyasal iktidarın bu tepkiler karşısında alacağı kayıtsızlık, umursamazlık, gözden çıkarma, baskılama ve güvenlik sorunu olarak algılanması, hoşnutsuzlukların örgütlü hareketler dışında toplumun kendi içerisinde patlamalar, çürümeler ya da yozlaşmalar şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle hareketler “*örgütlü hareketler*” ve “*kendiliğinden oluşan hareketler*” olarak iki şekilde incelenmektedir. Türkiye’de bu şekilde ortaya çıkan hareketler kapsamında örgütlü hareketlere, sendikal hareket eylemleri; kendiliğinden ortaya çıkan hareketlere ise, gecekondü direnişleri örnek olarak gösterilebilir.¹³¹ Yukarıda anlatılanlara paralel olarak, 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan toplumsal hareketleri, toplumsal hoşnutsuzluk kavramı çerçevesinde inceleyebiliriz. Fakat burada tartışılması gereken konu, kriz sonrası ortaya çıkan protesto hareketlerinin örgütlü bir biçimde mi, yoksa kendiliğinden oluşan hareketler kapsamında mı inceleneceğidir.

1.1.2. Kolektif Hareket, Eylem Repertuarı ve Eylem Biçimi İlişkisi

Yukarıda incelediğimiz protesto kavramına ek olarak, bu hareketlerin araştırılması esnasında dikkat edilmesi gereken diğer kavramlar eylem biçimi ve eylem repertuarı kavramlarıdır. Protesto hareketleri içerisinde kullanılan eylem

¹³⁰ Zengin, ss. 66-67.

¹³¹ Zengin, ss. 66-67.

biçimleri ve sahip olunan eylem repertuarı, hareketlerin amaçlarının ifade edilmesinde ve hedeflenen amaçlara ulaşılmasında önemli roller oynamaktadır. Bu hareketler içerisinde kullanılan tüm repertuarları incelemek çalışmamızın sınırlarını aşacağından, eylem repertuarının tanımı, nasıl belirlendiği ve tarihsel gelişimi hakkında yapılan açıklamalardan sonra, son bölümde esnaf eylemlerinin kullandığı eylem repertuarı analiz edilecektir.

Türkçe’de genellikle müzik ve tiyatro gibi alanlarda kullanılan repertuar kavramı, “*bir tiyatro kurulunun oynamak için seçip hazırlamış olduğu oyunların listesi*” ya da “*bir oyuncunun ezberlediği ve oynadığı rollerin listesi*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹³² Bu anlamlarının dışında, yukarıdaki anlamlarına paralel olarak “*birikim*” ya da “*dağarcık*” anlamlarıyla da kullanılmaktadır.¹³³ Toplumsal hareketler üzerine çalışan araştırmacılar da kavramı bu anlamlarına paralel olarak, bir birikim, dağarcık ya da zaman içerisinde geliştirilerek kullanılan bir kavram olarak ele almışlardır. Örneğin, müzikteki repertuar kavramından hareketle kavramı literatüre kazandıran Charles Tilly¹³⁴ repertuarı, “*aktörler tarafından müzakere edilmiş ve sabırla denenmiş, kavramdan çok metafor olan, bir model*” olarak tanımlamaktadır.¹³⁵ Görüldüğü gibi bu tanım, yukarıda bahsettiğimiz özelliklere vurgu yapmaktadır. Nitekim M. Offerlé de bu görüşe paralel olarak eylem repertuarı kavramının, 1970’li yıllarda, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan dönem içerisindeki birbirinden farklı birçok eylemin ifade edilmesinde kullanıldığını ve bu özelliği nedeniyle bu eylemlerin “*belli bir başlık altında toplanmasına*” örtülü olarak da olsa bir gönderme yaptığını belirtmektedir.¹³⁶

¹³²Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f5df4ea400dc3.06480150, (12.03.2012).

¹³³ Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f5df4ea400dc3.06480150, (12.03.2012).

¹³⁴ Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 23.

¹³⁵ Charles Tilly, “Les origines du répertoire de l’action collective contemporaine en France et en Grande-Bretagne”, **Vingtième Siècle**, Octobre, No:4, 1984, p.89’dan aktaran Gümrükçü, s. 97.

¹³⁶ Michel Offerlé, “Kolektif Eylem Repertuarlarına Eleştirel Dönüş (18.-21. Yüzyıl)”, çev. İnci Malak Uysal, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 177.

Eylem repertuarı kavramı, sosyal bilimlerde kullanılan birçok kavramda görüleceği üzere farklı araştırmacılar tarafından farklı anlamlarda kullanılmış, farklı açılardan ele alınmıştır. S. Tarrow repertuar kavramını, “*kişilerin sadece diğer kişiler ile çatıştıkları zaman ne yaptıklarını değil, aynı zamanda nasıl yapacakları ile ilgili ne bildiklerini ve diğer kişilerin de kendilerinden ne beklediğini de içeren, yapısal ve kültürel bir kavram*”¹³⁷ olarak ifade etmiştir. Bazı yazarlar ise kavramı, protestocu gruplar tarafından, kişisel hak ya da belli bir grubun haklarının talep edilmesinde kolektif olarak harekete geçmek için kullanılan ve zaman içinde gelişmiş birtakım taktik ve stratejilerin ayırt edici özelliklerini taşıyan kavram olarak tanımlamışlardır.¹³⁸ Bu tanımlamaların hepsi incelendiğinde dikkati çeken temel nokta, tüm tanımlamaların kelimenin asıl anlamına yaptığı vurgu ile beraber, hareketlerin geçmişte kullandıkları deneyimlerin günümüze bir yansıması olarak değerlendirilmesidir.

Bu noktada ileri açıklamalardaki kavram kargaşasının önüne geçebilmek için, eylem repertuarı ve eylem biçimi kavramları arasındaki ilişkiye değinmemiz gerekmektedir. Literatürde eylem repertuarı, kolektif eylemin belirleyici unsuru olarak kabul edilmektedir. Eylem biçimi ise, repertuarın bir alt kavramı olarak ifade edilir. Kısaca herhangi bir kişi kendi amacı için yürüyüşler düzenliyor, işgal eylemlerine katılıyorsa ve aynı zamanda medyada sesini duyurmak, konunun uzmanlarını konu hakkında harekete geçirmek için girişimlerde bulunuyorsa, başvuru tüm bu yollar kişinin eylem repertuarını oluşturmaktadır. Fakat içerisinde yer aldığı işgaller ve yürüyüşler eylem biçimini ifade etmektedir.¹³⁹ J. Jasper da bu durumu benzer bir biçimde açıklamaktadır. Ahlaki protestonun farklı biçimleri bulunmakla beraber, her grup temel taktik ve argümanları kullanarak farklı yöntemler ve biçimler üretmeye çalışır. “*Geniş çaplı mitingler, yürüyüşler düzenlemek, simgesel ya da stratejik bölgeleri işgal etmek, kışkırtıcı görsel ya da*

¹³⁷ Sidney Tarrow, **Power in Movement, Social Movements and Contentious Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 30.

¹³⁸ Verta Taylor ve Nella Van Dyke, “Get Up, Stand Up”: Tactical Repertoires of Social Movements”, **The Blackwell Companion to Social Movements**, David. A. Snow, Sarah A. Soule ve Hanspeter Kriesi (ed.), Blackwell Publishing, 2004, s. 265.

¹³⁹ Ergut ve Uysal, s. 23.

retorik oluşturmak, bir görüşü yaymak için daha fazla kulis ve seçim propagandası yapmak, günümüzdeki belli başlı protesto biçimlerini oluşturur.”¹⁴⁰

Eylem repertuarı kavramını incelerken, kavramın yakın ilişki içerisinde olduğu kolektif eylem kavramına da değinmemiz faydalı olacaktır. Bu şekilde eylem repertuarı çerçevesinde inceleyeceğimiz esnaf eylemlerinde kullanılan eylem biçimleri, bu hareketlerin diğer kolektif hareketlere göre farklı olan özelliklerinin belirlenmesini sağlayacaktır. Kolektif eylem kavramı incelenirken, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. C. Tilly kolektif eylemi, “*ortak çıkarlar peşinde kişilerin beraber hareket etmesi*”¹⁴¹ olarak ifade ederken, O. Fillieule ve C. Péchu aynı kavramı “*başka araçlarla siyaset yapmak*” olarak tanımlamaktadır.¹⁴² Bu tanımda başka araçlar ile ifade edilmek istenen, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, dilekçe hakkı, oturma eylemleri, açlık grevi, işgaller vb. gibi farklı repertuar türlerinin kullanıldığı parlamento dışı muhalefet araçlarıdır. Bir başka ifade ile bu hareketler, parlamenter muhalefetten farklı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴³

Bu konuya benzer bir araştırma, J. Petras ve H. Veltmeyer tarafından yapılmıştır. Devlet ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi ikiye ayıran J. Petras ve H. Veltmeyer, bunlardan ilkinin politik sınıf tarafından tercih edilen ve sınırlı politik reformları hedefleyen “*sandıksal politika yolu*”, ikincisinin ise direniş ve muhalefet güçleri tarafından kullanılan “*kitle seferberliği*” olduğunu belirtmektedirler. Çoğu toplumsal hareket tarafından sıkça kullanılan kitle seferberliği, sandıksal politika yolunun aksine, mevcut sistem içerisinde daha köklü ve radikal değişiklikleri hedeflemektedir.¹⁴⁴ Burada J. Petras ve H. Veltmeyer, yukarıda bahsettiğimiz parlamento dışı muhalefet araçlarının kullanımı ile daha köklü değişikliklerin hedeflendiğini belirtmektedirler.

¹⁴⁰ Jasper, s. 30.

¹⁴¹ Charles Tilly, **From Mobilization to Revolution**, Addison-Wesley Publishing Company, USA, 1978, (From), s. 7.

¹⁴² Oliver Fillieule ve Cécile Péchu, **Lutter ensemble: Les théories de l'action collective**, L'Harmattan, Paris, 1993 s. 79'dan aktaran Ayşen Uysal, “Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri: Kalemli Çete Örneği”, **Birikim**, Sayı: 146, 2001, s. 64.

¹⁴³ Ayşen Uysal, “Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri: Kalemli Çete Örneği”, **Birikim**, Sayı: 146, 2001,(Devletin), s. 64.

¹⁴⁴ James Petras ve Henry Veltmeyer, **Latin Amerika'da Devlet İktidarı ve Toplumsal Hareketler**, çev.Ali Ergin Demirhan, Kalkedon Yayınları, 2007, s. 11.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, kişiler içerisinde bulundukları olumsuz durumlara tepki olarak ya da bu olumsuzlukların düzeltilmesi amacıyla, parlamento dışı muhalefet araçlarını kullanırlar. Bu şekilde seslerini yönetime duyurmayı, taleplerin aciliyetini ve düzeltilme yapılmasının zorunlu olduğunu vurgulamayı amaçlayan gruplar, çeşitli eylem repertuarı türleri ve dolayısıyla çeşitli eylem biçimlerini kullanarak bu hareketleri gerçekleştirirler. Nitekim bu durum örnek olayımız olan esnaf eylemlerinde de açıkça gözlemlenmiş, ekonomik kriz sonucu esnaf grupları, taleplerini sokaklara çıkarak hükümete duyurma yolunu seçmişlerdir. Bu hareketlerin gerçekleştirilmesinde farklı eylem biçimlerinin kullanıldığını ifade etmemiz herhalde yanlış olmayacaktır.

1.1.3. Eylem Repertuarının Belirlenmesi ve Tarihsel Değişimi

Protesto gösterileri sırasında kullanılan eylem repertuarının nasıl belirlendiği, zaman içerisinde, hareketin yerine ya da niteliğine göre değişiklik gösterip göstermediği bu alanda tartışılan bir diğer konuyu oluşturmaktadır. C. Tilly bu konuya repertuarın standart olduğu düşüncesi üzerinden yaklaşmaktadır. Kolektif hareketlerde yer alan repertuarların belirli bir yer, zaman ve topluluktan diğerlerine geçişi ile ilgili çalışmaların dönüşüm yaşayarak, kolaylaştığını ifade etmektedir. Kavram bu şekilde sınırlandırıldığında, iki temel soru üzerinden repertuarın nasıl belirleneceği tartışılmaktadır. “İlgili topluluk, kendisine ait belirli repertuvara nasıl ulaşmıştır?” ve “topluluk bu repertuar içerisinde belirli bir eylem formunu (ya da hiç eylem olmamasını) nasıl seçmiştir?”¹⁴⁵

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, C. Tilly’nin görüşlerinden yola çıkıldığında, eylem repertuarı kavramının standart olduğu varsayımı, konu hakkındaki birçok tartışmanın başlangıçta önüne geçerek, tartışmanın sınırını belirleyebilmektedir. Fakat bu konuyu ters bir bakış açısı ile inceleyecek olursak, yani standart olmayan eylem repertuarı kavramını kabul edersek, bunu toplumsal hareketlerin içerisinde kullanılan eylem repertuarlarının birbirinden farklı olacağı görüşü ile tamamlamamız gerekecektir. Nitekim konuya bu çerçevede yaklaştığımızda, toplumun içerisinde bulunduğu siyasal sistemin yapısı, eylem repertuarı yelpazesini

¹⁴⁵ Tilly, From, s. 158.

farklı yönlerde geliştirecek unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Marco G. Giugni bu durumu, *“açık sistemler içerisinde genellikle ılımlı eylemler için yaratılan fırsatlardan bahsedilirken, kapalı sistemlerin yıkıcı eylemlerin oluşmasına neden olduğu”*¹⁴⁶ biçiminde açıklamaktadır.

Eylem repertuarının belirlenmesinde M. Offerlé konuyu farklı bir bakış açısı üzerinden incelemektedir. M. Offerlé repertuarın belirlenmesi konusunu:

*“Eylem yollarının “seçimi”, alışkanlıklardan kaynaklanan, fakat birtakım zorunlulukların da etkisiyle, grubun yararlandığı ya da yararlanabildiğini ileri sürdüğü (ve etkileşim sürecinde değişkenlik gösteren) her türden kaynağın yanı sıra, diğer grupların rekabetine ve durumsal zorunluluklara (öncelikler ve yaptırımların gerçekliği, potansiyel katılımcılar ile seferber edilebilecek “kanıların” destek, pasif katılım ve gayri meşrulaştırılma potansiyeline) bağlı olan tercih etme temeline dayanmaktadır. O halde “tercih”, etkileşim yapılarının sonucu ve ürünüdür.”*¹⁴⁷

biçiminde ifade etmektedir. Bu tanımlamada M. Offerlé, eylem repertuarı kavramının belirlenmesinde kişisel tercihlerin yanı sıra var olan ya da potansiyel olarak ulaşabileceği kaynakların etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu özellik nedeni ile C. Tilly’den eylem repertuarı kavramının standart olmadığı noktasında ayrılırken, Marco G. Giugni’den de eylem repertuarının belirlenmesi noktasında dikkate alınan unsurlar konusunda farklılaşmaktadır.

Eylem repertuarı belirlenmesi sorunu ile beraber, kavramın tarihsel olarak ne şekilde değişim gösterdiği ve bu değişimin nedenleri, tartışılan bir diğer konuyu oluşturmaktadır. C. Tilly’ye göre eylem repertuarının kullanımı ve değişiminde farklı faktörler öne çıkmaktadır. *“Topluluk içerisinde egemen olan hak ve adalet standartları, topluluğun günlük rutinleri, topluluğun içsel*

¹⁴⁶ Marco G. Giugni, “Explaining Cross-National Similarities Among Social Movements”, **Globalization And Resistance, Transnational Dimensions of Social Movements**, Jackie Smith ve Hank Johnston (eds.), Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2002, s. 22.

¹⁴⁷ Offerlé, ss. 178-179.

*örgütü, önceki kolektif hareketler sonucu biriken deneyim ve topluluğun bulunduğu dünyaya hakim olan baskı modeli” bu faktörleri oluşturmaktadır.*¹⁴⁸

V. Taylor ve N. Van Dyke ise, eylem repertuvarında ortaya çıkan değişimlerin nedenini *“taktiksel repertuvarlara biçim veren sosyopolitik dışsal faktörler ve mücadelecı grupların taktik seçimi üzerinde etkili olan içsel hareket süreçleri”*¹⁴⁹ olarak incelemektedirler. Dışsal faktörleri incelerken modernleşme, endüstri sonrası toplumun yükselişi ve kolektif hareket döngüsünün gelişimi gibi üç özellik üzerinde durmaktadırlar. Bunların dışında, modern taktiksel repertuvarların biçimlendirilmesinde C. Tilly ve ardıllarının *“politik otoritenin doğası, politik otoritenin coğrafik olarak ulaşılabilirliği ve teknoloji”* olarak ifade edilen üç faktör tanımladığını belirtmektedirler.¹⁵⁰ İçsel hareket sürecinin incelenmesinde, *“kolektif aktörler arasındaki örgütlülük düzeyi, kolektif hareketin haklılığının anlamlandırılmasında kullanılan kültürel çerçeveler ve katılımcıların yapısal güçleri”*¹⁵¹ temel özellikler olarak ifade edilmiştir.

Yukarıda açıklamalarda da görüldüğü gibi eylem repertuvarının zaman içerisinde, çeşitli nedenler dolayısıyla bir değişim süreci yaşadığını ifade edebiliriz. C. Tilly bu değişimi *“bir topluluğun kolektif eylem repertuvarı genellikle sadece çok az alternatif içermektedir. Değişim genellikle yavaş bir şekilde, içerisinde bulunan insanlarca apaçık ve doğal olarak görünür”*¹⁵² biçiminde ifade etmiştir. Fakat konunun tarihsel olarak dönüşümünde C. Tilly, 19. yüzyıl öncesini farklı bir noktaya koymaktadır. C. Tilly, 19. yüzyıl toplumsal hareketlerinin özellikle ABD, Belçika, Birleşik Krallık ve Fransa gibi ülkelerde *“yerel ve bölgesel kültüre; eski pratiklerden ve varlıklardan anlamını alan şarkılara, sloganlara, sembollere, kıyafetlere ve etiketlere dayandığını”* belirtmektedir. Bu ülkelerde gerçekleşen gösterilerin, halk mitingleri ve özel amaçlı birlikler etrafında toplanılması çerçevesinde, bir

¹⁴⁸ Tilly, From, s. 156.

¹⁴⁹ Taylor ve Dyke, s. 271.

¹⁵⁰ Taylor ve Dyke, s. 272.

¹⁵¹ Taylor ve Dyke, s. 271-274.

¹⁵² Tilly, From, s. 156.

hakkın talep edilmesi, toplumsal hareket etkinlikleri ve MBSB gösterileri¹⁵³ ile eklemlenmesi, toplumsal hareketleri yerel seyircilerin hizmetine sunmuş ve değişimlerin başlangıç noktasını oluşturmuştur.¹⁵⁴

Eylem repertuvarında meydana gelen bu değişim (repertuvar kayması), 19. yüzyıldaki gösterilerde sıkça kullanılan kişisel ve malları hedef alan şiddet unsurunun azalmasına yol açarak; kamu politikalarına halkın katılım biçimlerinde de değişikliğe yol açmıştır. Otoritelerin yağmalama, suçlulara doğrudan saldırı gibi eski yollar üzerinde önleyici tedbirler alması ve insanların yeni hak talebi yollarına yönelmesi, bu değişikliğin gerçekleşmesinde en önemli noktaları oluşturmuştur.¹⁵⁵ L. Hunt’a göre, kolektif eylem repertuvarının içeriğinde meydana gelen bu dönüşüm “*ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşam yapılarındaki temel değişimlere yanıt olarak (...) ardışık evreler halinde*” gerçekleşmiştir.¹⁵⁶ C. Tilly de bu değişimin nedenini, L. Hunt’un görüşü ile paralel olarak “*parlamentarleşme*” olarak isimlendirdiği kavram üzerinden açıklamıştır. Geleneksel ya da yerel otoritelere göre temsil kurumlarının güçlerinde yaşanan görece artış ile ekonomik ve siyasi devlet faaliyetlerinde temsil kurumlarının mutlak gücünde meydana gelen artış, bu dönüşümün temel sebeplerini oluşturmuştur.¹⁵⁷

1.2. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ VE EKONOMİ

Bölümün başlangıcında da kısaca incelediğimiz toplumsal hareket teorilerinin, katılımcıların gösteriye katılım nedenlerini farklı saikler üzerinden incelediğini belirtmiştik. Bu nedenle ekonomik temelli protesto hareketlerine teorik bir temel oluşturabilmek amacıyla, katılımcıların toplumsal harekete katılımı doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik sebepler ile ilişkilendiren “*görelî yoksunluk teorisi*” ve “*kaynakların mobilizasyonu teorisi*” inceleyeceğimiz iki temel teoriyi

¹⁵³ C. Tilly, Makul olma, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlere bağlılığı MBSB ilkeleri olarak adlandırmaktadır. MBSB gösterileri ise, bu ilkelerin katılımcılar tarafından halk önünde uyumlu bir şekilde sergilenmesi biçiminde açıklanmaktadır. Bkz. Tilly, Toplumsal, s. 17.

¹⁵⁴ Tilly, Toplumsal, s. 88.

¹⁵⁵ Tilly, Toplumsal, ss. 88-89.

¹⁵⁶ Lynn Hunt, “Charles Tilly’nin Kolektif Eylemi”, **Tarihsel Sosyoloji, Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Theda Skocpol (der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 248.

¹⁵⁷ Tilly, Toplumsal, s. 89.

oluşturmaktadır. Bu teorilere ek olarak, esnaf eylemlerini temellendirebilmek için açıklamamız gereken bir diğer kavram ise, “kriz eylemleri”dir.

1.2.1. Göreli Yoksunluk Teorisi

“Kişilerin değer beklentileri ile değerlere sahip olma yetenekleri arasındaki farklılığın aktörler tarafından algılanması”¹⁵⁸ olarak tanımlanan göreli yoksunluk kavramı, temel olarak kolektif şiddetin ortaya çıkmasında etkili olan potansiyel sosyal ve psikolojik kaynakların neler olduğunu incelemektedir. Tanım içerisinde kullanılan ve bir anlamda teorisin temelini oluşturan değer kavramı, insanların sahip olmak için çabaladıkları nesneler ve koşullar olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik terimler ile ifade edildiği şekliyle ise değer, “kişilerin temel ihtiyaçları ve içgüdülerinden kaynaklanan ve büyük ihtimalle motivasyonunun temel amacı olarak atfedilebilen kavram” olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁹ Birçok araştırmacı tarafından incelenen kavram, 1970’lerin başında Ted R. Gurr’un çalışması sonrasında daha da popülerleşerek, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji gibi birçok disiplin içerisinde kullanılmıştır.

Burada açıklanması gereken diğer kavramlar, “değer beklentileri” ve “değerlere sahip olma yetenekleri”dir. T. Gurr değer beklentilerini, topluluk üyelerinin şimdiki zamanda ve gelecekte hak ettiklerine inandıkları ortalama değer pozisyonlarının¹⁶⁰ bütünü olarak tanımlarken; değerlere sahip olma yeteneklerini, topluluk üyelerinin ortalama değer pozisyonlarını elde etme ve elde edilen bu değerlerin devam ettirilmesi yeteneğini kendilerinde algılamaları biçiminde ifade etmektedir. Değer beklentilerinde olduğu gibi değerlere sahip olma yeteneklerinde de şu an sahip olunan değer pozisyonları ile şimdiki zamana, değer potansiyeli kavramı ile de geleceğe ilişkin beklentiler ifade edilmektedir.¹⁶¹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, değer beklentileri ile değerlere sahip olma yeteneği arasındaki fark olarak ifade edilen göreli yoksunluk, değer beklentisi ile

¹⁵⁸ Ted Robert Gurr, **Why Men Rebel**, Princeton University Press, Third Handcover Printing, 1971, Princeton, New Jersey, s. 13.

¹⁵⁹ Gurr, ss. 7, 8, 13, 24, 25.

¹⁶⁰ ‘Değer pozisyonu’ erişilen değerlerin miktarı ve seviyesini nitelemektedir. Bkz. Gurr, s. 27.

¹⁶¹ Gurr, s. 27.

değere sahip olma yeteneği arasındaki ilişkiye göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Toplumun yapısal koşulları içerisinde değer beklentilerindeki artışı takip edemeyen değere sahip olma yeteneği toplumsal memnuniyetsizlikleri artıracak gibi, kişilerin değere sahip olma yeteneğinin, değer beklentilerinden bağımsız olarak azalması da toplumsal memnuniyetsizlikleri arttıracaktır. Bunun sonucunda yoksunluk tarafından uyarılan toplumsal memnuniyetsizlik, hareketlerin ve eylemlerin ortaya çıkmasını tetikleyecektir. Nitekim T. Gurr'a göre psikolojik teoriler ile toplumsal çatışma teorilerinin ortak özelliği, artan memnuniyetsizlik yoğunluğunun olası şiddet hareketlerini artıracaktır.¹⁶² Buna paralel olarak T. Gurr, toplumun üyelerinin memnuniyetsizlikleri üzerinden ortaya çıkması muhtemel kolektif şiddet durumlarını tartışmaktadır. Göreli yoksunluk olarak ifade edilen bu durum, “*düş kırıklığı saldırısı*” mekanizması olarak insanların psikolojik olarak bir harekete katılma motivasyonlarında önemli bir paya sahiptir.¹⁶³

T. Gurr tarafından yapılan sınıflandırmaya göre, göreli yoksunluk kavramı üç kısımda incelenmektedir. İlk tür olan “*azalan yoksunluk*”, kişilerin değer beklentileri sabitken değer elde etme yeteneklerinde düşüş yaşanması durumudur. Bu durumda kişilerin memnuniyetsizlik nedenleri, geçmişte sahip olduklarının kaybedilmesidir ve geçmişte sahip olduklarına göre göreli yoksunluk içerisindeyler. Bu duruma genellikle geleneksel toplumlarda, fiziksel malların üretiminde azalma, krizlerin çözüme kavuşturulması ve düzenlenmesinde politik elitlerin sorun çözme kapasitelerindeki düşüş gibi faktörler yol açabilmektedir. İkinci tür yoksunluk, “*istekli yoksunluk*” olarak adlandırılmaktadır. Bu türde değer elde etme yeteneği sabit iken, değer beklentilerindeki yükseliş nedeni ile göreli yoksunluk durumu ortaya çıkmaktadır. Kişilerin memnuniyetsizliklerinin nedeni sahip olduklarının kaybı değil, yeni ya da yoğun beklentilerinin hiçbir şekilde elde edemeyeceklerini düşünmeleridir. Son yoksunluk türünü ise, “*artan oranlı (progressive) yoksunluk*” oluşturmaktadır. Değer beklentileri sabit bir şekilde artarken, değer elde etme kapasiteleri belirli bir ekonomik gelişme dönemi sonrasında, dengede kalıyor ya da

¹⁶² Gurr, s. 13.

¹⁶³ Stephen G. Brush, “Dynamics of Theory Change in the Social Sciences: Relative Deprivation and Collective Violence”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 40, No. 4, December 1996, s. 527.

azalış trendine giriyorsa bu yoksunluk türü ortaya çıkmaktadır. Büyüyen bir ekonomideki ekonomik depresyon bu şekilde sonuçlanabilmektedir.¹⁶⁴

T. Gurr'un görelî yoksunluk teorisine benzer araştırmalar, “yoksulluk” kavramı üzerinden de yapılmıştır. Örneğin E. Hoffer, yoksul sınıfın, farklı halklar içerisinde de olsa, hoşnutsuz kesimler arasında bulunduğunu belirtmektedir. Yaptığı sınıflandırmada yoksulluğu beşe ayırarak inceleyen E. Hoffer, “yeni yoksullara” ayrı bir önem atfeder.¹⁶⁵ Bu görüşe göre tüm yoksullar hayal kırıklığına uğramış kişiler değildir ve bu nedenle bazıları sahip oldukları yaşam koşulları dolayısıyla şikâyetçi değildirler. Hayal kırıklığına uğrayanlar ve bundan incinenler genellikle yoksulluğu eski olmayan “yeni yoksul” sınıfıdır. Yeni yoksul sınıfın rahatsızlığının temel sebebi, önceden sahip oldukları iyi şeylerin anısıdır. Bu kesim kendilerini, mirastan mahrum edilmiş ya da malları gasp edilmiş olarak hissederler ve bu nedenle doğan her kitle hareketine olumlu yaklaşırlar. 17. yüzyılda İngiltere’deki Püriten devriminin, Almanya’da Nazi, İtalya’da Faşist dönemlerinin temel destekleyicilerini, tahrip olan orta sınıfın içerisinde çıkan yeni yoksullar oluşturmuştur. E. Hoffer’e göre bunun temel sebebini, gelişmekte olan bir kitle hareketinin, hemen sonuç verecek bir umudun propagandasını yapması ve bu propagandanın kitlelerin harekete geçmesinde teşvik edici bir faktör görevini üstlenmesi oluşturmaktadır.¹⁶⁶ E. Hoffer’ın bu görüşünü, T. Gurr’a paralel olarak belli bir değere sahip olma yeteneğine sahip grupların, değer beklentileri değişmeksizin bu yeteneklerini kaybetmeleri şeklinde yorumlamak, herhalde yanlış olmayacaktır.

Konuyu yoksulluk üzerinden inceleyen bir diğer yazar G. Rosenthal da, yoksulluğu ikiye ayırarak incelemektedir. Bunlardan ilkinî bir nesilden diğerine aktarılan kronik yoksulluk olarak açıklarken, ikinci kavramı yukarıda yeni yoksulluk olarak açıklanan kavrama paralel olarak, geçici olan ve ekonomik büyüme ile ilişki olan yoksulluk olarak açıklamaktadır. İlk yoksulluk türünde topluma entegre olamayan nüfusun büyük bir bölümü, taleplerini ortaya koyabilmek için gerekli sosyal uyum, eğitim ve kaynaklardan yoksundur. İkinci türde ise, nüfus içerisinde

¹⁶⁴ Gurr, ss. 46-56.

¹⁶⁵ Eric Hoffer, **Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, çev.Erkıl Günur, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 2005, s. 58. Hoffer’ın diğer yoksulluk türleri düşkün yoksullar, özgür yoksullar, yaratıcı yoksullar ve birleşmiş yoksullardır. Bkz. Hoffer, s. 58.

¹⁶⁶ Hoffer, ss. 58,59, 63.

çeşitli kesimlerden kişiler, ekonomik sistem içerisinde istihdam edilebilecek yetenek ve yeterliliğe sahiptirler; fakat sahip olduklarını ekonominin yetersiz büyümesi etkilemektedir.¹⁶⁷ G. Rosenthal'ın görüşlerinde, toplumsal yapı içerisinde yer alan kişilerin değere sahip olma yetenekleri, değer beklentilerine cevap verememektedir. 2001 ekonomik krizinin ardından yaşananlar da benzer özellikler taşımaktadır. Esnafın değere sahip olma yetenekleri, değer beklentilerine cevap verememiştir.

Siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji gibi birçok disiplinde incelenen teorinin, bu kadar farklı disiplinlerde kullanılması, teorinin birçok araştırmacı tarafından test edilmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim görelî yoksunluk teorisinin geçersizleştiğini ve birçok eksiğinin bulunduğunu ileri süren görüşler ortaya çıkmıştır. Teorinin geçerliliği kimi araştırmacılarca kabul edilirken, kimi araştırmalar teorinin geçersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Teoriye destekleyen araştırmacılar da süreç içinde fikrini değiştirenler olurken, alıntılama sayısında da düşüşler yaşanmıştır. Hatta T. Gurr'un bile, incelediği bazı çalışmalar sonrasında teorisi hakkında ciddi kuşkulara düştüğü ifade edilmektedir. Fakat T. Gurr teorisini açıkça reddetmeyerek, teori içerisindeki bazı faktörlere daha fazla önem vererek teoriyi yeniden yapılandırmıştır.¹⁶⁸

Görelî yoksunluklar teorisinin eleştiri aldığı farklı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilkin, yeni toplumsal hareketleri açıklayamaması noktasında almaktadır. Anti-nükleer hareketler ya da kürtaç karşıtı hareketlerde katılımcıların sinir ve korkuları, Fransız devrimi ya da İran devrimindeki katılımcıların sinir ve korkuları ile eşit olup olmayacağı tartışması bu noktayı vurgulamak açısından önem taşımaktadır. H. Kerbo, bu eylemler sırasında katılımcıların sinir ve korku seviyelerinin farklı olabileceği varsayımından bir diğer eleştiri noktasına varmaktadır: “*Neden daha düşük seviyedeki memnuniyetsizlik ve gerginlik, belirli bir hareketin ateşlenmesine yol açar?*” Açıkça sadece memnuniyetsizlik ve gerginliğin değil, diğer değişkenlerin de sosyal hareketlerin açıklanmasında göz önünde bulundurulması gerekliliğini ve görelî yoksunluk teorisyenlerinin bu noktayı ihmal

¹⁶⁷ Gert Rosenthal, “On Poverty and Inequality in Latin America”, **Journal of Interamerican Studies and World Affairs**, Vol. 38, No. 2/3, Special Double, Summer-Autumn 1996, s. 19.

¹⁶⁸ Brush, ss. 523-545.

ettiklerini belirtir.¹⁶⁹ Aslında bu görüş, daha önce bahsettiğimiz J. Franklin'in her ekonomik sıkıntının ardından protesto hareketlerinin oluşup oluşmadığı sorusu ile örtüşmektedir.

Görelî yoksunluk teorisinin bir diğer eleştirisi, üçlü ayırım üzerinden yapılmaktadır. T. Gurr'a ait görelî yoksunluk içerisindeki artışın kuramsal ilkeleri, çatışma olasılığındaki artışa neden olurken; bu farklı görelî yoksunluk tipleri arasında bir ayırım oluşmasına neden olmamaktadır. Görünüşte T. Gurr'un varsayımları, üç görelî yoksunluk tipinin hepsinde çatışma olasılığını kabaca aynı biçimde etkilemektedir. Ama bu cevap teori için yeterli değildir. Göstergeler üzerindeki analizler, sadece artan oranlı yoksunlukla birlikte, çatışma olasılıklarında güçlü bir artış olacağı noktasında birleşmişlerdir. Analizler, azalan yoksunlukta artışın çatışmaya sadece küçük bir ekleme yapacağını belirtirken, istekli yoksunlukta meydana gelecek bir artışın, çatışma olasılığını azaltacağı konusunda birleşmeye meyillidirler. Analizlere göre bu farklı eğilimler bir arada ele alındığında, görelî yoksunluk ve çatışma olasılığı arasındaki tüm ilişkinin önemsiz olduğu beklentisini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁰

Genel kabul gören görüşe göre görelî yoksunluk teorisi, ortaya çıktığı dönemde belirli bir süre popüler olsa da, süreç içerisinde geçerliliğini kaybederek toplumsal hareketlerin açıklanmasında çözümsüz kalmış ve birçok alanda kullanılan teori yerini, kaynakların mobilizasyonu teorisi ve yeni toplumsal hareketler teorisine bırakmıştır.¹⁷¹ Fakat ileride inceleyeceğimiz gibi, görelî yoksunluk teorisinin geçerliliğini tamamen kaybetmediği, kaynakların mobilizasyonu teorisinin açıklayamadığı iddia edilen durumların açıklanmasında, bu teori ile birlikte kullanılması fikri bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir

¹⁶⁹ Kerbo, s. 651.

¹⁷⁰ Walter Korpi, "Conflict, Power and Relative Deprivation", **The American Political Science Review**, Vol. 68, No. 4, December 1974, s. 1576.

¹⁷¹ Brush, ss. 531-532.

1.2.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1970’ler öncesinde sosyal hareketler alanında tartışılan temel problemi, katılımcıların kişisel olarak harekete katılım nedenleri oluşturmuştur. Kitle toplumu, göreceli yoksunluk, kolektif davranış gibi geleneksel teorilerin ortak vurgusu, “*yapısal zorlamalar*” sonucunda ortaya çıkan keskin sosyal değişikliklerin ürettiği, kişisel memnuniyetsizliklerdeki ani artışa dikkat çekilmesidir. Söz konusu teoriler, “*harekete katılımın görece nadir, memnuniyetsizliklerin geçici, hareket ve kurumsallaşmış eylemlerin keskin biçimde farklı ve hareket aktörlerinin mantıksal amaçlara dayanmayan ya da tamamen mantıksız oldukları*” varsayımlarını paylaşırlar.¹⁷²

Kaynakların mobilizasyonu teorisi, sosyal hareket fenomeninin toplumsal destek ve toplumsal baskı boyutunu vurgulamaktadır. Bu teori temel olarak, “*mobilize edilmesi gereken kaynakların çeşitliliğini, sosyal hareketlerin diğer gruplar ile olan bağlantısını, hareketin başarısı için dış desteklere olan bağımlılığını ve hareketi kontrol etmek ya da birleştirmek için otoriteler tarafından kullanılan taktikleri*” incelemektedir.¹⁷³ Bu yeni bakış açısı, hareket ve kurumsal aktörler arasındaki sürekliliğe, harekette yer alan aktörlerin rasyonelliğine, hareketin yüzleştirdiği stratejik problemlere ve sosyal değişim için bir örgüt olarak hareketin rolüne vurgu yapmaktadır.¹⁷⁴ Bir diğer görüşe göre ise teori, örgütsel tabanın önemi, kaynakların toplanması, popüler politik aktörler için kolektif koordinasyon gibi faktörlerin yanı sıra sosyal hareketler ve ilgili politik gruplar arasındaki benzerlik ile birleşen noktalara önem vermektedir.¹⁷⁵

C. Tilly, kolektif hareketin bileşenlerinden birisi olarak ifade ettiği mobilizasyonu, “*belli bir grubun hareket için ihtiyaç duyulan kaynaklar üzerinde kolektif kontrolü elde etmelerini sağlayan bir süreç*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁶ İhtiyaç duyulan kaynakları emek gücü, mallar, silahlar, oylar ve sayılarını

¹⁷² J. Craig Jenkins, “Resource Mobilization Theory and The Study of Social Movements”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 9, 1983, s. 528.

¹⁷³ McCarthy ve Zald, s. 1213.

¹⁷⁴ Jenkins, s. 528.

¹⁷⁵ Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, **Dynamics of Contention**, Cambridge University Press, 2004, s. 15.

¹⁷⁶ Tilly, From, s. 7.

çoğaltabileceğimiz birçok şey oluşturmaktadır. Fakat bu kaynaklar yalnızca ortak ilgilere sahip hareket içerisinde yer aldığı sürece kullanılabilir durumdadır. Kısacası mobilizasyonun analizi, grupların kolektif hareket için kaynakları elde etmenin ve ulaşılabilir hale getirmenin yolları ile ilgilenir.¹⁷⁷ C. Jenkins’de mobilizasyonu, C. Tilly’ye birebir paralel biçimde, *“belirli bir grubun, kolektif hareket için gerekli kaynaklar üzerinde kolektif kontrolünü güvence altına aldığı süreç”* olarak tanımlamaktadır. Mobilizasyonun temel konularını, *“mobilizasyon çabalarından önce kaynakların grup tarafından kontrol edilmesi, grubun kaynak havuzu ve bunların sosyal değişim doğrultusunda yönlendirmesi süreci ile grup dışındakilerin kaynak havuzunu ne ölçüde artırdığı”* oluşturmaktadır.¹⁷⁸

J. McCarthy ve M. Zald kaynakların mobilizasyonu teorisini, destek tabanı, strateji ve taktikler ile toplum ile ilişkiler başlıkları altında geleneksel teoriler ile karşılaştırarak incelemişlerdir.

¹⁷⁷Tilly, From, s. 7.

¹⁷⁸ Jenkins, ss. 532-533.

Tablo 1: Geleneksel Teoriler ile Kaynakların Mobilizasyonu Teorisinin Temel Farkları

	Geleneksel Teoriler	Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi
Destek Tabanı	-Sosyal hareketler, gerekli kaynak ve desteği sağlayacak mağdur halk tabanlarına dayanmaktadır ve dışsal destekler konusunda merkezileşmiş bir yapı bulunmamaktadır.	-Sosyal hareketler, mağdur halk tabanlarına dayanmak zorunda değildir. -“ <i>Bilinçli seçmenler</i> ” kişisel ya da kurumsal düzeyde hareketin ana kaynaklarını sağlayabilirler.
Strateji ve Taktikler	-Liderler otoriteleri etkilemek için ikna, pazarlık ya da şiddeti kullanabilirler. -Taktik seçimi tarihsel olarak otorite ile ilişkilere ve önceki tecrübelerin ve ideolojilerin başarısına bağlıdır.	-Hareketler ile otoriteler arasındaki ilişki kabul edilmekle beraber, sosyal hareket örgütleri; katılımcıları mobilize etmesi, sempatanlar arasındaki kamu eliti ya da kitlesinin dönüştürülmesi, hedeflerde başarılı değişiklikler yapılması gibi stratejik görevlere sahiptir. -Taktikler uluslararası rekabet ve işbirliğinden tarafından etkilenir.
Toplum ile ilişkiler	-Amaçsal değişimlere nazaran çevrenin hareket örgütü üzerindeki etkisini vurgulamakla beraber, hareket örgütünün çevreden kendi amaçları doğrultusunda yararlanabilmelerini reddeder.	-Toplum, sosyal hareket endüstrileri ve diğer endüstri faydalarının, iletişim medyası ve harcamaları, refah seviyesi, kurumsal merkezlere ulaşımın derecesi, var olan ağ ile mesleki yapı ve gelişmeyi de içeren altyapılarını sağlar.

Kaynak: McCarthy ve Zald, ss. 1216-1217’den tablolaştırılarak hazırlanmıştır.

Dış katılımcıların katkısının öneminin vurgulanması ile kurumsal kaynakların günümüz sosyal hareketleri tarafından seçilmesi gibi özellikleri nedeniyle kaynakların mobilizasyonu teorisi, sosyal hareketler literatürüne belirgin katkıda bulunmuştur. Bu teorinin ortaya çıkması ile beraber sosyal hareketler, “*yerel nitelikli lidere sahip, gönüllü kadrolardan oluşan, kapsamlı sayıda üyeleri olan, doğrudan*

yararlanıcılardan elde edilen kaynaklardan ve eylemlerin kitlesel katılım ile gerçekleştiği” klasik sosyal hareket örgütlerinden; *“dışsal lidere sahip, tam zamanlı ücretli kadrolu, küçük ya da var olmayan üyeliklere sahip, kaynaklarını bilinçli seçmenlerinden temin eden ve mağdur grupları kapsamaktan ziyade eylemler adına konuşan”* profesyonel sosyal hareket örgütlerine doğru bir dönüşüm yaşamışlardır.¹⁷⁹

Kaynakların mobilizasyonu teorisyenleri, kendilerinden önceki geleneksel kuramları yorumlarken, bu kuramların sosyal hareketlerin ortaya çıkmasının temel nedeni olarak memnuniyetsizliklerin ve genel inanışların rolüne verdikleri öneme ve hatta bu kuramların söz konusu kavramları sosyal hareketlerin oluşmasında bir ön koşul olarak kabul ettiklerine değinmektedirler. Dolayısıyla memnuniyetsizlik, yoksunluk ya da ideolojinin gelişiminde ortaya çıkabilecek artışlar, sosyal hareketin oluşumunda öncelikli nedenleri oluşturacaklardır.¹⁸⁰ Fakat kaynakların mobilizasyonu teorisi, sosyal hareketler için motive edici faktörler arasında yoksunluğa odaklanmaktan ziyade, *“zaman, para, örgütlenme serbestliği veya dışsal materyal ve/veya yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkmasında başat aktör olan politik destek gibi kaynakların artırılmasını hedeflemektedir.”*¹⁸¹ Nitekim bu görüşü savunan teorisyenler, keskin sosyal değişikliklerin *“yapısal zorlamaları”* sonucu oluşan yoksunluk ve şikâyetler gibi kısa dönemli memnuniyetsizliklerin, sosyal hareketlerin oluşumunda temel faktör değil, ikincil etkiye sahip olduğunu savunmuşlardır.¹⁸² H. Kerbo’ya göre, kaynakların mobilizasyonu teorisyenleri, yoksunluk yerine, sosyal hareket düzenleyicilerinin güç kaynaklarını elde etmesi ve belli bir beceri ile kullanılması yetenekleri, kaynakların organize edilmesi, var olan gönüllü kuruluşların ağırları ile katılımının sağlanması ve buna paralel olarak yeni üyelerin toplanması ile katılımcıları sosyal harekete motive edici teşvik ve zorlamaların sağlanmasını temel etkenler arasında saymışlardır. Bu nedenle sosyal hareketlerin anlaşılmasına yeni bir boyut kazandırmışlardır.¹⁸³

¹⁷⁹ Jenkins, s. 533.

¹⁸⁰ McCarthy ve Zald, s. 1214.

¹⁸¹ Harold R. Kerbo ve Richard A. Shaffer, “Unemployment and Protest in the United States, 1890-1940: A Methodological Critique and Research Note”, **Social Forces**, Vol. 64, No. 4, June 1986, s. 1046.

¹⁸² McCarthy ve Zald, s. 1215; Jenkins, s. 530.

¹⁸³ Kerbo, s. 646.

Kaynakların mobilizasyonu teorisi, ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerdeki protesto hareketlerinin açıklanması amacıyla bazı çalışmalar içinde kullanılmıştır. Bu çalışmalardan birisinde H. Kerbo ve R. Shaffer, işsizlik ve protesto ilişkisi açıklarken, farklı ekonomik depresyon dönemlerini karşılaştırarak bu dönemlerdeki protesto hareketlerinin sayısındaki farklılığının nedenini anlamaya çalışmışlardır. Araştırmacılar iki farklı depresyon döneminde protesto sayılarındaki farklılığın, bu dönemlerde ulaşılabilen kaynakların miktarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını tartışmakta ve sonuç olarak bu dönemlerde işsizlik nedeniyle ortaya çıkan protesto hareketlerinin tam olarak açıklanmasında kaynakların mobilizasyonu teorisinin kullanılmasının gerekliliğine değinmektedirler.¹⁸⁴ Kısacası bu çalışmada vurgulanan temel nokta, ekonomik sıkıntı dönemlerinde ortaya çıkan protesto hareketlerinin başarısında, gösteriye katılan katılımcıların ulaşabileceği kaynak miktarının önemli bir rol oynadığıdır.

Fakat bu konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalar, ekonomik sıkıntı dönemlerinde ortaya çıkan protesto hareketlerinin açıklanmasında kaynakların mobilizasyonu teorisinin tek başına yeterli olamayacağına vurgu yapmaktadırlar. İşsizlik, gıda kıtlığı ya da savaş sonrası ortaya çıkan koşullar toplumsal hareketler açısından önemli noktaları oluşturmakla beraber, toplumsal hareketlerin altyapısının oluşturulmasındaki acelecilik bazı önemli faktörlerin gözden kaçmasına yol açmaktadır. Kaynakların mobilizasyonu teorisi sadece refah zamanı ortaya çıkan hareketler gibi bazı hareketleri yeterli seviyede açıklayabilmektedir. Nitekim H. Kerbo da, geleneksel teorilerin gerekli bazı noktaları ihmal ettikleri noktasında J. McCarthy ve M. Zald ile aynı görüşü paylaştığını ifade etmektedir. Geleneksel teorilerin, yapısal zorlamaya vurgu yaptıklarını, genel inanış ve yoksunluğa önem verdiklerini, fakat mobilizasyon problemi, memnuniyetsizliklerin üretilmesi, taktiksel seçimler ve sosyal altyapı gibi faktörler ile hareketin başarıya ulaşması için gerekli özelliklerin, geleneksel teoriler tarafından ihmal edilmiş olduğu konusunda da J. McCarthy ve M. Zald'ın kesinlikle haklı olduğunu savunmaktadır. Ama H. Kerbo'nun temel iddiasını, kaynakların mobilizasyonu teorisinin de bazı şeyleri ihmal ettiği oluşturmaktadır. Kriz dönemlerinde görülen hareketler gibi bazı tip sosyal hareket faktörlerinin başarısı ve başarısızlığını anlamak için ele alınan

¹⁸⁴ Kerbo ve Shaffer, s. 1052.

kaynakların mobilizasyonu teorisi, hareketin başarı ve başarısızlık durumunu açıklamakla birlikte, hareketi neyin ürettiği sorusuna cevap bulamadığını ifade etmektedir.¹⁸⁵ Nitekim benzer bir eleştiri de kaynakların mobilizasyonu kuramının, hareketleri sadece veri olarak incelediği, bunun sonucunda da hareketin anlamını incelemede başarısız olduğu şeklinde yapılmaktadır. A. Melluci'nin ifadeleriyle incelemenin '*nasıl'ı vardır fakat niçin'i yoktur*'.¹⁸⁶

1980'li yılların ikinci yarısında, sosyal hareket çalışmalarında kaynakların mobilizasyonu teorisi hâkim bir duruma gelse de, bazı araştırmacılar yoksunluk teorilerinin hala kullanışlı olduğu üzerindeki tartışmaları devam ettirmişlerdir.¹⁸⁷ W. Korpi'de bu konu ile ilgili yaptığı çalışmada, kolektif şiddet ve devrimlerin açıklanmasında kullanılan ve güç kaynakları ile bu kaynakların mobilize edilmesini öncelikli olarak gören kaynakların mobilizasyonu teorisi ile benzer özellikler taşıyan politik süreç yaklaşımına temel olarak katıldığını belirtmekle birlikte, görece yoksunluğunda incelenmeye değer bir kavram olduğunu savunmaktadır. Güç kaynaklarının mobilizasyonuna odaklanan herhangi bir çatışma teorisi, görece yoksunluk gibi motivasyonel kavramlar ile ciddi bir biçimde ilgilendiğini en azından ima etmelidir. Nitekim W. Korpi'ye göre güç kaynakları ve güç kaynaklarının mobilizasyonunun merkezi rol oynadığı çatışma teorileri ile hareketlere bu teoriye göre farklı bir açıdan bakan görece yoksunluk düşüncesi birleştirilebilirse daha başarılı çatışma teorileri üretilebilecektir.¹⁸⁸

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere, özellikle ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerde ortaya çıkan protesto hareketlerinin incelenmesinde, geçerliliğini yitirdiği ifade edilen görece yoksunluk teorisi ile ekonomik problemleri ikincil olarak dikkate aldığı belirtilen kaynakların mobilizasyonu teorisinin birlikte kullanılması gerektiği savunulmaktadır. Bu kullanım ile kaynakların mobilizasyonu teorisinin, ekonomik konularda açıklayamadığı noktalarda, çıkış noktası kısa dönemli şikâyetler olan görece yoksunluk teorisi ile desteklenmesi sonucu iki teorisinin birbirini tamamladığı ifade edilmektedir. Bu nedenle iki teori üzerinde çalışan bazı

¹⁸⁵ Kerbo, ss. 652- 653.

¹⁸⁶ Alberto Melluci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, Aralık 1999, s. 84.

¹⁸⁷ Kerbo ve Shaffer, s. 1046.

¹⁸⁸ Korpi, s. 1570.

araştırmacılar tarafından sürdürülen tartışmalar, bu iki teoriden bir sentez oluşturulması etrafında devam etmektedir. H. Kerbo ise, bir sentezin gerekliliğinden çok, sosyal hareketlerin gelişimi için gerekli temel önkoşulların bu hareketlerin hepsinde benzer olmadığına farkına varılması gerektiğini belirtmektedir.¹⁸⁹

1.2.3. P. Favre'nin Eylem Tipolojisi ve Kriz Eylemleri

Yukarıda incelenen toplumsal hareket teorilerinde, kişilerin harekete katılma saiklerinin incelendiğini daha önce belirtmiştik. Bu bölümde, özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan eylemlerin özelliklerini inceleyerek, 2001 ekonomik krizi sonrasında oluşan esnaf eylemlerinin özelliklerini analiz etmek için bir altyapı oluşturmaya çalışacağız.

P. Favre yaptığı sınıflandırmada gösterici sayısı, katılımcıların aidiyeti, gösteride yer alan örgütler ve gösterilerin özellikleri gibi faktörlerden yola çıkarak üç gösteri kategorisinden oluşan bir sınıflandırma yapmıştır. Bunu gerçekleştirirken eylem türlerinin farklılıkları bir sistem üzerinden incelemiş, karşıtlıklar belirlemiş, ayırt edici özellikler belirli bir mantık içerisinde ele almış ve gösteri görüngüsünün doğasının çoğulluğu hakkında bir fikir oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda belli bir zamana kadar bastırılmış bir talebin tanınmasını sağlayan *öncü eylemlerin* karşısına, *kriz eylemlerini* ve *rutinleşmiş eylemleri* yerleştirmiştir.¹⁹⁰ Burada öncü eylemler ve rutinleşmiş eylemler kısaca açılarak, konumuz açısından önem taşıyan kriz eylemleri ayrıntılandırılmaya çalışılacaktır. Üç eylem türüne ait özellikler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

¹⁸⁹ Kerbo, s. 660.

¹⁹⁰ Favre, ss. 32-33.

Tablo 2: P.Favre’nin Eylem Sınıflandırması ve Özellikleri

	Öncü Eylemler	Kriz Eylemleri	Rutinleşmiş eylemler
Siyasetle ilişkisi	Kurulacak	Karşı karşıya	Sıradan
Potansiyel grubun özelliği	Siyasi alanda tanınmış bir temsiliyeti yok	Tüm topluluğa yayılabilir	Uzmanlaşmış kurumlarca temsil edilir
Göstericilerin çapı	Belirsiz	Hatırı sayılır “her şeyi çeken gösteriler”	Karşılaştırma yolu ile kolayca sayıya dökülebilir
Örgütlerin durumu	Embriyonik örgüt	Aşılmış örgüt	Yönetici örgüt
Talepler	Grubu kurucu	Kesin hedefe odaklanmış	Normalleşmiş
Göstericilerin adanmışlıkları	Güçlü	Kriz tarafından tetiklenmiş	Militan
Göstericilerin düzenine ilişkin hizmetler	Yok	Aşılmış	Profesyonelleşmiş
Kamu düzeni ile ilişkisi	Siklotimik	Ayaklanma potansiyeline sahip	Öngörülebilir
Muhataplar	-Harekete geçirilmesi söz konusu olanlar ile aynı statüdekiler - İdari bir merci - Kamuoyu	Hükümet	Kendisi
Medya ile ilişkisi	Yaratılacak	Ters yüz olmuş	Düzenli
Kamuoyu	Şüpheli	Çalkantılı	Kayıtsız
Zamana ilişkin yönelim	Geleceğe odaklanmış	Mevcut krizi merkezine almış	Geçmişe saplanmış

Kaynak: Favre, s. 34’deki tablodan alınmıştır.

Öncü eylemler ideal durumda, “*toplumsal alanda bir mesele olarak yeni bir talebi oluşturmayı ve/ veya bir topluluğu bir siyasi tartışmanın tarafı olarak harekete geçirmeyi hedefleyen gösteriler*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹¹ Geleceğe odaklanan bu tip gösterilerin temel özelliği, ulaşılmak istenilen temel hedefin tanınması ile ilgili bir süreç başlatmak, talebin meşruluğunu kamuoyuna onaylatmak, kurucu bir talebin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Rutinleşmiş gösteriler ise, sendika, parti ya da örgüt gibi sürekli temsiliyete sahip bir grup tarafından düzenlenen ve 1 Mayıs gösterilerinde olduğu gibi tekrarlanan gösteri türleridir. Gösteriler düzenleyicilerin kontrolü altında gerçekleşir ve gösteriyi düzenleyenler kamu kurumlarıyla irtibat halindedirler. Bu tip gösterilerde profesyonel bir düzen içinde, medya ile belli ve sistemli ilişkiler kurulmuş ve talepler temsilcilerin söylemi ile uyumlaştırılmıştır. Uzun sürelerdir tekrarlandıkları için, kamuoyu ve devlet makamlarınca anlaşılabilmektedir durumdadır. İlkesini geçmişte bulan rutinleşmiş eylemler, göstericilerin adanmışlıklarının zayıflığı nedeniyle genellikle olaysız gerçekleşirler.¹⁹²

P. Favre tarafından bir devrin sarsıldığı günler olarak adlandırılan kriz eylemlerinin temel özelliği, katılımcıların gösteriler sırasında devlet ya da siyasi hasımları ile yüz yüze gelmeleri, hareketin karşı karşıya gerçekleşen bir gösteri türü olmasıdır. Kriz dönemleri eylemlerinde aşırılıklara doğru bir yükselişin yaşanması, eylemlilik alanının sınırlarını kısmen ortadan kaldırır ve bu nedenle kriz gösteriye sahip olmadığı bir anlam kazandırır. Kriz gösterisinin temel ögesini oluşturmaktadır ve bunun sonucu olarak göstericilerin gücü artar, kriz tarafından cezbedilen göstericilerin, kendilerini harekete adanmaları kolaylaşır. Buna ek olarak, kriz sonucu ortaya çıkan gösteriler, kamuoyunda karşıtlıklar ortaya çıkarak¹⁹³, örgütler ile eylemlerin ilişkisini karmaşıktırır ve karşıtlıklar oluşmasına yol açar.¹⁹⁴ P.

¹⁹¹ Favre, s. 33.

¹⁹² Favre, ss. 35-37.

¹⁹³ Buradaki karışıklığı, kamuoyunda farklı görüşlerin ortaya çıkması olarak yorumlayabiliriz. Nitekim 2001 ekonomik krizi döneminde, özellikle yazılı basında esnaf eylemlerine destek veren görüşler kadar, eleştiren görüşlerde görülmüştür. Bkz. Fatih Altaylı, “Bu Kadar Adama Adama Cop Yetmez”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236137>, (20.03.2012); Toktamış Ateş, “Esnafın Durumu”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; Serdar Turgut, “İçimden Geldiği Gibi”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-237047>, (20.03.2012); Gülay Göktürk, “Olmadı Sayın Abim...”, **Sabah**, 12.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/12/y32.html>, (20.03.2012).

¹⁹⁴ Favre, ss. 37-38.

Favre'nin bu görüşüne göre ortaya çıkan kriz durumu toplumsal, politik, ekonomik vb. gibi farklı türlerde olabilir. Konumuz açısından ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkan protesto hareketlerini bu çerçeve içerisinde değerlendirmek, göstericilerin temel motivasyonlarının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Buradan yola çıkarak, 2001 yılında protesto hareketleri düzenleyen esnafı harekete geçiren temel sebebin ekonomik kriz olduğunu ifade edebiliriz.

Yukarıda sayılanların dışında, bu tür eylemlerde kriz ile artan katılım sonucu hiçbir örgüt tek başına gösterilere hâkim olamaz. Bu nedenle düzenin kolayca bozulabildiği ve ayaklanmaya dönüşebilecek bir eylem biçimi söz konusudur. Bu tip hareketlerin medya ile ilişkileri de alışılmışın dışında gelişim gösterir. Medyanın bu tip olayları dikkate almaması gibi bir olasılık bulunmadığından, eylemlerin dikkat çekmek gibi bir ihtiyacı bulunmamaktadır. Gösterilerin dinamiği yoğundur ve göstericilerin gücü kendi kendisini besler, her bir gösteri bir diğer gösteri için bir çağrı niteliği taşır ve göstericiler kendilerini krizin şimdiki zamanına tamamen adanmış durumdadır.¹⁹⁵ Esnaf eylemlerinin gerçekleştiği dönemde protestoları birbirinden farklı birçok yerel örgütçe düzenlenmesi, şiddet gösterilerinin kolayca oluşabildiği, medyanın dikkatinin yoğun olarak eylemlerin üzerinde olduğu ve gösterilerin birbirini tetiklediğini göz önünde bulundurursak, gerçekleşen olayların P. Favre'nin kriz eylemleri türüne uygun olduğu sonucuna rahatlıkla ulaşabiliriz.

H. Kerbo, P. Favre'den farklı olarak kriz eylemlerinin özelliklerini, refah dönemi eylemlerinin özellikleri ile beraber incelemiştir. H. Kerbo kriz dönemi eylemlerini, *“hayati durumlarda bozulma, sınırlı olmayan geniş bir işsizlik durumunun varlığı, gıda kıtlığı ve sosyal yapıda bozulma durumları tarafından ortaya çıkarılan kolektif hareketler”* olarak tanımlamaktadır. Sıra dışı sosyal bozulma koşulları altında veya krizlerde, günlük rutin şeylerin yürütülmesi imkansızlaşmaktadır.¹⁹⁶ H. Kerbo'nun kriz eylemleri tanımı, kriz durumunu ekonomik ve sosyoekonomik alanlar üzerinde somutlaştırmakta iken; P. Favre'nin tanımı yukarıda da belirttiğimiz gibi daha genel bir kriz durumuna atıf yapmaktadır. H. Kerbo, kriz dönemi eylemlerinin karşıtı olarak ise, refah dönemi eylemlerini incelemektedir. Refah dönemleri, *“sosyal hareket içerisindeki temel katılımcılarının,*

¹⁹⁵ Favre, ss. 38-39.

¹⁹⁶ Kerbo, ss. 653-654.

yaşam durumlarını ekonomik ya da politik bir kriz durumu tarafından acilen tehdit edilme durumlarınca motive edilmeyen, fakat bilakis, bu tip katılımcıların yaşamları sürdürebilecek temel ihtiyaçlarının karşılandığı hatta bolluk içerisinde olmaları durumu” biçiminde tanımlanmaktadır. Aslında bu tip katılımcıların, kendileri sosyal hareketlere adayacak zaman, para ve enerji gibi fazladan kaynakları bulunmaktadır.¹⁹⁷ J. McCarthy ve M. Zald, bu tip sosyal hareketler içerisinde yer alan fakat sosyal hareket örgütünün amacının başarıya ulaşmasından doğrudan yarar sağlamayan kişi ve grup katılımcıları *“bilinçli yandaşlar”* olarak adlandırılmaktadırlar.¹⁹⁸

Tablo 3: Kriz Dönemi Eylemleri ve Refah Dönemi Eylemleri

Kriz Dönemi Eylemleri	Refah Dönemi Eylemleri
1) Önkoşullar, politik ve/veya sosyoekonomik krizler zamanında hayati koşulları tehdit edilmesi ile ortaya çıkar.	1) Önkoşullar, refah veya görece iyi politik ve ekonomik dönemlerde ortaya çıkar.
2) Katılımcılar birincil olarak faydalanan üyelerdir.	2) Katılımcılar çoğunlukla çok sayıda bilinçli üyeleri kapsar.
3) Birincil katılımcılar, spesifik hareket içerisinde yer alırlar.	3) Katılımcılar genellikle birçok harekete yönlendirilmişlerdir.
4) Hareketin erken dönemleri spontane ve göreceli olarak örgütlü değildir.	4) Hareketler muhtemelen sosyal hareket örgütleri ve liderlik yapısı ile başlatılır.
5) Genellikle kolektif şiddet ve düşmanca hareketler içerir. (En azından erken dönemlerde)	5) Muhtemel kolektif şiddet ve düşmanca davranış içermeleri azdır.
6) Katılımcıları harekete teşvik etmek için, sistematik kişisel teşvik kullanımları azdır. (En azından erken dönemlerde)	6) Katılımcıları harekete motive etmek için, sistematik kişisel teşvik kullanılır.

Kaynak: Kerbo, ss. 654-657.

Yukarıdaki tabloda H. Kerbo, kriz dönemi eylemleri ile refah dönemlerinde gerçekleşen eylemlerin özelliklerini incelemiştir. Kaynakların mobilizasyonu teorisini de bu sınıflandırma için değerlendiren H. Kerbo, ne kriz dönemi eylemleri ne de refah dönemi eylemleri konusunda bu teorisin tek başına açıklayıcı olmadığı

¹⁹⁷ Kerbo, s. 654.

¹⁹⁸ McCarty ve Zald, s. 1222.

fikrini savunmaktadır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, temel savını “*tüm sosyal hareket türlerinin gelişiminin erken dönemlerini açıklamak için ne görelî yoksunluk teorisi ne de kaynakların mobilizasyonu tek başına yeterli değildir*” şeklinde kurmuştur.¹⁹⁹

1.2.4. Ekonomik Kriz Sonrası Toplumsal Hareketler

Tarihsel olarak incelendiğinde keskin ekonomik değişikliklerin, insanlar açısından düş kırıklığı ve kızgınlık yarattığı birçok kez görülmüştür. Daha spesifik olarak, ekonomik değişiklikler, günlük yaşamın rutinleri ve yapısı üzerinde yıkıcı etkilere yol açmıştır. Ekonomik değişimin anlamı basitçe, insanların beklentilerini düş kırıklığı içerisinde bulmaları ve kendilerini kızgın hissetmeleri değildir. Buradaki anlam, günlük yaşam yapılarında zayıflama ile bu yapısal kapasite düzenleyicilerinin de zayıflamasıdır.²⁰⁰ Böyle durumlarda protesto hareketlerinin oluşup oluşmadığını yukarıda tartışmakla beraber, artan oranlı yoksunluk da olduğu gibi, ekonominin iyi olduğu bir dönemde keskin düşüşler, kişilerin yaşam koşullarında ve psikolojik durumlarında olumsuzluklara yol açmaktadır. Kriz durumu tarafından cezbedilen bu durum, ekonomik kriz sonrasında oluşan toplumsal hareketlerin gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Bu konu hakkında yapılan bir çalışmada, ekonomik kriz ve protesto arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu çalışmaya göre, kişilerin uzun dönemlerde işsiz kalmaları, sosyal hareketlerin düzenlenmesi için büyük bir kapasite yaratmaktadır. H. Kerbo ve R. Shaffer, A.B.D’de 1890 ile 1940 yılları arasında ortaya çıkan beş resesyon ve depresyon dönemi ve bu ekonomik bozulmaların ne kadar devam ettiği ile protesto gösterilerinin sıklığı arasında ilişkiyi incelemişlerdir. Özellikle 1929 büyük depresyonu sonrasında protesto hareketlerindeki (yaklaşık 100 000 protestocuyu kapsayan) artış ekonomik kriz ve protesto ilişkisi açısından dikkat çekicidir.²⁰¹

¹⁹⁹ Kerbo, s. 647.

²⁰⁰ Piven ve Cloward, ss. 9-11.

²⁰¹ Kerbo ve Shaffer, ss. 1046-1056.

F. Piven ve R. Cloward'da benzer bir görüşü savunmaktadırlar. İnsanların sıradan yaşamları, iş kuralları ve iş sonucu elde ettiklerince düzenlenir. Bu rutinden uzaklaşmak, insanı düzenli olarak yaşadığı çevrenin dışına çıkmaya zorlar. Bunun bir nedeni de sahip olunan işin ve iş sonucu elde edilen getirilerin, sosyal kurumlar üzerindeki düzenleyici etkisinin yok olmasıdır. Moral bozukluğu ve belirsizliğin sonuçlarının ilk işaretleri genellikle suç endekslerinde artış, aile dağılması, serserilik ve vandalizm ile sonuçlanmaktadır. İşini kaybetme ve topluma entegre olamama, düzenleyici aktivitelerin, kaynakların ve gündelik hayatın yapısının dayandığı ilişkilerin yok olmasına ve var olan sosyal anlaşmaların bu yapılarının erozyona uğramasına insanları mecbur bırakmaktadır. Tüm bunlara rağmen, ne ekonomik değişiklikler tarafından üretilen düş kırıklıkları ne de günlük yaşamın parçalanması, insanların şikâyetlerini protesto etmelerinin yeterli nedenini oluşturmayabilir. Genellikle insanlar içerisinde bulundukları kötü durumdan dolayı tanrıyı ya da kendilerini suçlarlar. Günlük yaşamdaki travmaların protesto gösterilerini ortaya çıkarabilmesi için, insanların yaşadıkları yoksunluk ve karmaşanın yanlış olduğunu ve düzeltilmesi gereken bir konu olduğunu algılamaları gerekmektedir.²⁰²

Bu konuya farklı bir yorum, M. Fuentes ve A. Frank tarafından yapılmıştır. Araştırmacılara göre ekonomik duraklama ve gerileme dönemleri, doğrudan protesto hareketlerini oluşturmaya da hareket katılımcılarının seferber edilmesi, başarıyı sağlayan talepleri oluşturmak ya da geliştirmek bakımından uygun “*siyasal olanak yapısı*”nı oluştururlar ve bunu görece refah içinde geçen dönemlere göre daha iyi gerçekleştirirler. Toplumsal hareketler, bireyci bir görünüm içerisinde kendi kendilerini sınırlayarak savunmacı bir görünüm vermektedirler. Fakat ekonomik problemler, insanların kimliklerini ve yaşam koşullarını yıpratıcı bir biçimde engellediğinde hareketler daha atak, ilerici ve toplumsal sorumluluk üstlenen bir hal alırlar. S. Amin bu süreci, “*iyi zamanlarda oyunu kurallarıyla oynamak daha kolay ve elverişli iken; kötü zamanlarda kuralları çiğnemek ve/veya tam da toplumsal hareketlerin yaptıkları gibi, oyun sırasında yeni kuralları bulmak gerekli ve olanaklı hale gelir*” şeklinde açıklamaktadır.²⁰³

²⁰² Piven ve Cloward, ss. 11-12.

²⁰³ Fuentez ve Frank, s. 32.

1.2.5. 2000’li Yıllarda Ekonomik Kriz Temelli Hareketler

Son yıllarda ekonomik kriz sonrası protesto gösterilerinde meydana gelen artışın nedeni, kimi yazarlarca farklı bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Bu araştırmacılar, azgelişmiş ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentleşme ile beraber, toplumun sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki etkileri ile bunlara ilaveten Bretton Woods kuruluşları tarafından bu ülkelerde uygulamaya konulan yapısal uyum ve istikrar politikalarının da toplum içindeki gelir dağılımı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle uygulanan program ve neoliberal politikalar birçok ülkede yoksulluğun artmasına, gelir dağılımında adaletin bozulmasına yol açmış, söz konusu politikalar sonucunda bireysel ya da kitlesel gösteriler ve şiddet hareketleri görülmeye başlanmıştır. Özellikle Latin Amerika ülkeleri bu süreçler ve bu sürece verilen tepkilerin incelenmesi açısından önem taşımaktadır.²⁰⁴

1989 yılında Arjantin’de yaşanan hiperenflasyon sürecinin yol açtığı yoksunluk, şiddetli olayların yaşanması ile sonuçlanmıştır. 24 Mayıs ile 1 Haziran arasındaki dönemde, Arjantin’in Buenos Aires, Cordoba ve Rosario gibi büyük ve önemli şehirlerinin banliyö mahalleri, şiddetli bir gıda isyanı yaşamıştır. Dokuz gün süren karışıklıkta, yüzlerce market yağmalanmış ve zarar görmüştür. Başlangıçtaki olaylar, özellikle kadınlardan oluşan küçük gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Barışçı bir biçimde markete girerek, süt, şeker, pirinç, un ve diğer temel besin maddelerini çalan kadınlara, dışarıdaki insanlar da çalınan malların taşınmasında yardım etmiştir. Daha sonra genişleyen hareketlerde 30-50 kişilik gruplar, gıda malları dışında da yağmalama hareketine girişmiş ve çatışmaya dönüşen olaylarda 15 kişi ölmüş, yüzlerce kişi yaralanmıştır.²⁰⁵

2000’li yıllarda da neoliberal politikalara karşı tepkiler, temeli dolaylı ya da doğrudan ekonomik olan protesto gösterileri ortaya çıkarmıştır. Kamusal kuruluşların özelleştirilmesi, uygulanan yapısal uyum programları birçok bölgede yoğun sosyal çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Aralık 2001 tarihinde tanık olunan

²⁰⁴ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2002, ss. 53-54.

²⁰⁵ Sergio Serulnikov, “ When Looting Becomes a Right: Urban Poverty and Food Riots in Argentina”, **Latin American Perspectives**, Vol. 21, No. 3, Social Movements and Political Change in Latin America: 2, Summer 1994, s. 71.

gösteride, Buenos Aires sokaklarında ve taşrada, orta sınıf ve işçi sınıfı hükümeti çanak ve çömleklerini birbirlerine çarparak protesto etmişlerdir. Bu hareketler sadece Arjantin’de değil, tüm Latin Amerika ülkelerinde görülmüştür. Mart 2000’de San José şehrinde (Kosta Rika) 100 000 kişi telekomünikasyon ve elektrik güç sistemlerinin özelleştirilmesine tepki olarak Kosta Rika tarihinin en büyük gösterisini düzenlerken, Haziran 2002’de Peru’nun ikinci büyük şehri Arequipa’da, hükümetin sahip olduğu elektrik altyapısını özelleştirme kararı büyük bir isyanın patlak vermesine neden olmuştur. İsyen sonucu 150 kişi yaralanmış, 2 kişi ölmüş ve 100 milyon dolarlık zarar oluşmuştur.²⁰⁶ Endonezya’da ise, işsizlik oranının artıp reel ücretlerin düşmesi ile yoksulluğun iki katına çıkması, halkın yaşam koşullarında azımsanmayacak bir bozulmaya yol açmış; 1998 yılının ilk günlerinde başlayan olaylar kısa süre içerisinde tüm ülkeye yayılmıştır. Binin üzerinde insan yaşamını yitirmiş, isyan, yağma ve kundakçılık gibi yüksek oranda şiddet içeren toplumsal olaylara tanık olunmuştur. Olaylar Mayıs 1998’de Suharto yönetiminin istifa etmesine yol açmış, yeni hükümetin krizin toplumsal etkilerinin hafifletilmesi ile ilgili önlemler alınacağını açıklamasına kadar devam etmiştir.²⁰⁷

Özellikle Arjantin’in metropol alanlarında sosyal bozulmanın artması sosyal protestolar ile desteklenmiştir. Sosyal protestolar içerisinde yer alan erkek ve kadın işsizler, protestolara yeni bir sosyal mobilizasyon biçimi katarak hareketin popülerleşmesini sağlamışlardır. “*Pickers (piqueteros) hareketi*” olarak adlandırılan hareketler, bu süreçte etkili bir aktör durumuna gelmişlerdir. İşsizler ve ailelerinden oluşan gruplar, protestolara mahalle ve ana yolların bloke edilmesini içeren yeni bir form kazandırmışlardır.²⁰⁸

Arjantin’de 19 Aralık ve 21 Aralık’ta gerçekleşen kitlesel gösteriler, içinde bulunulan sisteme karşı büyük problemler yaşandığını ortaya koymuştur. Bu hareket içerisinde alt-orta hatta orta sınıf ittifak içerisinde toplantılar düzenlemiş ve kaybettikleri tasarrufları tekrar talep etmişlerdir. Ortaya çıkan bu kitlesel hareketin en önemli özelliği doğrudan ve otonom olarak örgütlenecek siyasi partilerin kontrolü

²⁰⁶ Paul D. Almeida, “ Defensive Mobilization: Popular Movements Against Economic Adjustment Policies in Latin America”, **Latin America Perspectives**, Vol. 34, No. 3, May 2007, s. 123.

²⁰⁷ Koyuncu ve Şenses, ss. 6-7.

²⁰⁸ Carlos M. Vilas, “Neoliberal Meltdown and Social Protest: Argentina 2001-2002”, **Critical Sociology**, Vol. 32, No. 1, 2006, ss. 169-170.

dışında gelişen bir hareket olmasıdır.²⁰⁹ Harekete katılan bir kişi bu durumu “... yürüyüşü kimse yönlendirmiyor, kimse yönetmiyor ama hepimiz yürüyoruz.” ve “... Aramızda hiçbir politikacı, hiçbir sendikacı, hiçbir siyasi parti bayrağı yok. Söz konusu olan yeni bir olgu: En kendiliğinden biçimi içinde bir sivil itaatsizlik”²¹⁰ şeklinde açıklamaktadır.

J. Petras, bu süreçte kitlelerin kendiliğinden harekete geçmesini farklı bir bakış açısı ile incelemektedir. İnsanların örgütlenerek fabrikalara üretim amacıyla ara madde götüren araçları durdurmak için anayolları kapatmalarını ve bu problemin çözümünü bizzat kendileri ile hükümet yetkilileri arasında kapatılan ve barikat kurulan bölgelerde müzakere edildiğini belirtmektedir. İnsanların anlaşmayı doğrudan kendilerinin yürütmesinin nedenini, liderlerin masa başında ikna edilmeleri ya da rüşvet ve uzlaşma içerisine çekilmeleri olarak göstermektedir. Kitlelerin bu süreçte politikacılara güvenilmeyeceğini öğrendiğini ve kendileri için aşağıdan eyleme geçmeleri gerektiğini düşündüklerini belirten J. Petras, kitlelerin faaliyetlerinin doğrudan temsil, doğrudan müzakere ve doğrudan eyleme dayandığını ifade etmektedir.²¹¹

2001 yılında Arjantin’de yaşananların ardından, görevdeki başkan De la Rua görevinden ayrılmak zorunda kalırken, başkanlığa aday üç parlamenter de istifa etmek zorunda kalmışlardır. Eylemler sırasında popüler olarak kullanılan “*Que se vayan todos!*” (Hepiniz Dışarı!) sloganı kamuoyunda siyasi partilere ve politik kurumlara yönelik düşmanlığın göstergelerinden birisidir. Yaşanan bu süreç sonunda geleneksel partiler, politikacılar, meclis, devletin yargı, silahlı kuvvetler, polis gibi birçok kurumu halkın gözünde meşruiyetlerini kaybetmişlerdir.²¹²

Ekonomik kriz nedeniyle, H. Kerbo’nun ifade ettiği gibi, ani bir şekilde ortaya çıkan ve şiddet öğeleri içeren toplumsal hareketler güçlerini kendi içlerinden türeterek, katılımcıların toplumsal seferberliği ile doğurmuştur. Kurumsallaşan hareketler zayıflar ve siyasal iktidar tarafından yadsınır. Toplumsal hareketlerin

²⁰⁹ Petras ve Veltmeyer, ss. 94-95.

²¹⁰ Pedro Brieger, “Arjantin Ayaklanması Üzerine Bir Tanıklık”, çev. Ömer Laçiner, **Birikim**, Sayı: 154, Şubat 2002, s. 38.

²¹¹ Alan Maass, “James Petras ile Söyleşi: “Kitlesele Eylemlerde Örgütlü Öncü Yer Almadı.””, çev. İsmet Akça, **Birikim**, Sayı: 154, Şubat 2002, ss. 43-44.

²¹² Petras ve Veltmeyer, ss. 12-13, 77-78.

kendiliğinden oluşması mümkün olmayan amaçlar doğrultusunda, toplumsal iktidarı oluşturabilmek için esnek, uyumlu, özerk, otoriter olmayan bir örgütlenme yapısına ihtiyaçları vardır. Fakat bu türden bir kurumsallaşmanın oluşmaya başlaması, hareketin gücünü sınırlayıcı özellikleri de beraberinde getirmiştir.²¹³ Arjantin’de gerçekleşen bu kitlesel harekette, hareketin “*kendiliğinden gelişme, kitlesel olması ve sahip olduğu otonom karakter*” hareketin gücünü sağladığı gibi süreç içerisinde hareketin stratejik zayıflığına dönüşmüştür. Tutarlı bir program altında devlet gücünü ele geçirmeye çalışan heterojen bir topluluk, birleştirebilme yeteneğine sahip ulusal bir lidere sahip olmadığından dolayı zamanla gücünü yitirmiş ve küçük parçalara bölünmüştür. Kitleler arasında daha demokratik ve adil bir düzenin kurulması yönünde bir görüş birliği varmış gibi görünse de, “*aşağıdan demokrasi*” olarak adlandırılan bu süreç gücünü yitirmeye başlamıştır.²¹⁴

Neoliberal politikalar karşısı, benzeri gelişmeler Latin Amerika ülkeleri dışında, Cezayir, Mısır, Sri Lanka, Fas, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerde de görülürken, Zambiya’da kaldırılan gıda sübvansiyonları gıda isyanlarına yol açmıştır. Nitekim benzer süreçler ekonomileri geçiş süreci yaşayan eski sosyalist ülkelerde de görülmüş, Rusya da 1992 yılında şiddetli sokak gösterileri yaşanmıştır. 1997 yılı sonrası benzer süreçler Asya’daki bazı ülkelerde görülmüştür.²¹⁵

Şenses, bu tip gösterilerin neoliberal politikaların yaygın olarak uygulandığı ülkelerde oluştuğuna dikkat çekerek, bunların tesadüf olmadığını belirtmektedir. Küreselleşmenin sosyal ve ekonomik etkilerinin olumsuzluklarını protesto eden örgütlü gruplarca düzenlenen, Seattle, Nice ve Cenova protestoları ve bu protestolarda zaman zaman yaşanan şiddet içerikli olayların, yoksulluğa tepki olarak geliştiğini ifade etmektedir.²¹⁶

Günümüzde özellikle Latin Amerika ülkelerinde neoliberal politikalar kaynaklı ekonomik problemler nedeniyle, birçok toplumsal hareket görülmektedir. Bu hareketler:

²¹³ Fuentes ve Frank, ss. 31-32.

²¹⁴ Petras ve Veltmeyer, ss. 95-96.

²¹⁵ Şenses, s. 55.

²¹⁶ Şenses, ss. 55-56.

*“Arjantin’de işsiz işçiler hareketi piqueteros (barikatçılar), Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST) ve işgal fabrikaları hareketi, Meksika’da Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN), Kolombiya’da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC), Bolivya’da koka köylüleri hareketi cocaleros ve Mahalle Meclisleri Federasyonu (FEJUVE), Ekvator’da Yerli Halklar Kongresi (CONAIE), Venezuela’da Chavez hükümeti aracılığıyla “Bolivar Çemberleri”, “Sosyal Misyon Komiteleri”, “Komünal Konseyler” gibi çeşitli formlarda örgütlenen kent yoksulları hareketi”*²¹⁷

olarak sayılmaktadır. Bu hareketlerin bazıları etkinliğini kaybetmiş, bazıları durağanlaşmış, bazıları ise farklı örgütsel formlara bürünmüştür. Latin Amerika’da son 10-15 yıllık süreçte hükümetler deviren ve yeni hükümetler kuran bu işçi hareketlerinin hepsinin ortak noktası, milyonlarca yoksul insanı seferber etmeleridir. Bu hareketler neoliberalizm uygulamaları nedeni ile ekonomik olarak zor durumda bulunan yoksulların ‘doğrudan eyleme dayalı öz savunma hareketleri’ olarak isimlendirilmektedir.²¹⁸

2000’li yıllarda Türkiye’de de Latin Amerika’dakine benzer bir süreç yaşanmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizler nedeniyle birçok kişi ve örgüt ekonomik krizi protesto etmek için sokaklara dökülmüştür. Emek platformu, sendikalar, mesleki örgütler, işçiler gibi toplumun birçok kesimi ekonomik krize tepki göstermek amacıyla toplumsal hareketler içerisinde yer almıştır. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecek olan esnaf eylemleri, bu dönemde gerçekleşen diğer protesto hareketlerini oluşturmaktadır. Mesleki bir grup olarak sokaklara çıkılmasına pek alışık olunmayan esnafın tepkisi, bu ve benzer özellikleri nedeniyle özel olarak incelenmeyi hak etmektedir.

Giriş bölümünde ve birinci bölümde kriz, ekonomik kriz, protesto, eylem biçimi, eylem repertuarı gibi çalışmamız içinde kullanılan temel kavramlar açıklanmıştır. Bu açıklamalar ile beraber ekonomik kriz ve protesto ilişkisinin anlamlandırılması bakımından toplumsal hareket teorileri ve kriz eylemleri incelenerek, esnaf eylemleri için teorik bir altyapı oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise, esnaf ve sanatkâr olarak adlandırılan mesleki grubun hangi meslekleri içerdiği,

²¹⁷ Ali Ergin Demirhan, “Özsavunmanın Sınırlarında Neoliberalizme Karşı Toplumsal Hareketler”, **Kurumsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri-II**, Yalçın Bükrev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek ve Ersin Vedat Elgür (ed.), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 19.

²¹⁸ Demirhan, ss. 19-20.

mesleki örgütlenmeleri incelenecektir. Bu mesleki grubu, 2001 ekonomik krizi sürecinde eylem yapmalarına neden olan ekonomik problemler ayrıntılandırılarak, esnaf eylemlerinin ortaya çıktığı süreç incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ESNAF VE 2001 EKONOMİK KRİZİ

2.1. ESNAF VE SANATKÂR KAVRAMI

Günlük hayatımızda herhangi bir iş için iletişim kurduğumuz ve günlük yaşam içerisinde gerekli olan birçok gereksinimin giderilmesinde ihtiyaç duyduğumuz esnaf, sahip olduğu geniş mesleki yelpaze nedeniyle yaşamımızda yadsınamaz bir yere sahiptir. Bu geniş yelpaze içinde, birbirinden farklı onlarca meslek kolu yer almaktadır. Belki de bu nedenle esnaf, sanatkâr ve küçük ölçekli işletmeler için herkes tarafından kabul gören genel bir tanımlama yapılamamaktadır. Hatta aynı ülke içerisindeki farklı kurumlar, değişik unsurları ön planda tutarak, birbirinden farklı tanımlamalar oluşturmaktadırlar. Türkiye’de genellikle bir arada kullanılan esnaf ve sanatkâr kelimeleri temelde farklı anlamlar içermektedir. Esnaf kelimesi, *“ticaret ve hizmet işkollarında çalışan, ancak faaliyetleri ve geliri tacir sayılacak ölçüde büyük olmayan girişimci”* olarak kabul edilirken; sanatkâr kelimesi, *“imalat işkollarında çalışan, ancak faaliyetleri ve geliri sanayici sayılacak ölçüde büyük olmayan girişimciler”* olarak ifade edilmektedir.²¹⁹ Bir diğer tanımda esnaf, *“kendi emeği ve sermayesini kullanan, yanında az sayıda işçi çalıştıran, küçük sermaye ve zanaat sahibi”* anlamında kullanılmaktadır.²²⁰ Bu tanımlamaların dışında günlük hayat içerisindeki kullanımında, *“... veresiyeci bakkaldan köşedeki nalbura veya çarşıdaki kuyumcudan mahalle kasabına kadar küçük ticaret erbabıyla özdeşleştirdiğimiz o geniş katman. Çoğu zaman aracılık üstlenen ama az biraz da zenaatkar addedilen kesim”*²²¹ biçiminde nitelenirken; bir başka tanımlamada esnaflık, küçük ticaretle geçinen veya el zanaatları işleri ile uğraşan kişileri kapsadığı belirtilirken, mesleki becerisi olmayan ve işporta işleri ile ilgilenen kişilerin de

²¹⁹ DPT, “Esnaf ve Sanatkârlara Götürelen Hizmetler Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Yayın No: DPT:2653-ÖİK:658, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Aralık 2001, (Özel İhtisas), ss. 22-23, <http://ekutup.dpt.gov.tr/esnaf/oik658.pdf>, (07.06.2011).

²²⁰ TDK, Büyük Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (21.12.2011).

²²¹ Hadi Uluengin, “Esnaf Dünyası”, **Hürriyet**, 10.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236855>, (03.01.2012).

kayıtlı olmamalarına rağmen esnaf tanımı kapsamında kabul edildikleri belirtilmektedir.²²²

En genel anlamlarıyla yukarıdaki gibi tanımlanan esnaf ve sanatkârlar, üretici ve tüketici arasında bir çeşit köprü görevi görmektedirler ve bunu yeteneklerini kullanarak gerçekleştirmektedirler. Tarihsel geçmişlerinden aldıkları çeşitli yetenekler ile toplumun şekillenmesinde etkili bir unsur oluşturan esnaf, kültürel değerlerin aktarılması noktasında da önemli bir görev üstlenmektedir. Bu misyonlarının sonucu toplumsal özelliklerin devamı sağlanarak, yabancılaşma engellenmiş olmaktadır. Ekonomi içerisinde dinamik bir unsur olan esnaf, tüm kesimlere yönelik üretim ve istihdam yaratıcı etkileri ile ülkenin sosyoekonomik yapısı içerisinde önemli bir öge durumunda bulunmaktadır.²²³

Toplum içinde de esnaf ve sanatkâra karşı benzer algılar oluşmuştur. Dönemin köşe yazarları esnafı, sermayelerini riske atarak çalışan ve satış yapabilmek için uzlaşmayı iyi bilen ve işi gereği sabırlı olan insanlar olarak nitelendirilmektedir. Gün boyu çalışan esnaf, örgüt toplantılarına ayıracak fazla vakit bulamadığından örgütsel ağı zayıftır, fakat birçok insan ile görüştüğünden dolayı etki alanı çok geniştir. Ekonominin aynası olarak nitelendirilen esnaf, toplumun ekonomik durumu açısından bilgi veren bir pozisyonda çalışmaktadır. Çünkü esnafın satış yapamaması, işçi, memur ve toplumun diğer kesimlerinin de ekonomik durumlarının iyi olmadığının işaretidir.²²⁴ Yapılan bu yorum bilimsel bir temele dayanmasa da, 2001 ekonomik krizi döneminde esnafın siftah yapamadan dükkânını kapatması bunun sonucunda gelir seviyesinde meydana gelen ciddi azalmalar, ekonomik olumsuzlukların toplumun tüm kesimlerinin üzerinde etkili olduğunun somut örneklerinden birini oluşturmuştur.

Türkiye’de esnaf ve sanatkârlar; ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasının dengeli biçimde sağlanması ve sürdürülmesine katkıları, işsizliğin azaltılarak yeni istihdam alanlarının yaratılması, hızla değişen piyasa koşullarına hızlı uyum

²²² Mehmet Altan, “11 Milyon Köylü, 5 Milyon Esnaf”, **Sabah**, 07.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/07/y13.html>, (15.11.2011).

²²³ Demokratikleşme ve Orta Sınıf (Başyazı), **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Nisan 2005, Sayı:820, s.2, <http://www.koopkur.org.tr/pdf/karinca/820.pdf>, (21.12.2011).

²²⁴ Cüneyt Ülsever, “Başbakan Esnafı Kaybedemezsiniz!”, **Hürriyet**, 07.04.2001.

sağlayabilen esnek yapıları gibi özellikleri nedeniyle ekonomik, toplumsal ve sosyal hayat içerisinde vazgeçilmez öneme sahiptirler. Sayıları yaklaşık iki milyonu bulan esnaf ve sanatkâr camiası, yanlarında çalıştırdıkları elemanlar ve aileleri de göz önüne alındığında, Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır.²²⁵ Bu kadar geniş bir kitleye sahip bu meslek grubunun, Türkiye'nin ekonomisindeki kırılganlık ve yaşanan ekonomik krizler nedeniyle yeterli düzeyde destek ve teşvik mekanizmalarından yararlanamadığı, olumsuz ekonomik koşullardan oldukça fazla etkilendiği ve bu durum potansiyellerini tam olarak kullanamamalarına yol açtığı esnaf örgütlerince ifade edilmektedir.²²⁶ TESK bünyesinde yer alan esnaf ve sanatkârlar, ülke genelindeki işletmeler arasında % 98.8 gibi ağırlı bir kesimi oluşturan küçük işletmeler grubu içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı esnaf ve sanatkârların sorunları ile KOBİ'lerin problemleri aynı çerçeve içerisinde incelenmektedir.²²⁷ Nitekim KOBİ'lerin ekonomi içerisindeki vazgeçilmez bir unsur ve ekonominin dinamosu olarak kabul edilmesi genel kabul gören bir görüştür. KOBİ'ler büyük işletmelerin ürettiği mal ve hizmetleri kısmen üreterek, bu işletmeleri rekabet ortamına sokarken, buna ilaveten bu işletmeler tarafından kullanılan mamul ve yarı mamul girdileri üretmektedirler. Böyle bir sistem içerisinde KOBİ'ler, ekonomi içerisinde bir yan sanayi oluşturarak büyük işletmeler ile işbirliği ve ortaklık içerisinde ekonomik yaşama katkıda bulunurlar.²²⁸

2.1.1. Hukuki Tanım ve Statü

Esnafı kısaca yukarıdaki gibi tanımladıktan sonra, yasal mevzuatta esnafın nasıl tanımlandığını incelememiz faydalı olacaktır. Anayasamızın ekonomik hükümler başlığı altında bulunan 173. maddesi, “Devlet, *esnaf ve sanatkârı koruyucu ve destekleyici tedbirler alır*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu madde kanun koyucunun esnaf ve sanatkâra bakışının ekonomik ve sosyal politika açısından olduğu görülmektedir. Madde kısa olmasına rağmen, zengin bir anlam içeriğine sahiptir. Maddede yasa koyucu, doğrudan esnafı hedef alırken, dolaylı olarak esnaf

²²⁵TESK, **Esnaf ve Sanatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 2011, (Esnaf Sorunları), s. 1, <http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/talep.pdf>, (30.07.2011).

²²⁶TESK, **Esnaf ve Sanatkâr Raporu, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara, Kasım 2008, (Esnaf Raporu), s. 2, <http://www.tesk.org.tr/tr/mevzuat/09/esnafraporu.pdf>, (07.06.2011).

²²⁷DPT, *Özel İhtisas*, s. 25.

²²⁸Demokratikleşme ve Orta Sınıf, s. 2.

örgütlerinin de korunmasını ve desteklenmesini kapsamaktadır. Maddenin yorumlanmasında yasama ve yürütme organının izleyeceği ekonomik ve sosyal politikaların, esnaf ve sanatkârın özel olarak korunmasına yönelik olması gerektiği öngörülmektedir.²²⁹

Esnaf ve sanatkârlar için yapılan güncel tanımı ise, 07.06.2005 tarihinde kabul edilen 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanununda görebiliriz. Bu kanunun 3. maddesinin a bendi esnaf ve sanatkârı:

“İster gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dahil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf bulunan meslek ve sanat sahibi kimseleri ifade eder”

biçiminde tanımlamaktadır.²³⁰ Fakat bu tanım, günün ekonomik koşulları ile uyumlu olmadığı ve esnafı dar bir çerçeveye hapsetmesi dolayısıyla eleştirilmektedir. Eleştirinin temel noktasını, serbest ticaret ortamında esnafın gelişmesine engel olunması oluşturmaktadır. Ciro esaslı üzerinden ayrılan esnaf ve sanatkâr ile tacir ve sanayici ayrımı, yasal düzenleme içerisinde sınırların tam olarak belirlenmemiş olması nedeniyle benzer örgüt yapısı içerisinde bulunan TESK ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) arasında üye kaydı konusunda sorunlar yaşanmasına neden olmakta, aslında esnaf ve sanatkâr olup TOBB’a kayıt yaptıran kişiler, tacir ve sanayici sıfatını kazanmaktadırlar.²³¹

Eleştiri alan bir diğer konu, esnaf ve sanatkâr kavramının aynı kavram olarak tanımlanmasıdır. TESK’e göre, esnaf ve sanatkâr birbirinden ayrılmalı, sanatkâr kavramı yerine zanaatkâr tabiri kullanılmalıdır. Zanaatkârlık yapanların gelire göre sınıflandırılmaması gerektiği, gelir seviyesi hangi düzeyde olursa olsun zanaatkâr meslek kolları altında çalışanların bu tabir içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.²³² Özetlemek gerekirse, yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü gibi

²²⁹ DPT, Özel İhtisas, s. 11.

²³⁰ 5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanunu, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1502.html>, (03.01.2012).

²³¹ TESK, Esnaf Raporu, s. 23.

²³² TESK, Esnaf Raporu, ss. 94-95.

esnaf kavramı üzerinde uzlaşmış olan kesin bir tanımlama bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda kullanılan esnaf kavramı için, yasal düzenlemelerdeki ve TESK tarafından yapılan tanımlamalar esas alınmıştır.

2.1.2. Esnaf Tanımı İçerisinde Yer Alan Meslek Grupları

“*Meslek*” kavramı toplumsal yapının sağlıklı işleminde oynadığı hayati rol nedeniyle, kurucu bir öge olarak kabul edilmektedir. Kavramın bu denli önemli olması, toplumsal yaşam üzerinde ortaya çıkardığı işbölümü ve örgütlenme kavramlarının, toplumsal uzlaşma ve istikrarın oluşmasındaki payıdır. Genellikle “*ömür boyu bir proje*” olarak kabul edilen meslek, bireylerin yaşamını sadece ekonomik olarak değil, statü, toplumsal rol, bireysel ve zihinsel gelişim, topluma entegre olma v.b. özellikleri nedeni ile bireyin yaşamı içerisinde önemli bir yere sahiptir.²³³ Esnaflık da bu şekilde tarihsel kökenleri ile toplum içerisinde bir statü, rol ifade etmekte, aynı zamanda toplumsal işbölümünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Gündelik yaşamımız içerisinde, alışveriş yaptığımız ve sürekli diyalog halinde olduğumuz, toplum içerisinde sayısal olarak önemli bir paya sahip olan esnafın önemli bir yeri olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Hangi meslek gruplarının esnaf ve sanatkâr kavramı içerisinde yer aldığının belirlenmesi, esnaf olarak ifade edilen mesleki grubun sınırlarının çizilmesinde faydalı olacaktır. Esnaf ve sanatkâr mesleğinin kapsamı 13 Haziran 2007 tarihli ve 26551 sayılı Resmi Gazetede “*Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları*” ile belirlenmiştir. Bu kararda üretimde çalışmakla beraber, daha önce de esnaf tanımını yaparken kullandığımız 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanununun 3. maddesinin a bendi ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun 17. maddesi²³⁴ kapsamı dışında kalanlar ile 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanununun 5.

²³³Süleyman İlhan, “Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 21, Ağustos 2008, s. 314.

²³⁴Türk Ticaret Kanununun bu maddesinde “*İster gezici olsunlar, ister bir dükkanda veya bir sokağın muayyen yerlerinde sabit bulunsunlar, iktisadi faaliyeti nakdi sermayesinden ziyade bedeni çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri tacir değildirler*”, ifadesi yer almaktadır.

maddesindeki “*sanayici*” kapsamı içerisinde yer alanların esnaf ve sanatkâr sayılmayacağı ifade edilmiştir.²³⁵

Tablo 4: Esnaf ve Sanatkâr Kolları

	A.İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları
1	Madeni Eşya ve Makine
2	Oto ve Diğer Motorlu Taşıt Araçları
3	Elektrik ve Elektronik Aletler
4	Metalden Başka Maddelerden Mamul Eşya
5	Ağaçtan Mamul Eşya
6	Deri ve Deriden Mamul Eşya
7	Yapı Sanatları
8	Her Türlü Dokuma, Giyim, Mensucat ve Örgülük Eşya
9	Kâğıt, Kırtasiye ve Basımla İlgili Sanatlar
10	Spor Alet ve Sıhhi Malzemeler
11	Gıda Maddeleri
12	Lastik, Plastik, Polyester ve Benzeri Maddelerden Mamul Eşya
13	Camdan Mamul Eşya
	B.Hizmetle İlgili Meslek Kolları
1	Gıda Maddeleri İle İlgili Hizmetler
2	Ulaştırma Hizmetleri
3	Haberleşme, Dinlenme, Barınma ve Eğlence Hizmetleri
4	Sağlık, Temizlik, Güzellik ve Bakım Hizmetleri
5	Giyim ve Kuşamla İlgili Hizmetler
6	Kağıt, Kırtasiye ve Basımla İlgili Hizmetler

Kaynak: Resmi Gazete, “Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları”, Sayı: 26551, 13.06.2007.

Tablo 4’de esnaf kolları, “*İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları*” ve “*Hizmet İle İlgili Meslek Kolları*” olarak iki başlık altında sıralanmıştır. İlk başlık

²³⁵ **Resmi Gazete**, “Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları”, Sayı: 26551, 13.06.2007.

altında 13 alt başlık yer alırken, ikinci başlık altında altı alt başlık yer almaktadır. Tüm bu başlıklar altında ise, toplam 491 adet meslek kolu sayılmaktadır.

2.1.3. Türkiye Ekonomisi'nde Esnafın Yeri ve Konumu

Türkiye'de esnaf ve sanatkârların ekonomi içerisindeki payları tam olarak belirlenememektedir. Bunun başlıca nedenini, esnaf ve sanatkâr ile tacir ve sanayici ayrımının belirlenmesinde üretim, yatırım, katma değer, ihracat, çalışan sayısı, gibi faktörler yerine, bu işletmelerde çalışan sayısının kullanılması oluşturmaktadır. Bu nedenle esnaf ve sanatkârların ekonomi içerisindeki payları belirlenirken, KOBİ'ler için yapılan çalışmalardan yararlanılmaktadır. Büyük kesimini esnaf ve sanatkârların oluşturduğu 1-9 işçi çalıştıran işletmeler, toplam işletmeler içerisinde % 89.12'lik pay ile en büyük bölümü oluşturmaktadır. KOBİ'ler toplam istihdam içerisinde % 76.7, toplam yatırımlarda % 26.5 ve toplam katma değer içerisinde % 38'lik bir orana sahiptir. Toplam ihracat içerisinde % 10'luk paya sahip olan KOBİ'lerin, toplam kredi hacminin % 25'e yakının kullandığı tahmin edilirken bu pay içerisinde esnafın kullandığı kredi oranı yaklaşık % 5 oranındadır.²³⁶ Fakat esnaf ve sanatkârların, GSMH içerisinde payları ile ilgili olarak sağlıklı bir veri bulunmamaktadır.²³⁷

Avrupa'da ise, esnaf ve sanatkârların tanımlanmasında ülkeden ülkeye ciddi farklılıkların olması nedeniyle üç temel ayrım kullanılmaktadır. Almanya, Avusturya, İzlanda, Lüksemburg, Liechtenstein gibi ülkeler mesleki kriterler kullanarak, esnaf ve sanatkâr mesleklerini belirlerken, İspanya yapılan işin el sanatı olup olmadığına göre bir ayrım yapmaktadır. Fransa, İtalya ve Hollanda gibi ülkeler ise, esnaf ve sanatkâr işletmelerini sektör ya da işletme büyüklüğünü esas alarak belirlemektedir.²³⁸ Genel olarak bir beceri ya da el becerisi kullanımının sanatkârlık, hizmet sunumu ve üretiminin de esnaflık olarak algılandığı Avrupa'da faaliyet gösteren işletmelerin sayısı 25.3 milyon olup bu işletmelerin % 99.8'i KOBİ niteliği taşımaktadır. KOBİ'lerin büyük çoğunluğu ise, 10 kişiden az çalışana sahip mikro

²³⁶ TESK, 18. Olağan Genel Kurul, Çalışma Raporu, Ankara, 2010, (18.Olağan), s. 37.

²³⁷ TESK, Esnaf Raporu, s. 14.

²³⁸ Esnaf ve Sanatkâr Değişim, Dönüşüm, Destek (3D) Strateji Belgesi ve Eylem Planı (ESDEP), Nisan 2010, http://www.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/esnaf_strateji_belgesi_02-22042010213944.pdf, (22.12.2011), s. 35.

işletmelerden oluşmaktadır. 95 milyon kişi ile Avrupa işgücünün % 53'ünü oluşturan esnaf ve küçük işletmeler, toplam gelirin yarısını elde etmektedirler.²³⁹ Görüldüğü gibi, Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasında esnafın tanımlanmasında farklı kriterler kullanılmaktadır. Kullanılan bu farklı tanımlamalar nedeni ile esnaf tanımı kapsamında değerlendirilen kişiler farklılıklar göstermektedir.

2.1.4. Türkiye’de Esnaf Örgütleri

Osmanlı İmparatorluğunun sosyokültürel yapısı içerisinde kendisine has ve özgün özellikleri ile bir bütünlük içerisinde yer alan Anadolu esnaf ve zanaatkâr birlikleri, köklerini Ortaçağ Batı Avrupası’nın ve Osmanlı öncesi Doğu-İslam toplumlarından almaktadır. Bu özellikleri ile lonca ve ahi teşkilatı olarak örgütlenen bu kurumlar, Türkmenlerin Anadolu’ya göçü sonrasında yerleşik düzene geçilmesi sırasında önemli roller üstlenmişler ve hızlı bir esnaflaşma sürecinin öncüleri olmuşlardır.²⁴⁰ Tamamen Türklere özgü bir kurum olan ve Türklerin Anadolu’ya yerleşmesinde ve kalıcı olmasında önemli rol oynayan ahilik, 12. yüzyılda Kırşehir’de ortaya çıkan ve sonraki süreçte tüm Anadolu’ya yayılan kültürel, sosyal ve ekonomik bir oluşumdur. Ahilik kurumunun en önemli özelliğini, resmi otoritenin aracılığı ile değil, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için halk tarafından oluşturulan sivil toplum örgütlenmesi biçiminde oluşturulmasıdır. Bu kurum, “*akıl, ahlak, bilim ve çalışma*” gibi dört temel değer üzerine inşa edilmiştir.²⁴¹ Bu dönemde ahilik ile paralel olarak gelişen ve üyeleri kadınlardan oluşan ‘*Bacıyan-ı Rum*’ (Anadolu Bacıları) teşkilatı ise, kadınların mesleki, teknik ve ahlaki konularda eğitim ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır.²⁴²

Ahilik prensipler, sistem ve uygulama açısından önemli değişikliklere uğramış, dönüşümler geçirmiş olsa da günümüzde mesleki birlikler olarak varlığını sürdürmektedir. Meslek gelişimleri ve mesleğin icra edilmesinde uyulacak kurallar çeşitli kanunlar ile düzenlenerek çağın gerekliliklerine uygun hale getirilmiştir. Fakat

²³⁹ ESDEP, s. 35.

²⁴⁰ Erdinç Yazıcı, **Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi**, 7.Baskı, Binyıl Yayınevi, 2010, Ankara, s. 64.

²⁴¹ TESK, Esnaf Raporu, s. 150.

²⁴² Emel Kılıç, “Bacıyan-ı Rum: Türk Kültür ve Ekonomi Tarihinde Kadının Rolüne Örnek Bir Teşkilat”, **Vitrin**, 2009, Sayı: 194, s. 14.

bu sürecin geçmişteki örneklerinde de görüldüğü gibi dinamik olarak devam eden bir özelliğe sahip olması, zamanla ortaya çıkan yenilikleri takip etmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.²⁴³

Türkiye’de esnaf örgütlerinin tarihini incelediğimizde karşılaştığımız ilk kurum yukarıda da kısaca bahsettiğimiz “*ahilik*” kurumudur. Anadolu’da 13. yüzyıldan itibaren yerleşen ahilik anlayışı, esnaf ve sanatkârların örgütlenmesinin temellerini atmıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda da rol oynayan ahilik teşkilatı, devletin kurulmasıyla varlığını 15. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. 15. yüzyılda ahi birliklerinin faaliyetlerini yürüttükleri dergâh, tekke ve zaviyelerin esnaf üzerindeki etkilerini kaybetmesi sonrasında, ahilik prensibini temel alarak oluşan “*esnaf loncaları*” ortaya çıkmıştır. Lonca, esnaf ve sanatkârın kendi aralarındaki düzenin ve birliğin sağlaması amacıyla toplandıkları odayı ifade etmektedir. Loncalar yürüttükleri ekonomik, mesleki, kültürel ve sosyal görevler yanı sıra günümüzde yerel yönetimlerce yürütülen bazı denetim görevlerini de yürütmüşlerdir. Türklere özgü olarak ortaya çıkan bu kuruluşlar, zaman içerisinde Türk ve Müslüman olmayanlar ile ticaret yapma ihtiyacı nedeniyle kendi içerisinde ilkelerine bağlı kalarak bir yeniden yapılanma sürecinin ardından “*gedik*” ismi ile faaliyetlerine devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sürecinde ahilik kurumu ve teşkilatlanmaları işlevlerini kaybetmiş, yerlerini modern örgüt yapılarına bırakmışlardır.²⁴⁴

Türkiye’de esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi ve sicillerinin tutulması ilk kez 1924 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile getirilmiştir. 1943 yılında 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile esnaf odaları sistemi başlatılmış, 1949 yılında ise, 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu ile esnaf ve sanatkârın tanımı yapılarak, esnafın hangi kapsam içerisinde değerlendirileceği belirlenmiştir. Modern esnaf ve sanatkâr teşkilatının temeli, 17.07.1964 tarih ve 507 sayılı Esnaf ve Sanatkâr Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 40 yıl kullanılan bu kanun, 21.06.2005 tarih ve 5362

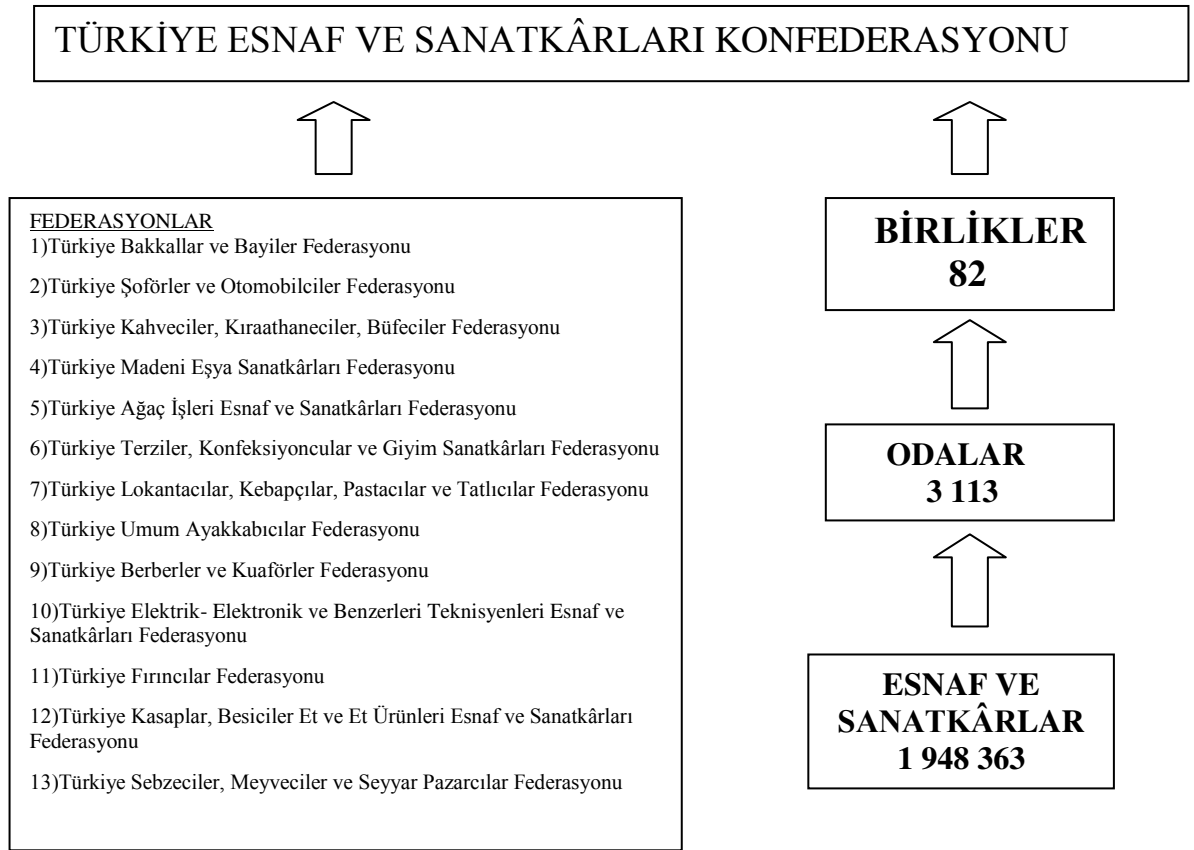
²⁴³Fatih Yücel, “Kent Esnaf ve Zanaatkarlarının Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri”, **Kent Esnaf ve Zanaatkarlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1. Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2008, s. 10.

²⁴⁴TESK Eğitim Müdürlüğü, “Geçmişten Günümüze Esnaf ve Sanatkâr Teşkilatlanmaları”, **Vitrin**, 2009, Sayı: 194, ss. 28-29.

sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanun ile esnaf ve meslek odalarının, birliklerinin, federasyonlar ve konfederasyonun yönetim biçimi, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir.²⁴⁵

491 meslek dalında 1 948 363 esnaf ve sanatkâr üyesi olan TESK, il düzeyinde örgütlenmiş 82 esnaf ve sanatkâr odaları birliği, ilçe merkezlerinde oluşturulmuş 3 113 esnaf ve sanatkâr odası ve Ankara’da 13 mesleki federasyon ile Türkiye’de en yaygın örgüt yapısına sahip kuruluşlardan birisini oluşturmaktadır. Yetki ve sorumlulukları kanun tarafından belirlenen ve üyeliğin zorunlu olduğu TESK, 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları kanunu ile kurulmuş, kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğe haiz bir meslek kuruluşudur.²⁴⁶

Şekil 2: TESK Örgütlenmesi

Kaynak: TESK, 18. Olağan, s. 34; TESK, Esnaf Sorunları, s. 1.

²⁴⁵TESK, Esnaf Raporu, s. 150.

²⁴⁶TESK, Esnaf Sorunları, s. 1.

TESK, 24 Ekim 1953 tarihinde, 1949 tarihli 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanununa göre “*Esnaf ve Sanatkârları Teşkilatı Konfederasyonu*” ismiyle kurulmuştur. Anayasanın 135. maddesinde belirtilen kamu kurumu niteliğinde, tüzel kişiliği haiz meslek kuruluşu olarak faaliyetlerine devam etmiştir.²⁴⁷ 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanununa göre TESK:

“Esnaf ve sanatkârlar odaları, birlikleri ve federasyonları arasında birliği temin, gelişme ve ilerlemeyi sağlamak ve genel olarak esnaf ve sanatkârların çalışmalarını meslekî yönden ve kamu yararına uygun olacak şekilde düzenlemek ve bu hususta gerekli görülecek her türlü tedbiri almak ve teşebbüste bulunmak, meslekî eğitimlerini geliştirmek, esnaf ve sanatkârları yurt çapında ve uluslararası düzeyde temsil etmek, sorunlarının çözümü için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunmak, ulusal ekonomideki gelişmelere paralel olarak lüzumlu görülecek meslekî tedbirleri almak”

görevleri ile donatılmıştır.²⁴⁸

TESK’in bir altında yer alan birimleri, “*Esnaf ve Sanatkâr Federasyonları*” oluşturmaktadır. Federasyonlar, aynı meslek dalı içersinde kurulan esnaf ve sanatkâr odalarına bağlı olarak çalışan üyelerin mesleki yönden ihtiyaçlarını sağlamak ve Türkiye genelinde işbirliği içerisinde, koordineli olarak faaliyette bulunmaları amacıyla kurulmuştur.²⁴⁹

Esnaf teşkilatlanmasında yer alan bir diğer birim, “*Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri (ESOB)*”dir. İstanbul’da iki, diğer tüm illerde bir tane olmak üzere toplam 82 ESOB bulunmaktadır. İl merkezlerinde kurulan birlikler, bulundukları ilin idari sınırları içerisinde faaliyet göstermektedirler. Her oda çalışma bölgesindeki birliğe kayıt olmak zorundadır ve birlik karşısında faaliyetlerinden dolayı sorumludur. Birlikler ildeki esnaf ve sanatkârı temsil eder, esnaf ve sanatkârın dayanışmasının sağlanması ve işbirliği içerisinde çalışmasını gözetmektedir.²⁵⁰

Esnaf örgütlenmesinin en altında, “*Esnaf ve Sanatkâr Odaları*” yer alır. Odaların yürüttüğü yetki ve sorumlulukları arasında, uyulması zorunlu mesleki

²⁴⁷TESK, Esnaf Sorunları, ss. 150-151.

²⁴⁸5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanunu, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1502.html>, (03.01.2012).

²⁴⁹ESDEP, s. 17.

²⁵⁰ESDEP, s. 15.

kararlar almak, üyelerinin sicillerini tutmak, üyelerin çalışma alanlarında gelişmeleri sağlamak ve eksikliklerini gidermek, gerekli kursları açmak, üyelerinin ürettikleri ürünlerin kalitesini, standartlarını kontrol etmek, teamüle aykırı davrananları yazılı olarak uyarmak, mesleki konularda üyelerine danışmanlık sağlamak gibi maddeler yer almaktadır.²⁵¹

Bu örgütlerin dışında 1990 yılında kurulan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), küçük ve orta büyüklükteki sanayi işletmelerini çeşitli araçlar yoluyla destekleyerek, bu tip işletmelerin ekonomiye sağladıkları katma değeri artırmayı ve işletmelerin büyümesi ve gelişmesi için uygun koşulların oluşturulmasını amaçlamaktadır. İmalat sanayinde yer alan işletmeleri destekleyen KOSGEB desteklerinden, işletmelerin yaklaşık % 97'sini oluşturan esnaf ve sanatkârların yeterince yararlanamadıkları ifade edilmektedir.²⁵² 2009 yılı sonu itibariyle sicile kayıtlı esnaf sayısı 1 912 179 iken, kredi kullanan esnaf ve sanatkâr sayısı 250 386 olmuştur ve bu oran yaklaşık % 13'lük bir pay oluşturmaktadır.²⁵³

Bu noktada, son dönemde esnaf örgütlenmesi konusunda yapılan tartışmalara değinmemiz faydalı olacaktır. Esnaf örgütlerinin yukarıda açıkladığımız yapısı, çeşitli eleştiriler almakta ve bazı hükümet üyeleri tarafından değiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. 60. hükümette, Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak görev yapan Nihat Ergün, esnafın örgütlenme yapısını, “*çok dağınık ve karışık*” olarak niteleyerek, örgütün çok parçalı yapısının değiştirilerek, bazı mesleklerin bir çatı altında toplanacağını ve daha etkin çalışabilecek bir örgüt yapısı kurmak istediklerini belirtmiştir. Eleştirilen bir diğer nokta, üç bin üç yüzden fazla esnaf oda ve birliğinde görev alan, yaklaşık otuz yedi bin kişinin sayısının fazlalığıdır.²⁵⁴

Buraya kadar yapılan açıklamalarda, esnaf kavramı ve esnaf örgütleri kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavramların açıklanmasının amacını, esnaf eylemlerini gerçekleştiren esnafın kapsamı içerisinde hangi meslek gruplarının dahil olduğunun

²⁵¹ESDEP, s. 14.

²⁵²TESK, Esnaf Sorunları, s. 16.

²⁵³ESDEP, s. 22.

²⁵⁴“Bakanlık Harekete Geçti”, **Vatan**, 07.05.2010, <http://haber.gazetevatan.com/bakanlik-harekete-gecti/304384/2/Haber>, (23.05.2012); “Esnaf Örgütlerinin 400 Milyon Liralık Geliri Merccek Altında”, **Zaman**, 08.05.2010, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=981660>, (23.05.2012).

ve eylemlerin düzenlenmesinde rol alan esnaf örgütlerinin yapısının açıklanması oluşturmaktadır. Bu şekilde esnaf eylemlerinin ortaya çıkmasında rol alan iki ana unsur olan esnaf ve esnaf örgütlerinin, eylemler içerisindeki rollerinin anlaşılması için bir altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.2. 2001 EKONOMİK KRİZİ SONUCU ESNAF EYLEMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE SOSYAL SONUÇLARI

1990'ların sonundan 2000'lerin ilk yıllarına kadar geçen dönemde, Türkiye ekonomisini ve bunun sonucu olarak esnaf ve sanatkârı ekonomik olarak etkileyen başlıca üç olaydan bahsedebiliriz. Bunlar, 1999 yılında yaşanan Marmara Depremi ile Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan, özellikle bankacılık alanında olumsuz etkiler bırakan finansal krizlerdir. Türkiye'de yaşanan bu olayların dışında yurtdışı kaynaklı finansal krizlerin Türkiye'ye yansımaları ve Çin mallarının uluslararası ekonomi üzerinde kurduğu hâkimiyet, olumsuz ekonomik özellikler olarak dikkate alınmalıdır. Yaşanan bu zorlu ekonomik süreç sonunda birçok meslek sahibi işletmelerini kapatmak zorunda kalmış ya da varlıklarını çok zor ekonomik şartlar altında zorlukla devam ettirebilmişlerdir. Krizlerin ardından uygulamaya konulan ekonomik programın ve bu program dahilinde uygulanan politikaların 2004'ten sonra olumlu etkilerini gösterdiği ifade edilmesine rağmen, bu olumlu ekonomik hava esnaf ve sanatkârın beklediği seviyelere ulaşmadığı belirtilmektedir.²⁵⁵ Özellikle Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri döneminde ortaya çıkan ekonomik problemler, esnaf ve sanatkârların birçok sorun ile mücadele etmek zorunda bırakmış, bu süreç esnafın sokaklara inerek, protesto gösterileri düzenlemesi ile sonuçlanmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri birbirleri ile alakalı oldukları için genellikle tek bir kriz olarak değerlendirilmektedirler. Bu krizlerde yabancı fonların ülkeyi hızla terk etmesinin finans piyasalarını olumsuz olarak etkilenmesi, söz konusu gelişmelerin reel sektör üzerinde olumsuz etkilere yol açması ile sonuçlanmıştır. İki kriz sonucunda da kısa zaman dilimleri içerisinde ekonomi daralmış, işsizlik artmış, enflasyon yükselmiş ve reel ücretlerde düşüşler yaşanmıştır.

²⁵⁵ Yücel, ss. 13-14.

Bu sonuçlardan en çok etkilenen kesimleri, enformel sektörde niteliksiz işlerde çalışan, kriz nedeniyle işini kaybeden ya da elde ettiği gelir düzeyinde düşüşler yaşanan ve elde ettiği gelirin büyük kısmını fiyatları ortalama fiyatlara göre daha hızlı yükselen gıdalara harcayan düşük gelirli kesimler oluşturmuştur.²⁵⁶ Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri finansal krizler olarak tanımlansalar da, etkilerini reel sektör üzerinde de hissettirmiş, mal ve hizmet piyasalarında durgunluk ve işsizlik gibi problemlerin ortaya çıkmalarına neden olmuştur.

Dönemin TESK Başkanı Derviş Günday, 2001 yılı Olağan Başkanlar Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, bu süreci yukarıda anlatılanlara benzer biçimde ifade etmiştir. D. Günday'a göre, 1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve 2000 yılında enflasyonla mücadele amacıyla uygulamaya konulan ekonomik istikrar programı sonucunda oluşan ekonomik ortam, esnafın iş yapma ve üretme kapasitesi etkilemiş, ekonomik olarak gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu faktörlere ek olarak, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan siyasal kökenli parasal krizler ekonomik dengeleri değiştirerek, esnafa ilave ekonomik külfet getirmiştir. Özellikle Şubat 2001'de yaşanan ekonomik kriz sonucunda kamu ve özel bankaların yapısal sorunları nedeniyle kredi faizlerinde yaşanan yükseliş, enflasyon oranında meydana gelen artış, ekonomide yaşanan negatif büyüme ve faizlerin hızla yükselmesi ticaret ve sanayi yaşamı üzerinde etkilerini olumsuz yönde hissettirmiştir. Bu dönemde özellikle esnaf ve sanatkâr işletmeleri için ekonomik olarak devamlılıklarını sürdürebilmek çok zor bir hal almıştır.²⁵⁷ Buna paralel olarak, 2001 yılında TESK tarafından hazırlanan çalışma raporunda da esnafın kriz nedeniyle içinde bulunduğu kötü durum değerlendirilerek, esnafın sosyal, ekonomik, siyasal, yasal, rekabet unsuru, teknolojik gelişim, bölgesel farklılıklar gibi kendi kontrolleri altında olmayan şartlardan fazlasıyla etkilendikleri belirtilmiştir.²⁵⁸ Sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi, bu süreçte gerek esnaf gerekse esnaf örgütlerinden yapılan açıklamalarda özellikle içinde bulunulan ekonomik şartların zorluğu ve bunların esnafa yansımaları sürekli olarak dile getirilmiştir.

²⁵⁶ Koyuncu ve Şenses, ss. 18-19.

²⁵⁷ TESK, 2001 Olağan Başkanlar Kurulu, Çalışma Raporu, Ankara, 2001, (2001 Olağan), s. 7.

²⁵⁸ TESK, 2001 Olağan, s. 168.

Tüm bu gelişmeler ışığında, esnaf eylemlerinin başlamasından önceki süreçte, esnaf içerisinde bulunduğu ekonomik zorlukları esnaf örgütleri aracılığı ile kamuoyuna duyurmuş, durumun bu şekilde devam etmesi halinde protesto gösterilerine başlayacağını işaretini vermiştir. D. Günday, 08.02.2001 tarihli basın açıklamasında esnafın içerisinde bulunduğu durumun, toplumun diğer kesimlerine nazaran çok daha kötü olduğunu, 1994 ekonomik krizi ile başlayan süreci, 1998 krizinin ve 1999 Marmara depreminin takip ettiğini ve bu süreç sonunda esnafın yok olma noktasına geldiğini ifade etmiştir. Esnafın geçimini sağlayabilecek kadar kazanç elde ettiğini belirten D. Günday, şartların daha da ağırlaşması ile faaliyetlerini sürdüremez duruma geldiklerini söylemiştir.²⁵⁹

2.2.1. 2001 Ekonomik Krizinin Esnaf Üzerinde Yarattığı Ekonomik Olumsuzluklar

Ekonomik kriz dönemlerinde, toplumun tüm kesimleri doğrudan ya da dolaylı olarak bu olumsuzluklardan etkilenmektedir. Böylesi bir süreçte, herkesin mutlaka alışveriş yaptığı esnafın olumsuzluklardan etkilenmemesi mümkün değildir. Bu nedenle toplumun genelinde ortaya çıkan ekonomik olumsuzluklar, doğal olarak esnafa da yansımaktadır. Günümüzde esnaf ve sanatkârların en sık karşılaştığı ekonomik sorunlar arasında; uygun koşullu finansman imkânları azlığı ve danışmanlık hizmetlerinin yetersizliği, pazarlama bilgisi, mesleki eğitim ve teknolojik bilgi eksikliği, planlama, vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinde yaşanan sorunlar, işyeri temininde karşılaşılan güçlükler, ihracat yapmama ve bürokratik işlemlerin fazlalığı gibi unsurlar sayılabilir.²⁶⁰ Bunlara ek olarak, esnaf ve sanatkârların ekonomik yaşam içerisindeki yapılarını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmelerinin bir diğer koşulu da işçi, memur ve çiftçi gibi esnaktan alışveriş yapan kesimlerin ekonomik durumlarının iyi olmasıdır. Nitekim özellikle ekonomik kriz zamanlarında piyasada yaşanan talep daralması ve buna bağlı olarak azalan iş hacmi ortaya çıkan temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Tüketimde meydana gelen azalmanın yarattığı talep daralması, esnaf ve sanatkârın işyerini çalıştırmasını zorlaştırmakta, esnafi iş yapamaz hale getirmektedir. İş hacminde meydana gelen bu

²⁵⁹ “Artık Dayanacak Halimiz Kalmadı”, **Vitrin**, Sayı: 137, Mart-Nisan 2001, ss. 4-5.

²⁶⁰ TESK, Esnaf ve Sanatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri, 2009, (Esnaf Sorunları 2009), ss. 4-5.

daralma ve düşen kârlılık oranları ile gelir seviyesi düşen esnaf ve sanatkâr, aldığı krediyi ödeyememekte, vergi ve sosyal prim ödemeleri vb. giderlerini de karşılayamamaktadır.²⁶¹ Bu ekonomik problemler ekonominin iyi olduğu dönemlerde bir derece tolere edilebilir olsa da, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, bu sorunların varlığı ekonomik açıdan daha ağır olarak hissedilmektedir. Nitekim 2001 ekonomik krizi döneminde esnaf, ekonominin durgunluğu nedeniyle yeterli gelir elde edememenin yanında, katlandığı ekonomik giderler nedeniyle de şikâyetçi olduğu bu problemleri sık sık dile getirmeye başlamıştır. Dönemin gazetelerinde memur, işçi vb. gibi toplumun diğer kesimlerinin de ekonomik olumsuzluklar içerisinde olduğu vurgulanmış, bu durumun esnafa doğrudan yansıdığı ifade edilmiştir.²⁶² Bu görüşe paralel olarak Y. Uysal, ekonominin genel durumundan etkilenen bir kesim olarak ifade ettiği esnafı, *“ekonomik gelişme ve toplumsal refahtaki değişmelerin önemli bir barometresi”* olarak nitelendirmektedir.²⁶³

Esnafın 2001 ekonomik krizi döneminde şikâyetçi olduğu ekonomik sorunlar yukarıda da bahsettiğimiz gibi geçmişte de yaşanan sorunlar olmakla beraber, krizin etkisi ile daha büyük çaplı sorunlara dönüşmüştür. Dönemin gazetelerini incelediğimizde, en çok şikâyet edilen problemlerin hayat standardı esasının tekrar uygulamaya konulması, kredi finansmanı sorunları (kredi alamama veya yüksek faizler nedeniyle ödeme problemleri), sosyal güvenlik primlerinin ödenmesinde yaşanan güçlükler, vergilerin ödenmesinde yaşanan problemler ve şehir içinde yer alan hiper-süper marketlerin yol açtığı haksız rekabet gibi sorunlar olduklarını görmekteyiz. Şikâyet edilen bu konular 2001 ekonomik krizi öncesinde de dile getirilmiş, kalkınma planlarında sıkça yer almış ve planların birçoğunda ilgili esnafın ekonomik durumunu iyileştirecek politikaların uygulamaya konulacağı ifade edilmiştir. 1980’lerden itibaren uygulamaya konulan kalkınma planlarını incelediğimizde benzer politikaların uygulanacağını ifade edildiğini görmekteyiz. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) (1979-1983), esnaf ve sanatkârların

²⁶¹ TESK, Esnaf Sorunları 2009, s. 4.

²⁶² Mustafa Oğuz, “Esnaf Beklemede”, **Hürriyet**, 13.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225963>, (28.10.2011); Cüneyt Ülsever, “Başbakan Esnafı Kaybedemezsiniz!”, **Hürriyet**, 07.04.2001.

²⁶³ Yaşar Uysal, “Esnaf ve Seçimler...”, 21.05.2007, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/>, (25.06.2012).

ülke içerisinde toplam hanelerin % 15.8'ini oluşturduğunu, toplam gelirin % 14.4'ünü elde ettiklerini belirtmektedir. Yine bu plan içerisinde ücretliler, sermaye ve serbest meslek sahipleri ve küçük üreticiler olarak ayrılan toplumsal kesimler içinde, en az payın esnaf ve sanatkârlar ile küçük üreticiler tarafından elde edildiği ve bu kesimlerin gelir dağılımından adaletsiz olarak yararlandıkları ifade edilmektedir.²⁶⁴

Beşinci BYKP'de (1985-1989), esnaf ve sanatkâr kesiminin üretim politikalarının artırılarak, çeşitli teşvik politikalarının uygulamaya konulacağı ile sermayenin etkin kullanımı ve teknolojik gelişme gibi faktörler göz önünde bulundurularak Türkiye Halk Bankası'nın esnaf ve sanatkâr kesimine kullandıracağı kredi imkânlarının geliştirileceği belirtilmiştir. Bu planda esnafın sürekli şikâyetçi olduğu, ekonomik olumsuzluklarından en çok etkilenen kesim olma, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, sosyal güvenlik problemlerinin giderilmesi ve kredi imkânlarının artırılması gibi konuların düzeltilileceği yönünde politikaların uygulamaya konulacağı ifade edilmiştir.²⁶⁵

Altıncı BYKP'de (1990-1994), daha öncede bahsedilen Türkiye Halk Bankası'nın kredi imkânlarının artırılmasından, esnaf ve sanatkârın desteklenmesi ile esnafın ekonomik ve sosyal yönden güçlendirilmesinden²⁶⁶; Yedinci BYKP'de (1996-2000) esnaf ve sanatkâra iş kurması için gerekli desteğin sağlanacağından²⁶⁷; Sekizinci BYKP'de (2001-2005) önceki planlara paralel olarak esnafın sosyal ve ekonomik refah durumunun yükseltilmesi, küçük esnafın haksız rekabete karşı korunması ve desteklenmesinden bahsedilmektedir.²⁶⁸ Dokuzuncu BYKP'de (2007-2013) ise, küçük esnaf ve sanatkâr ağırlıklı ticaret yapısı, işletmelerin birleştirilerek ölçek büyütücü politikaların kullanılması ve modern bir yapının inşa edilmesi maddesi dışında esnaftan bahsedilmemektedir.²⁶⁹

²⁶⁴DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 22, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1973/plan4.pdf, (26.12.2011).

²⁶⁵DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, ss. 3, 34, 187, 188, 200, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>, (26.12.2011).

²⁶⁶DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı**, ss. 32,307,343, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>, (26.12.2011).

²⁶⁷DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 67, <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2770/plan7.pdf>, (26.12.2011).

²⁶⁸DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, ss. 135-136, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf>, (26.12.2011).

²⁶⁹DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 83, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (26.12.2011).

Örneklerde görüldüğü gibi, esnaf tarafından şikâyet edilen konuların, kronik hale geldiğini söylememiz herhalde yanlış olmayacaktır. Düzeltmesi talep edilen temel noktalar esnafın ödediği vergilerde (12 değişik vergi) ve vergi miktarlarında meydana gelen artış, kaldırılan hayat standardı esasının tekrar yürürlüğe konması, sosyal güvenlik primi ödemelerinde yaşanan sorunlar, Türkiye Halk Bankası'ndan alınan kredi faiz oranlarının artışı ve benzin, tüp, LPG gibi hem günlük yaşamda hem de esnafın mesleğini sürdürebilmek için ihtiyacı olan ara mallara sürekli olarak yapılan zamlardır.²⁷⁰ Nitekim dönemin Ankara Ticaret Odası (ATO) Başkanı Sinan Aygün, hayat standardı esasının getirilmesi, banka kredi faizlerinin düşürülmesi ve sosyal güvenlik prim borçlarının ve vergi borçlarının ödenmesi sırasında çekilen sıkıntıları, esnafın yirmi üç ana sorunu arasında göstermiştir.²⁷¹ Kısaca benzer talepler diye ifade ettiğimiz artan vergiler, hayat standardı esasının kaldırılması, sosyal güvenlik primlerin ve kredilerin ödenmesinde yaşanan güçlükler, popüler konular olarak dönemin gazete sütunlarında sıkça rastlanılan haberleri ve köşe yazılarını oluşturmuşlardır.²⁷²

Bu dönemde esnaf tarafından sıkça dile getirilen ve tepki gösterilen bir diğer konu, şehir içerisinde yer alan hiper ve gros marketlerdir. Büyük çapta marketlerin ülke genelinde yaygınlaşmasının, yaklaşık olarak elli yedi meslek kolunda faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârları yakından etkilediği ifade edilmiştir.²⁷³ Şehir içinde bulunan bu tip büyük marketlerin haksız rekabet yarattığını savunan esnaf ve

²⁷⁰ “Konya’da Umutlar Yitik?”, **Vitrin**, Sayı:138 ,ss. 12-13.

²⁷¹“Esnafın 23 Ana Sorunu Var”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236420> (31.01.2012); “Esnaf Müjde Bekliyor”, **Zaman**, 09.04.2001.

²⁷² Esnaf Ceza ve Faiz Affı İstiyor”, **Zaman**, 25.01.2001; “Burdur’da Esnaf Kepenk İndirecek”, **Hürriyet**, 28.01.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-220839>, (28.10.2011); “Bu da Esnafın Muhtırası”, **Sabah**, 05.02.2001; “Esnaf Perişan”, **Zaman**, 06.02.2001; “TESK: Türkiye Yeniden Üretmeye Yönelmelidir”, **Hürriyet**, 08.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-224261>, (28.10.2011); “Esnaf Hükümetten Destek İstedi”, **Zaman**, 16.02.2001; “Ayakkabıcı Kan Ağlıyor”, **Zaman**, 19.02.2001; “Tuğlacılar Kan Ağlıyor”, **Hürriyet**, 24.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-228875>, (28.10.2011); “1 Milyonu Aşkın Kepenk Kapanacak”, **Cumhuriyet**, 02.03.2001; “Halkın Tepkisi Büyüyor”, **Cumhuriyet**, 31.03.2001; “Sosyal Kesimden İstem Yağmuru”, **Cumhuriyet**, 01.04.2001; “Esnaf Bakanlığı Kurulsun”, **Dünya**, 06.04.2001; “Esnafa Can Suyu”, **Ortadoğu**, 08.04.2001; “Esnaf Müjde Bekliyor”, **Zaman**, 09.04.2001; “Esnaf 23 Acil Sorun İçin Sokakta”, **Dünya**, 09.04.2001; “Sokaklara Döken 23 Sorun”, **Ortadoğu**, 09.04.2001; Mustafa Oğuz, “Esnaf Beklemede”, **Hürriyet**, 13.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225963>, (28.10.2011); Güngör Mengi, “Enayi Aranıyor!”, **Sabah**, 08.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/08/y02.html>, (28.10.2011).

²⁷³ **Vitrin**, Sayı:138, Mayıs-Haziran 2001, s. 7.

sanatkârlar, bu marketlerin şehir dışına çıkarılmasını talep etmişlerdir. Özellikle büyük çaptaki marketlerle rekabet edememesi sonucu kapanan bakkallar, esnaf içerisinde en çok tepki gösteren kesimi oluşturmuşlardır.²⁷⁴

Tüm bunlara paralel olarak esnafın, esnaf örgütleri aracılığı ile hükümette ilettiği şikâyetlerin içeriğini yukarıda sayılan problemler oluşturmaktadır. Esnafın 2001 krizi sonrasında içinde bulunduğu ekonomik zorlukları atlatabilmek için TESK aracılığı ile hükümetten başlıca dört talepte bulunmuştur. Bu dönemde şikâyetçi olduğu vergi borçlarının hükümet tarafından takside bağlamasını olumlu bulan esnaf, bu kararın SSK ve Bağ-Kur borçlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesini istemiştir. İkinci talep, esnafın borçlarını ödeyebilmesi için hayat standardı uygulamasının bir yıl süreyle ertelenmesi ve sonraki süreçte tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Üçüncü talep, hiper ve gros marketlerin şehir dışına çıkartılarak küçük esnafın korunmasıdır. Son talebi ise, Türkiye Halk Bankası'nın üç yıllık yapılanma ve özelleştirme sürecinde esnafa kredi sağlamaya devam etmesidir.²⁷⁵ Benzer talepler İstanbul'da düzenlenen "*Esnaf Zirvesi*"nde de dile getirilmiştir. Zirve'de açıklama yapan dönemin Esnaf Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği Başkanı Suat Yalkın; esnafın sadece işyerlerinin kapanmadığını, ailelerinin de dağıldığını belirterek, ekonomik boyut dışında sosyal olarak da esnafın bu durumdan olumsuz olarak etkilendiğinin ifade etmiştir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz gibi, esnaf zirvesinde tartışılan konuları vergi borçlarının ertelenmesi, sabit vergi uygulamasının kaldırılması (hayat standardı esas), büyük marketlerin şehir dışına çıkarılması, Türkiye Halk Bankası'nın kredi imkânlarını artırması ve seyyar satıcıların önüne geçilmesi oluşturmuştur.²⁷⁶ S. Yalkın yaptığı bir başka açıklamada, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle yapılan kesintilerin, Bağ-Kur prim borçlarının, tekrar gündeme gelen hayat standardı uygulamasının, % 250'lik kredi faizleri ve % 500'lük temerrüt faizlerinin esnafı yok olma noktasına getirdiğini belirtmiştir.²⁷⁷

Esnaf eylemlerinin başladığı süreçte, dönemin hükümeti bu talepler hakkında iyileştirmeler yaparak, esnafın tepkisini azaltmaya çalışmıştır. Alınan bu karar ile

²⁷⁴ "Hiper-Süper Marketlere Karşı TESK Hamlesi", **Vitrin**, Sayı:136, ss. 16-17.

²⁷⁵ TESK, 2001 Olağan ,s. 8.

²⁷⁶ "Bu da Esnafın Muhtırası", **Sabah**, 05.02.2001.

²⁷⁷ "Halk Bankasına Faiz İsyanı", **Milli Gazete**, 02.03.2001; "Halkbank'a Tepki Artıyor", **Ortadoğu**, 03.03.2001.

Türkiye Halk Bankası kredilerinin faiz oranı tekrar % 55'e indirilmiş, vergi borçlarının taksitlendirme süreci uzatılmış, SSK ve Bağ-Kur prim borçları için kolaylık getirilmiş ve büyük marketlerin şehir dışına çıkarılacağı kararı alınmıştır. Doğrudan esnaf ile ilgili olmasa da memur maaşına yapılacak zamlar hakkında da söz konusu toplantıda karar alınmıştır.²⁷⁸ Bu kararda da görüldüğü gibi, hükümet esnafın tepkisini azaltmak için esnafın içerisinde bulunduğu ekonomik zorlukların düzelmesini sağlamak istemiştir. Fakat üçüncü bölümde daha ayrıntılı olarak ifade edeceğimiz gibi 9 Nisan 2001'de alınan bu kararlara rağmen, eylemler 15 Nisan 2001 tarihine kadar devam etmiştir.

Köklerini geçmişten alan ve 2001 ekonomik krizi döneminde daha ağır şekilde hissedilen bu problemler, ekonomik krizin ardından azalarak da olsa devam etmiştir. Yukarıda sayılan sorunlar ortadan kalkmamış ve esnafın başlıca problemleri olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim 2008 yılında yaşanan küresel krizin Türkiye üzerinde ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle esnafın yaşadığı bu problemleri tekrar sıkça dile getirilmeye başlanmıştır.²⁷⁹ Aşağıda bu problemler ayrıntılandırılarak, esnaf eylemleri öncesi süreçte esnafı ekonomik olarak nasıl etkilediği ve bu sorunların esnafı eylem yapma sürecine nasıl taşıdığı konuları açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.1.1. Hayat Standardı Esasının Uygulamaya Konulması

Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi, “*hayat standardı esası*” 2001 ekonomik krizi döneminde esnafın şikâyetçi olduğu konuların başında gelmektedir. Gelir vergisi kanununa ilişkin çeşitli kanunlarla birçok kez düzenlenen hayat standardı esası, 1982 yılında 2772 sayılı kanunla 193 sayılı gelir kanununa eklenerek yürürlüğe girmiştir. 4369 sayılı kanun ile 1.1.1999 tarihinde yürürlükten kaldırılan ve 4605 sayılı kanunla 1.1.2000 tarihinden itibaren tekrar geçerli hale getirilen hayat

²⁷⁸ “Esnaf Paketi Açıldı”, **Sabah**, 07.04.2001; “Esnafa Üç Müjde”, **Yeni Asır**, 07.04.2001; Fikret Bila, “Esnafa 4 Müjde”, **Milliyet**, 09.04.2001; “Hükümet Gönül Aldı”, **Zaman**, 10.04.2001; “Kabine Gönül Aldı”, **Zaman**, 10.04.2001; “Esnaf ve Çiftçiye Faiz Kolaylığı”, **Cumhuriyet**, 10.04.2001; “Esnafa Moral”, **Cumhuriyet**, 10.04.2001; “Rahatlatan Kararlar”, **Türkiye**, 10.04.2001; “Esnafa ‘Siftah Paketi’ Açıldı”, **Hürriyet**, 10.04.2001; “İki Aydır Biz Zaten Bu Kararı Bekliyoruz”, **Türkiye**, 10.04.2001; “Esnafın Dediği Oldu”, **Hürriyet**, 09.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318717.asp>, (28.10.2011).

²⁷⁹ Yücel, ss. 12-14; “Küresel Kriz ve Esnaf ve Sanatkâr”, **Vitrin**, Nisan 2009, Sayı: 192, ss. 13, 27, 34.

standardı esas, sahip olduğu özellikler nedeniyle Anayasaya uygunluk açısından eleştirilmiş ve tartışılmış, hatta Anayasa Mahkemesinin kararlarına konu olmuştur. Yürürlüğe girmesinden itibaren gerçek gelirler yerine kazanılmamış gelirler üzerinden vergilendirme yapılması ve uygulamanın götürü vergi niteliği taşıması nedeniyle mali güce göre vergilendirme yapılmadığı ve vergide adalet ilkesine uymadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.²⁸⁰

Hayat standardı esas, 4605 sayılı kanunun geçici 58. maddesi ile 1.1.2000-31.12.2001 tarihlerini kapsayacak şekilde tekrar uygulamaya konulmuştur. Esnaf birlikleri ve ticaret odaları, hayat standardı esasının kaldırılması veya bir yıl süreyle ertelenmesini istemişlerdir. Hayat standardı esas, “*yapılan gideri karşılayan bir gelir olmalı ki, yaşam düzeyi sağlanabilsin*” varsayımını temel alan asgari bir vergileme tekniği olarak ifade edilmiştir.²⁸¹ Basında yer alan haberlerde, 2000 yılının beyana dayalı gelir vergisi rakamları incelenmesinin, Maliye Bakanlığı’nın hayat standardı esasını neden ihtiyaç duyduğunun ve uygulamanın neden tekrar yürürlüğe konulduğunun anlaşılmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Bunun başlıca nedeni olarak vergi mükellefi olan serbest meslek erbaplarının (iş adamı, doktor, mühendis, avukat) elde ettikleri kazançtan düşük kazanç beyan etmeleri gösterilmiş²⁸², bunun sonucunda kimi köşe yazarları kazancını olduğundan az göstererek vergi kaçırıcıları eleştirmiş, hayat standardı esasının tekrar uygulamaya konmasının haklı olduğunu savunmuşlardır.²⁸³ Dönemin Maliye Bakanı Sümer Oral da, uygulamanın tekrar uygulamaya konulmasını, serbest meslek sahiplerinin vergi beyanlarını çok düşük göstermesi ve ekonomik program çerçevesinde öngörülen hedeflere varılması nedeniyle olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Nitekim Gelir Vergisi beyanları incelendiğinde Mart 1999 tarihinde Gelir Vergisi mükellefleri tarafından 454 trilyon lira vergi beyan edilmişken, bu rakam Mart 2000 tarihinde % 28.20 azalışla 326 trilyon liraya gerilemiştir.²⁸⁵ Uygulamanın tekrar yürürlüğe konması ile 1 461 088 ticari kazanç

²⁸⁰ Merih Öden ve Mustafa Akkaya, “ “Hayat Standardı Esası”nın Anayasaya Uygunluğu Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 2, 2001, ss. 1, 6.

²⁸¹ Mustafa Özyürek, “Hayat Standardı Esası Yine Hedefte !”, **Milliyet**, 12.02.2001.

²⁸² “Vergide Az Beyana Son”, **Milliyet**, 19.11.2000; “Vergi Yüğü Emekçide”, **Cumhuriyet**, 24.11.2000; Mustafa Özyürek, “Esnaf Beş Kat Vergi Ödeyecek”, **Milliyet**, 23.11.2000.

²⁸³ Doğan Heper, “Hayat Standardı Vergisi”, **Milliyet**, 21.11.2000; Mehmet Y. Yılmaz, “Türküm, Doğruyum, Çalışkanım, Vergi Vermem!”, **Milliyet**, 04.12.2001.

²⁸⁴ “Oral Düşük Beyan Zorladı”, **Cumhuriyet**, 24.11.2000.

²⁸⁵ “Gelir Vergisinde % 28.2 Gerileme”, **Milliyet**, 20.04.2000.

sahibi, 96 190 serbest meslek sahibi ile basit usul ile vergilendirilmiş 740 000 küçük esnaf uygulama kapsamına alınmıştır.²⁸⁶

Hayat standardı esas uygulaması, esnafın, elde edeceği gelir miktarına bakılmaksızın, Maliye Bakanlığı tarafından belirlenecek vergi oranları üzerinden vergi ödemesi şeklinde açıklanmaktadır. Bu şekilde farklı gelir seviyesine sahip olan mükelleflerin gelir düzeyine bakılmaksızın aynı vergi oranı üzerinden zorunlu olarak vergilendirilmesi, bir vergi adaletsizliği durumu ortaya çıkarmıştır.²⁸⁷ Bu uygulamada eleştirilen bir başka nokta, kayıt dışı olarak adlandırılan işportacı ve seyyar satıcıların vergi ödememeleri nedeniyle bu uygulama ile himaye edildikleri fikridir.²⁸⁸ Nitekim uygulamanın anayasaya aykırı olduğu konusu birçok kez gündeme gelmiş, yapılan açıklamalarda hayat standardı uygulamasının esnafın omzuna kaldıramayacağı bir yük yükleyeceği belirtilerek, esnafın kazanmasa da vergi ödeyecek olması eleştirilmiş, esnafın içerisinde bulunduğu zor durum esnaf eylemleri öncesi süreçte (Nisan 2001 öncesi) ve sonrasında da sıkça vurgulanmıştır.²⁸⁹ Uygulamanın tekrar yürürlüğe girmesi “*esnafı sıkıştırmaya yönelik bir yasa*” olarak nitelendirilmiş, hatta bu durum “... vergi vermeyip her ay iki hafta Miami’deki lüks konutunda tatil yapan veya Ferrari marka arabasıyla işine gelip giderken çevreyi ekzoz toz duman eden bakkal, ayakkabıcı ve berberlerimizden hayat standardına göre vergi alınacak” biçiminde mizahi bir dil kullanılarak eleştirilmiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ “Esnaf Beş Kat Vergi Ödeyecek”, **Milliyet**, 23.11.2000.

²⁸⁷ “Maliye ‘Hayat Standardı’ İle Esnaftan 600 Trilyon Bekliyor.”, **Vitrin**, Sayı: 135, ss. 4

²⁸⁸ “Hayat Standardı’na Mahkeme Yolu Görünüyor”, **Vitrin**, Sayı: 135, ss. 6-7.

²⁸⁹ “Esnaf Kazan Kaldıracak”, **Zaman**, 01.12.2000; “Esnaf Huzursuz”, **Zaman**, 10.12.2000; “Esnaf Bunalıma Girdi”, **Hürriyet**, 18.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-208342>, (28.10.2011); “Bakkal Amca Vergi Şokunda”, **Zaman(Ege)**, 21.12.2000; “Esnafın Mesajlı İsyanı”, **Hürriyet**, 25.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-210441>, (28.10.2011); “Vergide Çifte Standart”, **Cumhuriyet**, 06.01.2001; “Esnafın Boğazı Sıkıldı”, **Akit**, 07.02.2001; Güngör Mengi, “İnsaf Çağrısı”, **Sabah**, 19.11.2001; Şükrü Kızılot, “Zararın da Vergisi Var”, **Sabah**, 20.11.2001; “Aç Esnaftan Vergi Alınmaz”, **Sabah**, 21.11.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/11/21/e03.html>, (13.08.2011); Şükrü Kızılot, “Esnafın Kefeni ve Mezarı”, **Sabah**, 27.11.2001; “6 Milyon Esnaf Batmak Üzere”, **Gözcü**, 28.11.2001; Güngör Uras, “Hayat Standardı Vergisi”, **Milliyet**, 29.11.2001 .

²⁹⁰ Gani Müjde, “Hayatımız Standart...”, **Milliyet** 2000, 25.11.2000.

Dönemin hükümetinin tekrar uygulamaya koyarak 400 trilyon gelir elde etmeyi amaçladığı²⁹¹ hayat standardı uygulamasının tekrar uygulamaya konulacağı süreci, esnaf ve esnaf örgütleri yoğun bir şekilde eleştirmişler ve tepki göstermişlerdir.²⁹² Hayat standardı uygulaması, yapılan açıklamalarda “*kelle vergisi*” olarak adlandırılmış, dönemin gazete haberlerinde de bu tabir sıkça kullanılmıştır.²⁹³ D. Günday ise yaptığı açıklamada, hayat standardı uygulaması ile milyonlarca esnaf ve sanatkârın açlık ve sefaletle sürükleneceğini belirterek, bu uygulamanın kabul edilemez olduğunu belirtmiş, hayat standardı vergisinin kanunlaşması halinde her türlü demokratik yol kullanılarak en sert şekilde tepki verileceğini ifade etmiştir. Nitekim bu konu hakkında 22 Kasım 2000 tarihinde, gazetelere esnaflar adına TESK başkan ve başkan vekilleri imzalı tam sayfa ilanlar verilmiştir.²⁹⁴ Uygulamanın yasalaşması halinde Antalya ESOB’a bağlı otuz altı oda başkanı kepenk ve kontak kapatma eylemlerine başlayacaklarını belirtirken²⁹⁵, İzmir Terziler ve Konfeksiyoncular Odası Başkanı Mevlüt Turun ise, esnafın içerisinde bulunduğu zor koşullara vurgu yaparak uygulamanın ertelenmemesi halinde anahtarlarını teslim edip, sokaklara çıkacaklarını ifade etmiştir.²⁹⁶

22 Kasım 2000 günü dönemin TESK Başkanı Derviş Günday ve Başkan vekilleri Suat Yalkın, Ali Paşa Aksu ve Bendevi Palandöken’in imzalarıyla verilen ilanda, halkın gözü önünde bir oyun sergilendiği belirtilerek, iki yıl önce yürürlükten kaldırılan “*hayat standardı vergisi*”nin bir oldubitti ile tekrar yürürlüğe konmak istenmesi eleştirilerek, yoğun bir tepki gösterilmiştir. Burada eleştirilen en önemli nokta, uygulama ile esnafın kazanç elde etmese bile belli bir oranda vergiyi zorunlu

²⁹¹“Hayat Standardından 400 Trilyon Gelecek”, **Hürriyet**, 23.11.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-200370> (04.01.2012).

²⁹² Hürriyet gazetesi beklenen geliri 400 trilyon olarak açıklarken, Milliyet gazetesi bu rakamı 500 trilyon, yine Milliyet gazetesi bir başka haberinde 600-650 trilyon olarak belirtmiştir. “Vergide Az Beyana Son”, **Milliyet**, 19.11.2000; Mustafa Özyürek, “Esnaf Beş Kat Vergi Ödeyecek”, **Milliyet**, 23.11.2000.

²⁹³“Aygün: Bunun Adı Kelle Vergisi”, **Hürriyet**, 19.11.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-199308>, (28.10.2011); “ATO: Bunun Adı Kelle Vergisi”, **Milliyet**, 19.11.2000; Yalçın Bayer, “TÜRMOB: Esnaf Kelle Vergisi Altında Eziliyor”, **Hürriyet**, 19.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-208578>, (28.10.2011); “Esnafın Boğazı Sıkıldı”, **Akit**, 07.02.2001.

²⁹⁴ “TESK, Vergi Bunalımlarını Kamuoyuna Açıkladı.” **Vitrin**, Sayı:135, Kasım-Aralık 2000, s.2-3.

²⁹⁵ “Siftah Yok”, **Hürriyet**, 27.11.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-201541>, (28.10.2011).

²⁹⁶“Terzilerden Hayat Standardına Tepki”, **Hürriyet**, 09.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-205449>, (28.10.2011).

olarak ödeyecek olmasıdır. İlanda esnafın sessiz kalmasının zafiyet olarak değerlendirilmemesi gerektiği, TESK’in her türlü demokratik hakkı sonuna kadar kullanacağı ifade edilmiştir.²⁹⁷ Uygulamanın yürürlüğe girmesi ile beraber esnaf ve esnaf örgütleri yaptıkları açıklamalarda, hükümetin geri adım atmaması durumunda etkili eylemleri hayata geçireceklerini belirtmişlerdir.²⁹⁸

Görüldüğü gibi, 2001 ekonomik krizi döneminde sıkça tartışılan ve esnafın ekonomik olarak zor durumda kalmasına yol açan hayat standardı uygulaması, bu olumsuz özellikleri nedeni ile yoğun tepki ile karşılaşmıştır. Bu süreci takiben 4605 sayılı Kanunun 5. maddesiyle Gelir Vergisi Kanunu’na eklenen geçici 58. madde ile hayat standardı uygulaması 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Alınan karar sonucunda hayat standardı vergisi, en son 2001 yılı kazançlarına uygulanmıştır.²⁹⁹ 2002 yılında hayat standardı esasını kaldırılmasıyla, esnaf basit usule tabi mükellef olarak vergilendirilmiştir³⁰⁰

2.2.1.2. Kredi Finansmanı Sorunu

Esnaf ve sanatkârın işletmesinde kullanabileceği finansman kaynaklarına ulaşması hem varlıklarını devam ettirebilme hem de büyüme için önem taşımaktadır. Esnafın bu problemleri genellikle KOBİ’lerle beraber değerlendirilmektedir. Kaynaklarını artırabilmek ve ulaştıkları pazarı genişletebilmek için işletme iki şekilde kaynak sağlayabilir. İlki işletmenin sermaye artırımını ile kaynak edinebileceği iç kaynaklar iken; ikincisi dış kaynaklar, yani borçlanmadır. Gerekli kaynakların sağlanamaması durumunda işletme gelişmiş teknolojileri edinememekte, emek yoğun olarak çalışmakta, pazarlama olanakları yeterince kullanamamaktadır. Bunun

²⁹⁷ **Cumhuriyet**, 22.11.2000.

²⁹⁸ “Esnaf Eylem Tehdidinde Bulundu”, **Milliyet**, 19.11.2000; “Aygün: Bunun Adı Kelle Vergisi”, **Hürriyet**, 19.11.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-199308>, (28.10.2011); “Vergi Emekçinin Sirtında”, **Cumhuriyet**, 24.11.2000; “Esnaftan Tepki Yükseliyor”, **Cumhuriyet**, 24.11.2000; “Esnaf Huzursuz”, **Zaman**, 10.12.2000.

²⁹⁹ Şükrü Kızılot, “Hayat Standardı Vergisi Kalktı!..”, **Sabah**, 01.01.2002, <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/01/01/y24.html>, (13.08.2011).

³⁰⁰ TESK, 16. Olağan, s. 14.

sonucunda bu imkânlarla sahip diğer işletmeler ya da büyük işletmeler ile rekabet etme imkânları daralmaktadır.³⁰¹

Dış kaynak olarak değerlendirilen borçlanma, bankalar ya da finansman kuruluşları aracılığıyla kredi sağlama anlamına gelmektedir. Fakat bu kredilerin elde edilebilmesi aşamasında bazı problemler yaşanabilmektedir. Esnaf ve sanatkârın kredi alırken karşılaştığı öz kaynak yetersizliği nedeniyle teminat gösterememe, elde edilen kısa vadeli kredilerin yüksek faizler ile kullanılması gibi problemler başlıcalarıdır.³⁰² Bu şikâyetleri, küçük işletmelerin bir finansman bölümünün olmaması, kredi alan işletmenin performans ve ödeme gücü yerine işletme sahibinin kişi olarak teminat göstermesi, kredinin ödenememesi durumunda kişinin işletmesinde varlıklara ek olarak kendi malvarlığını da kaybetmesi durumu gibi olumsuz özellikler takip etmektedir.³⁰³ Nitekim 2001 ekonomik krizi aşamasında bu gibi durumların somut örneklerine sıkça rastlanmıştır. Finansman konusunda dönemin gazetelerinde, esnafın kullandığı kredilerin yüksek faizleri hakkında şikâyetleri³⁰⁴, finansman sorunun çözülmesi için Türkiye Halk Bankası'nın esnaf kuruluşlarınca devralınması fikri³⁰⁵ ve artan tepkiler nedeniyle faizlerin düşürülmesi³⁰⁶ gibi konular yer alan başlıca haberlerdir. Bunlara ek olarak, protesto

³⁰¹ Ertan Oktay ve Alptekin Güney, "Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri", **21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C, 03-04 Ocak 2002, s. 6, http://www.emu.edu.tr/smeconf/turkcepdf%5Certan_oktay.pdf, (26.12.2011).

³⁰² Yücel, ss. 18-19.

³⁰³ Karagöz, ss. 66-67.

³⁰⁴ "Esnaf da İsyanda", **Zaman**, 20.11.2000; "Borçlara Erteleme ve Kolaylık İsteniyor", **Cumhuriyet**, 08.02.2001; "Esnafi Şok Eden Haber", **Akşam**, 27.02.2001; "Halk Bankası Esnafi Perişan Etti", **Milli Gazete**, 27.02.2001; "Esnafa 2.Şok", **Akşam**, 28.02.2001; "Esnafa Yüzde 1000'lik Faiz Şoku", **Dünya**, 28.02.2001; "Esnaf, Ecevit'ten Randevu İstedi", **Cumhuriyet**, 01.03.2001; "1 Milyonu Aşkın Kepenk Kapanacak", **Cumhuriyet**, 02.03.2001; "Esnafın Sabrı Taştı, Oda Bastı", **Yeni Asır**, 02.03.2001; "Halk Bankası'na Faiz İsyanı", **Milli Gazete**, 02.03.2001; "Halkbank'a Tepki Artıyor", **Ortadoğu**, 03.03.2001; "Söz Verildi Ama...", **Posta**, 25.04.2001; "Esnafa Yüksek Faiz Kısıkcısı", **Akit**, 25.04.2001; "Esnafın Sevinci Kursağında Kaldı", **Türkiye**, 25.04.2001; "Esnafa, Çiftçiye Derviş Kazığı", **Milli Gazete**, 25.04.2001; "Esnaf ve Çiftçi Bekliyor", **Radikal**, 25.04.2001; "Esnaf, Çiftçi Perişan", **Güneş**, 25.04.2001; "Esnafi Yüksek Faiz Tepkisi Sürüyor", **Dünya**, 30.04.2001.

³⁰⁵ "TESK: Ecevit'ten Halkbank Desteği Aldık", **Dünya**, 02.03.2001; "Halkbank Esnafın Olacak", **Türkiye**, 02.03.2001; "Halk Bankası İki Yıl Sonra Esnafın", **Akşam**, 02.03.2001; "Halkbank'ı Esnaf Alıyor", **Hürriyet**, 02.03.2001; "Halkbank Esnafa Devredilecek", **Milliyet**, 02.03.2001; "Halk Bankası'nı Halklaştırma Yolları", **Akşam**, 03.03.2001; "Esnaf Halk Bankası'nda Kararlı", **Cumhuriyet**, 03.03.2001; "Halk Bankasını 6 ay İçinde Alırız", **Türkiye**, 04.03.2001; Yalçın Bayer, "Hiper'den 100 Gram Peynir Alamam ki...", **Hürriyet**, 30.12.2000, <http://hurasiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-211686>, (28.10.2011).

³⁰⁶ "Halkbank'tan Erteleme", **Milliyet**, 01.03.2001; "Halkbank Faizde Geri Adım Attı", **Zaman**, 01.03.2001; "Esnaf Hükümetten 'Söz' Aldı", **Cumhuriyet**, 01.03.2001; "Esnaf Kredisi Arttı",

edilen çek ve senetlerin sayılarındaki artışlar³⁰⁷, benzer durumlarda ödenmeyen çek, senet, banka kredi borçları sonucunda ortaya çıkan haciz işlemlerindeki artışlar nedeniyle de icra takiplerinin sayısında yaşanan yükselişler³⁰⁸, 2001 yılının Şubat ayında kredilerdeki icra takip oranının % 10'lardan % 40'lara çıkması³⁰⁹, karşılıksız senet sayısında görülen artışlar³¹⁰ gibi ekonomik krizin olumsuz sonuçları ile ilgili haberlere örnek olarak verilebilir. Kredi borçlarını ödeyemeyen esnafın çarptırıldığı onar günlük hapis cezasına çarptırılmaları ile ilgili haberlerde dikkat çekicidir.³¹¹ Tüm bu olaylar sonucu, kredi borcu ya da çek ve senetlerini ödeyememesi nedeniyle birçok esnaf, bankalar ile ihtilafa düşmüş ve sonraki dönemlerde bu sebepler dolayısıyla kredi kullanmakta çeşitli sorunlar ile karşılaşmışlardır. Nitekim benzeri durumların engellenmesi amacıyla 2003 yılında olumsuz mali sicillerin silinmesi için çıkarılan yasal düzenleme, bankalar tarafından uygulamaya konulmuş, bankacılar tarafından kara liste olarak adlandırılan olumsuz mali siciller kaldırılmıştır.³¹²

2001 yılına kadar Türkiye Halk Bankası'nın verdiği kredilerde yaşanan artış, ekonomik kriz ile son bulmuştur. IMF ile yürütülen politikaların da etkisi ile devletin tarım ile esnaf ve sanatkâr kesimine verdiği özel desteklerin kaldırılması gündeme gelmiş, buna paralel olarak bu kesimlere kredi kullandıran Ziraat Bankası ve Türkiye Halk Bankası'nın devlete yüklediği zarar sonucu, verilen kredilerden vazgeçilmek istenmiştir. Faiz oranları 2001 yılı başında % 100'ün üzerine çıkmış, 2002 yılında ise, % 75 olarak belirlenmiştir.³¹³ Sonraki süreçte, Türkiye Halk Bankası'ndan alınan kredilere 1/3/2001 ile 31/12/2001 tarihleri arasında % 55 faiz uygulanması kararı

Zaman, 30.04.2001; "Esnaf ve Çiftçiye Müjde", **Akşam**, 16.05.2001; "Çiftçi ve Esnafa Faiz İndirimi Yürürlükte", **Dünya**, 16.05.2001; "Çiftçi ve Esnafa Faiz Müjdesi", **Posta**, 16.05.2001.

³⁰⁷"Çekler Protesto", **Hürriyet**, 12.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-206346> (31.01.2012).

³⁰⁸"Ve İcra Tıkandı", **Hürriyet**, 21.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-209292> (31.01.2012); "Esnafın Yüzde 70'i İcralık", **Akit**, 27.01.2001; "Esnaf Kepenk İndiriyor", **Cumhuriyet**, 03.02.2001; "Her Üç Kişiden Biri İcralık", **Gözcü**, 08.05.2001.

³⁰⁹"Esnaf Kepenk İndiriyor", **Cumhuriyet**, 03.02.2001.

³¹⁰"Karşılıksız Senet Sayısı Patladı", **Hürriyet**, 24.01.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-219410> (31.12.2012).

³¹¹"Hapishaneleri Esnaf Dolduracak", **Akit**, 23.03.2001; "Hapse Girme Kuyruğu", **Gözcü**, 08.12.2001; Abdülkadir Küşin, "Esnaf ve Köylü Hapis Kuyruğunda", **Hürriyet**, 10.12.2001.

³¹² TESK, Esnaf Sorunları 2009, s. 13.

³¹³ TESK, 16. Olağan, ss. 13-14.

Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³¹⁴ Yine esnaf ve sanatkâra yönelik yapılan düzenlemelerde hükümet tarafından alınan “*Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar*” ile esnaf ve sanatkâr odalarına kayıtlı KOBİ’ler için iyileştirici düzenlemeler yapılarak, fondan tahsis edilecek kaynağın en az % 30’unun bu kesime aktarılması kararlaştırılmıştır.³¹⁵ Fakat bu dönemde esnaf kesimine kullandırılan kredi miktarı istenilen düzeye ulaşmamıştır. 2000 yılında Türkiye Halk Bankası tarafından toplam kredi hacmi içerisinde esnaf, sanatkâr ve KOBİ’lere kullandırılan kredi payı % 3-4 düzeyinde kalırken³¹⁶, 2001 yılında KOBİ teşvik fonundan esnafa ayrılan pay ise % 1.62 seviyesinde kalmıştır.³¹⁷

Dönemin TESK Başkanı D. Günday, 2001 yılı Olağan Başkanlar Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, 2001 yılının Şubat ayında yaşanan ekonomik krizin kamu bankaları ve özel bankalarda yapısal sorunların oluşmasına yol açtığını ve bunun sonucunda kredi faizlerinin normalin çok üstünde yükseldiğini ifade etmiştir. D. Günday’a göre, krizle birlikte yükselen kredi faizleri, artan enflasyon ve büyümenin negatif gerçekleşmesi, sanayi ve ticari hayatını durma noktasına getirmiştir.³¹⁸ Kısacası kredi alma ve alınan kredilerin ödenmesi, yükselen faizler ve piyasadaki talep daralması nedeniyle gelirlerin azalması, esnafın ödemelerini zamanında yapamaması sonucunu doğurmuştur. Aşırı yükselen kredi faizleri nedeniyle de dış borçlanma yapamayan esnafın ekonomik durumu, bu nedenle daha da kötüleşmiş, birçok esnaf işletmesini kapatmak zorunda kalmıştır.

2.2.1.3. Vergilerin Artışı

“Kamu hizmetlerine harcanmak için hükümetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı

³¹⁴ **Resmi Gazete**, Sayı: 24403, 15 Mayıs 2001, “T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nce Ekonomik Faaliyetleri Münhasıran Küçük ve Orta Boy Tarımsal İşletmelerin İşletilmesinden İbaret Olan Üreticilere Doğrudan ve/veya Tarım Kredi Kooperatifleri Aracılığıyla Kullandırılmış Olan Tarımsal Krediler ile T. Halk Bankası A.Ş.’nce Esnaf ve Sanatkârlara, Genç ve Kadın Girişimcilere Açılmış Kredilerin Faiz Oranlarının Düşürülmesine İlişkin Karar”.

³¹⁵ TESK, 2001 Olağan, s. 10.

³¹⁶ TESK, 2001 Olağan, s. 169.

³¹⁷ TESK, 16. Olağan, s. 207.

³¹⁸ TESK, 2001 Olağan, s. 7.

yoldan herkesten toplanan para”³¹⁹ olarak tanımlanan vergilendirme, 2001 ekonomik krizi döneminde esnaf ve sanatkârın şikâyet ettiği en önemli konulardan birisini oluşturmuştur. Günümüzde vergi mevzuatındaki uyumsuzluk ve düzensizliğin, esnafın ekonomik durumu üzerinde etkili olan önemli faktörler olduğu belirtilmektedir. Vergilendirme aşamasında, yapılan işin ağırlığı, niteliği ve niceliği, iş hacmi gibi konular dikkate alınmamaktadır. Bazı meslek dallarında aynı iş kolunda farklı iş hacmine sahip esnaf, işin hacmine göre değil işin niteliğine göre vergilendirilmektedir. Bu durumun sonucu vergilendirmede adaletsizlik durumu oluşturduğu ifade edilmektedir.³²⁰ Esnaf örgütlerine göre, esnaf ve sanatkârların vergilendirilmesi konusunda günümüzde yaşanan diğer bir sorun, birçok meslek kolunda yok olma noktasında bulunan esnaf ve sanatkârın korunması ve desteklenmesi açısından vergisel teşvik ve desteğin bulunmamasıdır. Aksine esnaf ve sanatkârın yüksek oranlı vergilendirildiği belirtilerek, bu durumun esnafı ekonomik açıdan zor bir durum ile karşı karşıya bıraktığı ifade edilmektedir.³²¹

Günümüzdeki bu problemler 2001 ekonomik krizi döneminde de yaşanırken, vergi konusundaki asıl problemi vergi borçları ve bunların faizleri, gecikme zamları ve vergi cezaları oluşturmuştur. TESK tarafından dönemin parlamentosunda bulunan beş siyasi partinin on dört grup başkan vekiline gönderilen mektupta, esnafın ekonomik yaşam içerisindeki önemli rolünden bahsedilerek, vergi cezaları ve gecikme zamlarının af kapsamına alınarak, vergilerin ödenmesinde kolaylık sağlanması talep edilmiştir. Hatta konu, adli af ile karşılaştırılarak vergi affı çıkarılmaması halinde esnafın, adli af kapsamı dışında tutulan bölücü, hortumcu ve işkenceci suçlardan ceza alanlar ile aynı kefeye koyulacağı ifade edilmiştir. Esnafın temel talebi Cumhuriyet tarihinin en ağır krizi olarak nitelendirilen bu dönemde, esnaf ve sanatkârın vergi borçlarının ödenmesinde kolaylık sağlanması; vergi asıllarının ödenmesi koşuluyla gecikme faizi, gecikme zammı ve vergi cezalarının affedilmesidir. Vergi affının çıkmaması durumunda ise esnafın kepenk indirerek,

³¹⁹ Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f32f2c9a0ff59.10962217, (08.02.2012).

³²⁰ Yücel, s. 17.

³²¹ TESK, Esnaf Sorunları 2009, s. 69.

batma noktasına geleceği ifade edilmiştir.³²² Benzer içerikli bir telgraf dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e de gönderilmiş, esnafın içerisinde bulunduğu problemlili durum ifade edilmeye çalışılmıştır. Telgrafta gerekli önlemlerin alınmaması halinde “*Türkiye’nin dünyada esnafı olmayan tek ülke durumuna geleceği*” ifadesine yer verilerek, esnafın ekonomik olarak içerisinde bulunduğu koşulların zorluğu vurgulanmaya çalışılmıştır.³²³ Nitekim bu dönemde vergi affının çıkarılması³²⁴, ekonomik kriz nedeniyle vergilere yapılan zamlar ve bunların vatandaşa yansıtılması, bu vergiler nedeniyle vatandaşların (esnafın) içerisinde bulunduğu ekonomik bunalımın derinleşmesi³²⁵ vb. ile ilgili haberler gazetelerde sıkça yer almışlardır.

Dönemin esnaf odaları yetkilileri de benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Vergi yükü altında ezildiğini ve içinde bulundukları ekonomik durumun zorluğunu ifade eden esnaf ve esnaf örgütleri, eylemler öncesi süreçte vergilerin ağır olduğunu birçok kez dile getirmiştir. Dönemin Antalya Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği (AESOB) Başkanı Orhan Tolunay, esnafın vergilerin altında ezildiğini bu nedenle esnafın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtirken³²⁶; dönemin İstanbul Ticaret Odası (İTO) Başkanı Mehmet Yıldırım, vergilerin giderek ağırlaşması sonucunda vergilerini ödeyemeyecek duruma geldiklerini, bu nedenle yeni vergilerin ödenmesi ile ilgili kararlara uymayacaklarını ve baş kaldıracaklarını ifade etmiştir.³²⁷ Dönemin TESK Başkanı D. Günday ise, esnafın vergi affı kapsamına alınmaması halinde bu koşullara daha fazla direnemeyeceğini ve kepenk kapacağını belirterek,

³²² “‘Vergi Affı’ İçin Uyarı Üstüne Uyarı Yapılıyor.”, **Vitrin**, Sayı:136, Ocak-Şubat 2001, ss.12-13.

³²³ **Vitrin**, Sayı:136, arka kapak; “Esnafın Zorlu Ayı”, **Cumhuriyet**, 02.02.2001 .

³²⁴ “Vergi Affı İstiyoruz”, **Hürriyet**, 25.10.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-192747>, (28.10.2011); “Esnaf Vergi Affı İstiyor”, **Cumhuriyet**, 10.12.2000; “Esnaf Vergi Affı İstedi”, **Posta**, 10.12.2000; “Esnaf Vergi Affı İstiyor”, **Yeni Asır**, 25.01.2001; “Esnaf Vergi Affı İstedi”, **Finansal Forum**, 02.02.2000.

³²⁵ “Bütçe Vatandaşın Sırtında”, **Zaman**, 20.10.2000; “Ek Vergi İsyanı”, **Zaman**, 21.10.2000; “Vergi Zammı Yüzde 56”, **Zaman**, 04.11.2000; “Yine Halk Ödeyecek”, **Cumhuriyet**, 19.11.2000; “Vergi Emekçinin Sırtında”, **Cumhuriyet**, 24.11.2000; “Fatura Vatandaşa Çıktı”, **Zaman**, 08.12.2000; “Krizin Bedeli: Halka Vergi”, **Cumhuriyet**, 08.12.2000; “Vatandaş Yandı”, **Zaman**, 08.12.2000; “Vergiler Cep Yakacak”, **Zaman**, 09.12.2000; “4 Bin Esnaf Daha Kepenk İndiriyor”, **Hürriyet**, 12.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-206342>, (28.10.2011); “Vergide Çifte Standart”, **Cumhuriyet**, 06.01.2001; Şükrü Kızılot, “Ücretlilerin ve Esnafın Vergi Yüğü Arttı!...”, **Sabah**, 13.01.2001; “Esnaf Sıkıntıya Çara Arayışında”, **Hürriyet**, 25.01.2000; <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-219791>, (28.10.2011); “Esnaf Kepenk İndiriyor”, **Cumhuriyet**, 03.02.2001; “Esnafa Vergi Kolaylığı”, **Zaman**, 06.02.2001; “Yine Acı Reçete”, **Cumhuriyet**, 15.03.2001; “Fatura Hep Vatandaşa”, **Zaman**, 02.04.2001; “Vergiler Bunalıyor”, **Zaman**, 04.04.2001; “Senaryo da Mağdurları da Aynı”, **Cumhuriyet**, 20.06.2001.

³²⁶ “Vergi Affı İstiyoruz”, **Hürriyet**, 25.10.2000.

³²⁷ “Ek Vergi İsyanı”, **Zaman**, 21.10.2000.

esnafın vergi borçlarının ödenmesinde kolaylık sağlanmasını, anaparanın ödenerek borç faizlerinin silinmesini talep etmiştir.³²⁸

2.2.1.4. Sosyal Güvenlik Primleri Ödenmesinde Yaşanan Güçlükler

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 22. maddesinde yer alan “... herkesin sosyal güvenliğe hakkı vardır...” cümlesi ile güvence altına alınan ve beyannamenin 25. maddesinde genel olarak tanımlanan sosyal güvenlik, “Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, giyim, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır” biçiminde ifade edilmiştir.³²⁹ Bu tanımla temel alan birbirinden farklı birçok tanım yapılmakla birlikte en genel anlamıyla sosyal güvenlik, “ülke nüfusunun, hiçbir ayrım gözetilmeksizin, bugünü ve geleceğinin çeşitli sosyal ve ekonomik risklere karşı güvence altına alınması ve toplumun bütünüyle gelecek endişesinden kurtarılmasını amaçlayan sistemler bütünü ” olarak tanımlanmaktadır.³³⁰ Esnaf ve sanatkâr kesimi de, 1971 yılında 1479 sayılı kanun ile kurulan “Esnaf ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu” (kısa ve bilinen adı ile Bağ-Kur) ile sosyal güvenlik kapsamına alınmışlardır. 2006 yılında 5502 sayılı kanun ile tüm sosyal güvenlik faaliyetleri “Sosyal Güvenlik Kurumu” bünyesinde toplanmıştır.³³¹ Fakat incelediğimiz dönem bu kanun öncesi süreci kapsadığından, 2001 yılında ortaya çıkmış olan esnafın sosyal güvenlik sorunlarından bahsederken Bağ-Kur ve Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) terimlerini kullanacağız.

D. Günday, 2002 yılı Olağan Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada esnaf ve sanatkârın içinde bulunduğu temel sorunlardan bahsederken, yükselen kredi faizleri, hayat standardı esaslı ile beraber Bağ-Kur ve SSK primlerindeki artış oranlarını da bu problemler arasında göstermiştir.³³² Nitekim bu problem de, yukarıda ifade ettiğimiz ekonomik problemler gibi, gazete sayfalarında en çok rastlanılan haberleri

³²⁸ “Esnaf Vergi Affı İstiyor”, **Cumhuriyet**, 10.12.2000.

³²⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, (08.02.2012).

³³⁰ TESK, Esnaf Raporu, s. 79

³³¹ TESK, Esnaf Raporu, s. 82.

³³² TESK, 16. Olağan, s. 14.

oluşturmuştur. Sosyal güvenlik primlerinin ödenmesinde yaşanan güçlüklerin³³³ yanı sıra sosyal güvenlik priminin ödenememesi nedeni ile Bağ-Kur tarafından icraya verilen esnaf³³⁴ ile ilgili haberler gazetelerde sıkça yer almıştır. Görüldüğü gibi, diğer tüm ekonomik sorunlarda olduğu gibi, sosyal güvenlik primlerinin yükselmesi ve ödenememesi, esnafın sadece iş yaşamında değil, sosyal hayatında da olumsuzluklara yol açmıştır.

2.2.1.5. Hiper ve Süper Marketlerin Yarattığı Haksız Rekabet Ortamı

Günümüzde hiper - süper marketler ve büyük alışveriş merkezleri tüketicilere birbirinden farklı birçok ürüne tek bir mekânda ulaşma imkânı sağlaması nedeniyle ilgi çekici gelmektedir. Tüketiciler açısından belli bir ürünün çeşit, fiyat, model, vb. konularda kıyaslanması, zaman tasarrufu sağlaması, eğlence ve boş zamanların değerlendirilmesi, sosyalleşme alanı olarak görülmesi gibi özellikleri nedeniyle küçük esnafa göre önemli avantajlara sahiptirler. Ayrıca kredi kartlarının yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla, veresiye kullanımının bu noktalara taşınması, küçük esnafın en önemli avantajlarından birisini de zayıflatmıştır.³³⁵ Üretici firmaların hiper- süper marketlere miktar indirimli toptan satışları³³⁶ ile bu marketler, küçük esnafa göre çok daha ucuza ürün satabilmektedir. Bunlara ek olarak, üretici firmaların uyguladığı çeşitli promosyonlar ve raf kiralalarının ödenmesi ile alışveriş merkezlerinin indirim yapabilme konusunda daha esnek davranabilmesini sağlamaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında hiper-süper marketlerin, tüketici üzerinde ürünlerin her zaman çok daha ucuza alındığı mekânlar algısını oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu şekilde tüketicinin alışverişleri hafta sonuna kaymış, küçük esnaf çok temel maddelerin alındığı yerler durumuna dönüşmüştür.³³⁷ Bunların

³³³ “Esnafa Darbe Vurdular”, **Zaman**, 11.11.2000; “Bizi Unutmayın”, **Zaman**, 13.12.2000; “Esnaf Ceza ve Faiz Affı İstiyor”, **Zaman**, 25.01.2001; “1 Milyonu Aşkın Kepenk Kapanacak”, **Cumhuriyet**, 02.03.2001; “Hükümet Fedakarlık İstedi, İşçi-işveren “Niçin?” Dedi”, **Milli Gazete**, 01.04.2001.

³³⁴ “Bağ-Kur’un Kara Deliği 6 Katrilyon”, **Cumhuriyet**, 09.03.2001; “Esnaf Kriz, Bağ-Kur Prim Derdinde”, **Zaman**, 09.03.2001; “3 Milyon 300 Bin Esnaf Yanacak”, **Gözcü**, 10.03.2001; “Hapishaneleri Esnaf Dolduracak!”, **Akit**, 23.03.2001; Erdoğan Tokmakçıoğlu, “Esnaf”, **Gözcü**, 15.06.2001.

³³⁵ Yücel, s. 14.

³³⁶ “Büyük partiler halinde mal satın alan işletmelerde satıcı firmanın işletmeye normal fiyatın altında daha düşük fiyattan mal satmak üzere yaptığı indirimdir.” Bkz. Mahmut Tekin, **Üretim Yönetimi**, Cilt 2, Yenilenmiş 6. Baskı, Günay Ofset, 2009, Konya, s. 24.

³³⁷ Bercan Ögüt, Hipermarketler, 2000, <http://www.tesk.org.tr/tr/yayin/rapor/4.html> (26.12.2011).

dışında büyük alışveriş merkezlerinin ücretsiz servis uygulamaları, sabah erken saatlerden, akşam geç saatlerine kadar hizmet vermeleri ve esnafın verdiği birçok hizmeti kayıt dışı olarak sağlayan işportacılar gibi nedenlerin, küçük esnafı olumsuz olarak etkilediği ifade edilmektedir.³³⁸ Tüm bu sayılan özellikler nedeniyle küçük esnafın büyük alışveriş merkezleri ile rekabet edebilme olanakları neredeyse ortandan kalkmaktadır.

Başka bir görüşe göre, küçük esnaf ile büyük hiper - süper marketler birbirlerinin rakibi değil, tamamlayıcısıdır. Bu nedenle küçük esnafın sayısı İtalya ve Yunanistan'da olduğu gibi belli bir noktaya kadar azalacak ve bu noktada sabit kalacaktır. Burada önem taşıyan bir başka nokta, tedarikçilerde meydana gelen dönüşümdür. Büyük alışveriş merkezlerinin sayılarının artması ile toptancılar ve bayiler önemini kaybederek yerini doğrudan dağıtıcılara bırakmaya başlamıştır.³³⁹

2001 ekonomik krizi döneminde, yukarıda sayılan nedenler dolayısı ile büyük marketler ile rekabet edilememesi, esnafın şikâyetçi olduğu bir diğer ekonomik problemi oluşturmuştur. Şehir içinde yer alan büyük alışveriş merkezlerine toptancılar ile özellikle bakkallar tepki göstermişlerdir.³⁴⁰ Esnaf Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Başkanı S. Yalkın, açılan bir hipermarketin bölgedeki elli dört meslek kolunda çalışan esnafı yok ettiğini belirtmiştir.³⁴¹ Bunun sonucunda küçük esnafın korunması amacıyla hükümet, büyük alışveriş merkezlerinin şehir dışına çıkarılması ile ilgili yasa çıkarılmasını gündeme getirirken³⁴², büyük alışveriş merkezi sahipleri de böyle bir yasanın çıkması halinde, şehir ticaretinin bakkallara bırakılmasının, kayıt dışı ekonomiye yönelimi

³³⁸“Gıda Sektöründe Küçük Esnaf Zor Durumda”, 2005, <http://www.gidasanayii.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3959>, (06.04.2011).

³³⁹ Tarkan Erdoğan, “Organize Perakende Sektörünün Ekonomik Dinamikleri: Rekabet Politikası Açısından Değerlendirme”, **Rekabet Dergisi**, Sayı: 24, 2005, ss. 30-32.

³⁴⁰ “Bakkallar Boykot’a Hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, 21.10.2000; “Sadece Ankara’da 1200 Bakkal Kepenk İndirdi”, **Akit**, 07.01.2001; “Bakkallar İsyanda”, **Milli Gazete**, 07.01.2001; “Bakkallar Acil Önlem İstedi”, **Ortadoğu**, 08.01.2001; “Bakkallar Marketlerden Şikâyetçi”, **Hürriyet**, 10.03.2001; <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-231027>, (28.10.2011); “Bakkallar Ayaklandı”, **Sabah**, 31.07.2001.

³⁴¹ Yalçın Bayer, “Hiper’den 100 Gram Peynir Alamam ki...”, **Hürriyet**, 30.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-211686>(28.10.2011).

³⁴² “Marketler Dışarı Esnafa Rahat Nefes”, **Hürriyet**, 15.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-226688>, (28.10.2011). “Süpermarketler Kent Dışına Çıkıyor”, **Hürriyet**, 06.03.2001; “İlk Raunt Bakkalların, Marketler Taşınıyor...”, **Milliyet**, 10.04.2001; “Süpermarketler Şehir Dışına Çıkıyor”, **Hürriyet**, 10.04.2001;

arttıracaklarını belirtmişlerdir.³⁴³ Buna ek olarak, büyük alışveriş merkezlerinin bakkalları ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemediklerini, böyle bir yasanın çıkması halinde sermayenin Türkiye’yi terk edeceğini ifade ederek, tepkilerini dile getirmişlerdir.³⁴⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi, küçük esnafın büyük marketler ile rekabet edememesi de ekonomik yönden önemli bir maddeyi oluşturmaktadır. Dönemin hükümetinde Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak görev yapan Kenan Tanrıkulu, bu konuda verdiği bir röportajda, 400 metrekareden büyük alışveriş merkezlerinin 1995 yılında % 10 seviyelerinde iken, 1997’de % 14’e, 2003’te ise % 44’e ulaşacağını tahmin edildiğini belirtmiş, buna ilaveten küçük esnaf bakkal ve bayilerin 2000 yılında perakende sektörü içerisindeki % 53 olan pazar payının, 2003’te % 39’a gerileyeceği tahmin ettiklerini ifade etmiştir.³⁴⁵

Tablo 5: 1998-2005 Yıllarında Market ve Bakkal Sayılarında Yaşanan Değişim

Kanallar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hiper, Zincir ve Süpermarket	2 135	2 421	2 929	3 640	4 005	4 242	4 809	5 545
Hipermarket > 2500 m ²	91	110	129	149	151	143	152	160
Büyük Süpermarket 1000-2500 m ²	210	251	306	357	368	367	396	454
Süpermarket 400-1000 m ²	464	567	726	835	909	968	1 082	1 258
Küçük Süpermarket < 400 m ²	1 370	1 493	1 818	2 299	2 577	2 764	3 179	3 673
Orta Market 50-100 m ²	12 192	13 247	13 232	13 210	13 555	14 537	15 197	15 076
Bakkal < 50 m ²	155	148	136	128	122	124	122	120 397
	420	925	763	580	342	286	781	

Kaynak: AC Nielsen, **Retailer Trend 2004**, Yayınlanmamış Rapor, İstanbul: AC Nielsen’den aktaran Erdoğan, 2005, s. 30.

³⁴³ “Kayıtdışı Ödül Yasası”, **Sabah**, 20.04.2001.

³⁴⁴ “Hipermarketler, Şehir Dışına Çıkmak İstemiyor”, **Hürriyet**, 08.02.2001, <http://hursiy.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-224277>, (28.10.2011); “Şehirlere Değil Türkiye’den Çıkarız”, **Hürriyet**, 24.04.2001.

³⁴⁵ Deniz Sipahi, “Marketler Dışarı Esnaf Rahat Nefes Aldı”, **Hürriyet**, 15.02.2001; “Süpermarketler Kent Dışına Çıkıyor”, **Hürriyet**, 06.03.2001.

K. Tanrıkulu'nun açıklamalarına paralel olarak tabloda da görüldüğü gibi, hiper - süper market sayısı 1998 yılından 2005 yılına kadar hızlı bir artış trendine girerken, aynı süreçte küçük esnaf olarak adlandırılan bakkal sayısı ekonomik krizlerin de etkisiyle hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Özellikle 1998-2002 yılları arasındaki dönem incelendiğinde hiper - süper market sayısı yaklaşık iki katına çıkarken, aynı dönemde bakkal sayısında keskin bir düşüş göze çarpmaktadır. Buna göre, ekonomik krizin getirdiği ağır ekonomik koşullar marketler için geçerli olsa da, küçük esnafın bu koşullardan çok daha fazla etkilendiği ve bu rekabet sürecinin kaybedeni olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.2. 2001 Ekonomik Krizinin Esnaf Üzerinde Yarattığı Sosyal Olumsuzluklar

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, dış ödemeler dengesi sorunları ve enflasyon gibi sorunların önem kazanması nedeniyle daha önce yaşanan ekonomik krizlere göre bazı farklılıklara sahiptir. Bu farklılıklar içerisinde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve uluslararası sermaye akışının hızlanması ile oluşan istikrarsızlıklar ve bu krizler sonucu oluşan etkilerin finans piyasalarından reel sektöre ve ardından sosyoekonomik göstergeler ile diğer ülkelere sıçraması örnek olarak verilebilir. Bu tip krizler özellikle sağlık ve eğitim gibi bazı sosyal hizmetler, işsizlik, reel ücretler, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi alanları önemli derecede etkileyebilmektedir. 1994 Meksika, 1997 Asya, 1998 Rusya, 1994 ve 2000-2001 Türkiye ile 2002 Arjantin krizleri bu sınıf içerisinde değerlendirilmektedir.³⁴⁶ Nitekim Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinden Türk toplumunun, sadece ekonomik olarak etkilediğini söylemek, giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi olayların eksik bir bakış açısı ile değerlendirilmesine neden olacaktır. Bu nedenle Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin sosyal sonuçlarının anlaşılması, esnaf eylemlerinin altyapısını oluşturan ekonomik nedenler kadar önem taşımaktadır. Aşağıda ekonomik krizlerin sosyal sonuçları kısaca açıklanacaktır.

³⁴⁶ Koyuncu ve Şenses, ss. 1-2.

2.2.2.1. Kapanan İşyerleri ve İşsizliğin Sosyal Boyutları

Türkiye’de 2001 yılında yaşanan işsizlik problemi, toplumun hemen her kesiminde hissedildiği gibi, esnaf ve sanatkâr kesimi içerisinde de olumsuz etkileri ile hissedilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi memur, işçi vb. gibi toplumun diğer kesiminin içerisinde bulunduğu ekonomik olumsuzluklar doğrudan esnafın iş yapma kapasitesini de etkilemiştir. 2001 yılında Türkiye’de işsizlik oranı % 8.5’a ulaşmıştır. Bu rakam söz konusu dönemde 1 921 000 kişinin işsiz olduğu anlamına gelmektedir. İşsizlik rakamlarının kentsel düzeydeki oranı % 11.6 olup 1 439 000 kişiyi kapsamıştır. Bu rakamlar 1994 yılından sonraki en yüksek rakamlar olması sebebiyle dikkat çekicidir.³⁴⁷

İşsizlik problemi, yaşandığı ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine paralel olarak artış ya da azalış gösterse de, dünya üzerindeki tüm ülkelerin yaşadığı en önemli sorunlardan birisi olmaya devam etmektedir. Konuyu Türkiye açısından ele aldığımızda işsizlik, ekonomik krizler ve hızlı nüfus artışı nedeniyle yapısal özellikler taşımakta, sadece işlerini kaybedenleri değil, bir işe sahip olanları da etkilemektedir. Kişi işini kaybettiğinde ekonomik anlamda yaşam standartlarının düşmesi dışında, işi kaybetmenin bir sonucu olarak fiziki ve ruhi değişiklikler, işsizliğin kişide yarattığı korku, fiziksel ve ruhsal sağlığının bozulması ve ümitsizlik gibi problemler yaşayabilmektedir.³⁴⁸

F. Piven ve R. Cloward’a göre, kişilerin ekonomik yapılarında meydana gelen olumsuz bir değişiklik sarsıcı olabilmekte ve günlük yaşamın yapısını ve rutin işleyişini bozabilmektedir. Burada ekonomik değişim ile ifade edilen, insanların beklentilerini “*düş kırıklığı ve sinirlilik hissi*” içerisinde bulmalarındır. Günlük yaşam yapısındaki kırılmalar yaşandığı zaman, bu durum yapıların düzenleme kapasitelerinde de kırılmaların oluşmasına yol açmaktadır. İnsanların işlerini kaybetmeleri süreci, onların sosyal yaşamları ve rutin yaşam koşulları üzerinde de değişikliklere yol açmaktadır. Bunun ilk sonuçlarını ise, moral bozukluğu ve

³⁴⁷ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yılı 2002**, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, Ankara, s. 244.

³⁴⁸ Serpil Aytaç ve Aşkın Keser, “İşsizliğin Çalışan Birey Üzerindeki Etkisi: İşsizlik Kaygısı”, **İŞGÜÇ**, Cilt: 4, Sayı: 2, Sıra: 1, No: 48, 2002, <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=48&cilt=4&sayi=2&yil=2002> (30.12.2011).

belirsizlik oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak suç göstergelerinde ortaya çıkan artışlar, ailelerin parçalanması, serserilik ve vandalizm gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.³⁴⁹

Bu duruma bir çok örnek verilebilir. Konuyu Türkiye özelinde ele alırsak, Türk toplum yapısı içinde erkeklerin kendilerini ailenin reisi olarak tanımlamaları, evi geçindirme misyonunu kendi bünyesinde toplaması ve toplumda bu algının varlığı nedeniyle işini kaybeden erkek, kadına göre psikolojik olarak daha fazla etkilenmektedir. Bu konu hakkında yapılan bir araştırmada da erkeklerin işlerini kaybetmeleri durumunda kadınlara göre depresyon düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun temel sebebi ise, az önce bahsettiğimiz gibi, erkeğin aile ve toplum içerisindeki geleneksel rolü, sorumluluklarının daha fazla olması olarak ifade edilmiştir.³⁵⁰ İşini kaybeden ister erkek, ister kadın olsun yaşadığı ekonomik sıkıntının dışında, çevresi ile olan ilişkisi bozulmakta, kendisini çaresizlik içinde hissetmekte, kendisine olan güvenini kaybetmekte, kişilik özelliklerine bağlı olarak suç işleyebilmekte, saldırgan davranışlar gösterebilmekte hatta intihar eğilimi içerisine girebilmektedir. Bu kötü psikolojik durum içinde işsiz sayısının çok olduğu toplumlarda insanlar, karamsar ve geleceklerinden kaygılı bir yaşam sürdürdükleri için yaşadıkları ülkeye/devlete güvenleri azalmaktadır. Bu yoğun öfke duygusu sonucunda toplum psikolojik açıdan her an patlamaya hazır hale gelmektedir.³⁵¹ Yukarıda görelî yoksunluk teorisini açıklarken bahsettiğimiz gibi, değer beklentilerinin yükselmesi ya da sabit bir düzeyde kalması durumunda, değer elde etme kapasitelerinde düşüş yaşanan kişiler, yoksunluk hissi içerisine girmektedir. Bu şekilde artan memnuniyetsizlik düzeyi de, olası protesto ya da şiddet durumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim kişinin işini kaybetmesi sonrasında yaşanan süreç, bu teoriye paralel olarak gelişmektedir.

Görüldüğü gibi işsizlik, kişilerin ve çevreleri üzerinde yarattığı ekonomik etkiler dışında, sosyal yaşamı da olumsuz olarak etkilemekte ve kişilerin yaşam

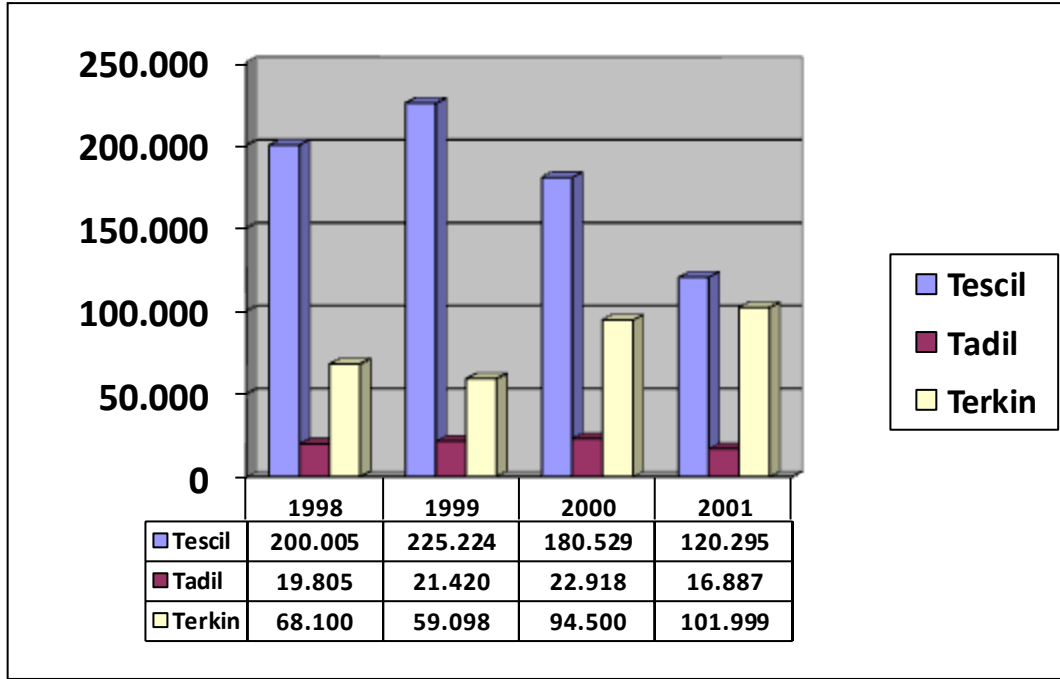
³⁴⁹Piven ve Cloward, p. 10-11.

³⁵⁰ İhsan Yüksel, “İşsizlik Olgusunun Psikolojik Boyutu: Görgül Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 60, Sayı: 3, 2005, ss. 262,263,267.

³⁵¹ Serpil Aytaç ve Aşkın Keser, “İşsizliğin Çalışan Birey Üzerindeki Etkisi: İşsizlik Kaygısı”, **İŞGÜÇ**, Cilt: 4, Sayı: 2, Sıra: 1, No: 48, 2002, <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=48&cilt=4&sayi=2&yil=2002> (30.12.2011).

kalitelerinin azalmasına yol açmaktadır. Değer beklentileri azalan ve yaşam kaliteleri önceki seviyesinden aşağı düşen kişiler, içerisinde bulundukları bu durum nedeni ile tepkilerini çeşitli yollar ile göstererek, var olan durumun düzeltilmesini talep etmektedirler. Bu durumu, 2001 ekonomik krizi sürecinde ve sonrasında işini kaybeden esnaf ve sanatkârın sosyal yaşamlarında meydana gelen değişikliklerde de görmekteyiz.

Şekil 3: 1998-2001 Yılları İtibariyle Esnaf ve Sanatkâr Sicil Sayıları

Kaynak: TESK, “16. Olağan...”, s.164.

Şekil 3’de 1998- 2001 yılları arasındaki sicil kayıtları açılan ve kapanan işyerleri hakkında bilgi vermektedir. 1999 yılından 2001 yılına kadar olan iki yıllık süreçte tescil işlemi gerçekleştiren esnafın sayısında yaklaşık olarak yarı yarıya azalma olurken, yine aynı süreçte terkin³⁵² işlemi gerçekleştiren esnaf sayısı yaklaşık

³⁵² Terkin işlemi iflas, ölüm, devir, SSK’ya geçmek, ticaret siciline geçmek ve diğer nedenler gibi çeşitli nedenler sonucu oluşabilmektedir. 1999 yılı için iflas, devir ve diğer nedenler, toplam nedenler içerisinde yaklaşık yüzde 85’lik bir oranı oluşturmaktadır. Bkz. TESK, 2000 Olağan Başkanlar Kurulu, Çalışma Raporu, Ankara, 2000, s. 75.

olarak iki katına çıkmıştır.³⁵³ Özellikle 2000 ve 2001 yıllarını ele aldığımızda 300 824 tescil işlemi gerçekleştirilmesine rağmen, 196 499 işyerinin terkin işlemi gerçekleştirmesi, ekonomik krizlerin esnaf üzerindeki etkisinin görülmesi açısından somut veriler sağlamaktadır.

2001 ekonomik krizi döneminde esnaf ve sanatkârlar kesimi içinde yaşanan işsizliğin boyutları, esnaf örgütlerince sıkça dile getirilmiştir. Dönemin TESK Başkanı D. Günday yaptığı açıklamada, toplumun orta direği sayılan esnafın 2001 ekonomik krizinden olumsuz biçimde etkilendiğini ve birçok işletmenin bu nedenle kapandığını ifade etmiştir. Son bir buçuk yılda artan nüfusa rağmen dükkânını kapatan esnaf sayısının Kasım 2001 itibari ile 191 bin olduğunu, Şubat 2002 itibariyle ise, iş yaşamına başlayan esnaf ve sanatkâr işletmelerinin % 50'den fazlasının kapandığını belirtmiştir.³⁵⁴ Bu rakamların Şekil 3 ile paralellik arz ettiği görülmektedir.

İşsizlik rakamlarındaki bu yükseliş toplumun gündeminde de yer almış, kişisel sohbetlerde ekonomik durum ve işsizlik en çok konuşulan konuları oluşturmuştur. Bu dönemde A & G araştırma şirketinin 21 ilde 18 yaş üstü, 912'si kadın 1836 denekle yaptığı araştırmaya göre, ekonominin sohbetlerde yer alması Kasım 2000'de % 2.4 iken, bu rakam Şubat 2002'de % 42.3'e yükselmiştir. Ekonomik sohbetlerin erkeklerin sohbet konuları arasında % 54.9 ile en fazla orana sahip olurken, kadınlar arasında ise, bu oran % 29.4 olarak hesaplanmıştır.³⁵⁵ Yine bu dönemde yapılan bir başka araştırmada da, Strateji Mori araştırma şirketinin esnaf eylemlerinin yapıldığı illerde dahil olmak üzere 12 ilde ve 1 268 kişi ile görüşerek yaptığı araştırmada; her 100 esnaftan 64'ü bir yıl içerisinde işlerinin daha kötüye gideceğini düşünürken, her 100 esnaftan 44'ü Türkiye'nin çözülmesi gereken en önemli sorunun işsizlik olduğunu belirtmiştir.³⁵⁶ Nitekim Kasım 2000'den başlamak

³⁵³ Tescil (işe başlama) işlemi, esnaf ve sanatkârın mesleki faaliyette bulunabilmeleri için sicile ve ilgili odaya kayıt yaptırımları işlemidir ve sicile her bir meslek için ayrı kayıt yaptırılmaktadır. Tadil işlemi ise, esnaf ve sanatkârın kayıt beyannamelerinde meydana gelen herhangi bir değişikliği 30 gün içerisinde sicile bildirmeleri işlemidir. Terkin işlemi ise, esnaf ve sanatkâr niteliği sona eren ilgilinin bu durumu 30 gün içerisinde sicile bildirmesi ve bunun sonucunda sicildeki kaydının silinmesi işlemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Esnaf ve Sanatkâr Sicili", <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/tescil.html>, (09.01.2012).

³⁵⁴ TESK, 16. Olağan, s. 12.

³⁵⁵ "Ne Seks Ne Futbol, İlle de Ekonomi", **Milliyet**, 23.03.2002.

³⁵⁶ "Esnaf Umutsuz", **Milliyet**, 08.04.2001.

üzere 2001 yılı boyunca dönemin gazeteleri de toplumun tüm kesimlerini ve dolayısıyla esnafı etkileyen işsizlik konusuna sayfalarında sıkça yer vermişlerdir.³⁵⁷

2.2.2.2. Diğer Sosyal Problemler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, sadece finansal piyasaları değil, sosyoekonomik açıdan da toplumu etkileyebilen krizler içerisinde değerlendirilmektedir. Sosyoekonomik açıdan, işgücü piyasaları, sağlık, eğitim ve sosyal yardımların bütçe içerisinde payının azalması sonucunda, yoksulluk ve gelir dağılımına ilişkin göstergeler de bu azalmadan etkilenmektedir. Sosyoekonomik etkiler sadece bunlarla da sınırlı kalmamakta, suç oranlarında artış, aile içi ve genel insani ilişkilerde bozulma, yolsuzluk, ortaya çıkabilecek kaynak ihtiyacı nedeniyle uluslararası finans kuruluşlarının ülke

³⁵⁷ “İflasın Resmidir”, **Zaman**, 15.11.2000; “İşsizlik Oranı Yüzde 6.2”, **Cumhuriyet**, 12.10.2000; “4 Bin Esnaf Daha Kepenk İndiriyor”, **Hürriyet**, 12.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-206342>, (28.10.2011); “İşsizler Ordusu Büyüyor”, **Cumhuriyet**, 20.01.2001; “Afyon’da 129 Kepenk Daha Kapandı”, **Hürriyet**, 02.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-222498>, (28.10.2011); “IMF İşsizlik Getiriyor”, **Cumhuriyet**, 04.02.2001; “Bankacıların İşsizlik Kabusu”, **Cumhuriyet**, 05.02.2001; “Ne Oldu Bize?”, **Sabah**, 07.02.2001; “Kriz, Taksiciyi de Vurdu”, **Hürriyet**, 11.02.2011, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225194>, (28.10.2011); “720 Esnaf Kepenk Kapattı”, **Zaman**, 17.02.2001; “Ekonomik Kriz Hekimleri de Vurdu”, **Cumhuriyet**, 18.02.2001; “1 Ay İçinde 38 Bin İşsiz”, **Cumhuriyet**, 18.02.2001; “100 Bin Kepenk İndi”, **Milli Gazete**, 24.02.2001; “En Çok İşyeri Sakarya’da Kapandı”, **Akit**, 26.02.2001; “1 Yılda 94 Bin İşyeri Kapandı”, **Radikal**, 24.02.2001; “Esnafın Mecalî Kalmadı”, **Milli Gazete**, 10.03.2001; Mustafa Oğuz, “Esnaf Beklemede”, **Hürriyet**, 13.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225963>, (28.10.2011); “Tuğlacılar Kan Ağlıyor”, **Hürriyet**, 24.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-228875>, (28.10.2011); “Geçen Yıl 135 Bin Esnaf Kepenk İndirdi”, **Hürriyet**, 09.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-230848>, (28.10.2011); “1.5 Milyon Kişi İşten Atıldı”, **Cumhuriyet**, 29.03.2001; “İşsizlik İkiye Katlandı”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Kriz Kepenk Kapattırdı”, **Cumhuriyet**, 18.04.2001; “İşsizlik Zirve Yaptı”, **Türkiye**, 13.05.2001; “İşsizlik Bankacıyı Vurdu”, **Cumhuriyet**, 31.05.2001; “İşsizlik Dalgası Her Yerde”, **Cumhuriyet**, 06.06.2001; “Senaryo Aynı Mağdurlar da Aynı”, **Cumhuriyet**, 20.06.2001; “Enflasyonu Parasızlık Yendi”, **Cumhuriyet**, 05.07.2001; “6-7 Bin Taksici İşsiz Kaldı”, **Hürriyet**, 08.07.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=2940>, (28.10.2011); “Taksiciler İşsiz”, **Ortadoğu**, 09.07.2001; “Kriz, Taksicileri de Vurdu”, **Milli Gazete**, 09.07.2001; “IMF Damgası: İşsizlik”, **Cumhuriyet**, 16.07.2001; “En Kalabalık Ordu: İşsizler”, **Cumhuriyet**, 25.07.2001; “52 Bin Yazar Kasa Stop”, **Star**, 27.07.2001; “Kepenk Kapatma Rekoru Aydın’da”, **Hürriyet**, 05.08.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=8330>, (28.10.2011); “İşsizlik Resmi Rakamların Üzerinde”, **Hürriyet**, 06.09.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14219>, (28.10.2001); “Kriz, Umutları da Tüketti”, **Cumhuriyet**, 09.09.2001; “Kepenk İndiren İndirene”, **Sabah**, 11.09.2001; “Esnaf Yok Oluyor”, **Akit**, 10.10.2001 .

ekonomisinin belirlenmesinde söz sahibi olmasının yarattığı bağımlılık duygusu gibi etkilere bu sınıflandırma içerisinde yer alabilmektedir.³⁵⁸

Bu etkilere ek olarak ekonomik krizin, ruhsal sağlık üzerindeki etkisi tartışılan bir diğer konuyu oluşturmaktadır. Ekonominin kötüye gittiği zamanlarda kişilerin intihar, alkole bağlı ölümler gibi ruhsal sağlık problemleri artış eğilimi göstermektedir. Nitekim geçmiş ekonomik kriz dönemlerinde yaşananlar, ekonomik çöküntü dönemlerinde yaşanabilecek olası olaylar hakkında çeşitli kanıtlar sunmaktadır.³⁵⁹

Bu konu hakkında yaptığı bir araştırmada E. Durkheim, ekonomik krizlerin intiharlar ile ilişkisini incelemiştir.³⁶⁰ E. Durkheim, ekonomik krizlerin intihar eğilimleri üzerinde ağırlaştırıcı bir etkide bulunduğunu ifade etmektedir. Bu görüşünü, 1873'te Viyana'da, yine aynı dönemde Frankfurt/Main'da ve 1882 de Paris borsasındaki iflastan sonra intihar oranlarının artışı ile desteklemektedir. Fakat Durkheim, ekonomik kriz sonrasında intihar oranlarındaki artışın nedeninin insanların yoksullaşması olmadığını belirtir. Gönenç bunalımı olarak adlandırdığı refah dönemlerinde de intihar oranlarının yükselebildiğini belirtmektedir. Burada Durkheim'in vurguladığı nokta, insan yaşamının bir yükselme ya da düşüş evresine girdiği zaman toplumsal düzensizliklerin ortaya çıkardığı bunalımların intihar oranları üzerinde etkili olduğudur. Bu durumu da “...insanların etkinliklerindeki düzenin bozulmasından ve onların bundan acı duymalarından...” kaynaklanan kuralsızlık intiharı olarak adlandırır.³⁶¹ F. Güçlü ise, yaptığı bir çalışmada 1980-2000 yılları arasında Türkiye’de ekonomik nedenli intiharların ani yükseliş gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. 1980’de % 10 olan ekonomik nedenli intihar oranının, 24 Ocak 1980 kararlarından sonra 1981’de % 41’e, 5 Nisan 1994’ten sonra % 61’e, 2000’lerin başında ise % 69.3’e yükseldiğini belirtmiştir.³⁶²

³⁵⁸ Koyuncu ve Şenses, s. 3.

³⁵⁹ World Health Organization “Impacts of Economic Crisis on Mental Health”, 2011, s. 13, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/134999/e94837.pdf, (22.02.2012).

³⁶⁰ Emile Durkheim, **İntihar**, çev.Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.

³⁶¹ Durkheim, ss. 275, 276, 280, 281, 297.

³⁶² Faruk Güçlü, “İntiharların Nedeni Ekonomik”, Röp:Mutlu Serezli, Cumhuriyet Gazetesi, 05.01.2001, içinde Faruk Güçlü, **İntihar:Umutsuzluğun Tırmanışı**, SABEV, Ankara, 2001, s. 141.

Nitekim Türkiye’de 2001 krizinin ortaya çıkardığı bu tip etkilere, dönemin gazetelerinde sıkça rastlamaktayız. Ahlaki değerlerde aşınma³⁶³, ekonomik bunalımın öğrenciler üzerindeki etkileri³⁶⁴, suç oranlarının yükselmesi³⁶⁵, işsizlik konusunda Uluslararası Para Fonuna (IMF) yöneltilen eleştiriler³⁶⁶, toplumda yaşanan psikolojik sorunlarda meydana gelen artış³⁶⁷, intihar olaylarının sayısındaki artış³⁶⁸ gibi haberleri bunlara örnek olarak verebiliriz. Bunlara ek olarak, esnaf kesiminin silahlanmasındaki artış³⁶⁹, sokağa terk edilen çocuk sayısının artması³⁷⁰, İstanbul’daki dilenci sayısında ekonomik kriz sonucu meydana gelen azalma³⁷¹, boşanma davaları sayısında görülen artış³⁷², ekonomik olarak zor koşullar altında yaşayan halkın, dönemin popüler magazin programı “*Televole*”de yayınlanan ünlülerin zengin yaşam tarzı ve kolay para kazandıran yarışma programları ile ilgili olarak RTÜK’e şikâyetle bulunmaları³⁷³, Muş’ta ekonomik kriz nedeniyle başlık parası bulamayan gençlerin evlenememeleri nedeniyle başlık parasının kaldırılması³⁷⁴ gibi dönemin toplumsal yaşamı ile ilgili haberler de dikkat çekicidir.

Yukarıda ayrıntılı olarak açıkladığımız nedenler, 2001 ekonomik krizi sürecinde esnafın üzerinde olumsuz etkilere yol açmış, esnaf eylemleri sürecini başlatmıştır. Bir sonraki bölümde bu nedenlerin altyapısını oluşturdukları esnaf eylemlerinin 2001 ekonomik krizi sürecinde nasıl ortaya çıktığını, 2001 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleşen eylemlerin ayrıntılı bir analizi yapılacaktır. Birinci bölümde teorik olarak açıkladığımız eylem biçimi ve eylem repertuarı kavramları

³⁶³ “Önce Ahlak Çöktü”, **Zaman**, 06.04.2001.

³⁶⁴ “Kriz Eğitimi de Vurdu”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001.

³⁶⁵ “Sahte Para Patlaması”, **Zaman**, 26.03.2001; “Kredi Kartı Sahtekarlığı”, **Cumhuriyet**, 06.05.2001; “Ekonomik Kriz Yurttaş Bunalıttı”, **Cumhuriyet**, 09.05.2001; “Kriz Kaçakçığı Arttırdı”, **Cumhuriyet**, 15.07.2001; “Ekonomik Kriz Suça İtıyor”, **Cumhuriyet**, 23.07.2001.

³⁶⁶ “İşsizler Ordusu Büyüyor”, **Cumhuriyet**, 20.01.2001; “IMF İşsizlik Getiriyor”, **Cumhuriyet**, 04.02.2001; “IMF Damgası: İşsizlik”, **Cumhuriyet**, 16.07.2001.

³⁶⁷ “Halde İşler Kötü”, **Cumhuriyet**, 07.03.2001; “İşsizlik Hasta Ediyor”, **Zaman**, 09.03.2001; “Esnaf Çözümü Terapide Arıyor”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Esnaf Depresyonda”, **Zaman**, 06.04.2001; “Esnaf Depresyonda”, **Zaman**, 16.04.2001; “Oynatmaya Az Kaldı”, **Cumhuriyet**, 24.07.2001; “Ekonomik Kriz Ruhsal ve Sosyal Sorunları Arttırdı”, **Cumhuriyet**, 30.03.2001.

³⁶⁸ “İntiharların Nedeni Ekonomik”, **Cumhuriyet**, 05.01.2001; “Ekonomik Kriz Yurttaş Bunalıttı”, **Cumhuriyet**, 09.05.2001; “Yoksulluğun Bedeli İntihar Oldu”, **Cumhuriyet**, 10.02.2001; “Ekonomik Kriz İntihar Ettiriyor”, **Cumhuriyet**, 10.09.2001; “Ne Oldu Bize”, **Sabah**, 07.02.2001.

³⁶⁹ “Esnaf Mafya Kıskaçında mı?”, **Zaman**, 01.04.2001.

³⁷⁰ “Kriz Çocuk Terk Ettiriyor”, **Cumhuriyet**, 15.08.2001.

³⁷¹ “Kriz Dilencileri de Vurdu”, **Cumhuriyet**, 16.04.2001.

³⁷² “Kriz Evlilikleri Kemiriyor”, **Cumhuriyet**, 24.05.2001.

³⁷³ “Televole İsyanı”, **Cumhuriyet**, 31.07.2001.

³⁷⁴ “Kriz Başlık Parasını Kaldırdı”, **Cumhuriyet**, 23.05.2001.

doğrultusunda, esnaf eylemlerinde kullanılan eylem biçimleri ve eylem repertuarı incelenecektir. Son olarak ise, esnaf örgütlerinin eylemlere bakışı ve eylemler içindeki rolü tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2001 EKONOMİK KRİZİ VE KİTLESEL ESNAF SEFERBERLİĞİ

3.1. TÜRKİYE’DE ESNAF EYLEMLERİ SÜRECİ

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, her ne kadar J. Franklin ekonomik kriz ve protesto hareketleri arasındaki ilişkiyi açıklarken basit ve abartılı varsayımlardan kaçınılması gerektiğini belirtse de, ekonomik krizler sonrasında protesto gösterilerinin ekonomik krizlere karşı bir yanıt olarak ortaya çıktığı kimi yazarlarca dile getirilmektedir.³⁷⁵ Nitekim 2000’li yıllardan günümüze kadar geçen sürede Türkiye, Latin Amerika ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve bazı Avrupa ülkelerinde, ekonomik problemlerin temelini oluşturduğu protesto gösterilerine rastlanılmaktadır. Özellikle son dönemde ABD’de ortaya çıkan “*Wall Street’i İşgal Et*” hareketi, Yunanistan’da yaşanan ekonomik kriz döneminde ve ekonomik kriz sonrasında ortaya çıkan protesto hareketleri, ekonomik kriz ile protesto ilişkisinin güncelliğini koruduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye’de ise, 2001 ekonomik krizi sonrası ortaya çıkan protesto hareketlerini bu kapsamda değerlendirmemiz herhalde yanlış olmayacaktır. Özellikle söz konusu dönemde Emek Platformu tarafından gerçekleştirilen eylemler ile esnafın düzenlediği protesto gösterilerini bu hareketlere örnek olarak verebiliriz. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, çalışmamızın inceleyeceği temel alanı esnaf eylemleri oluşturmaktadır.

3.1.1. 2001 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Süreci ve Esnaf Protestoları İçin Sunduğu Kaynaklar

2001 ekonomik krizinin iktisadi olarak nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği çalışmamızın kapsamında olmadığından detaylı bir şekilde açıklanmayacaktır. Fakat bu noktada şunu ifade edebiliriz ki, 19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

³⁷⁵James Petras, “Latin Amerika: Ekonomik Kriz Zamanlarında Sosyal Hareketler”, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=1128, (19.11.2011).

Sezer ile dönemin Başbakanı Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışma, ortaya çıkacak olaylar zincirinin fitilini ateşlemiştir. Bu toplantıda Başbakan B. Ecevit'in Devlet Denetleme Kurulu'nun, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu üzerindeki denetimini eleştirmesi üzerine; Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer, kamu bankalarındaki yolsuzlukların denetlemesi sorunu ve bazı bakanların yolsuzluk ithamı altında olduklarını belirterek, B. Ecevit'in bu davaları yürüten savcılara müdahale ettiğini belirtmiştir. B. Ecevit'in "*denetimin denetimi olmaz*" düşüncesine karşılık olarak, A. Necdet Sezer anayasanın 108. maddesine uygun olarak bunun mümkün olduğunu belirtip, "*anayasayı okumuyorsunuz ya da okuduğunuzu anlamıyorsunuz*" sözleri ile cevap verir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Hüsametdin Özkan'ın "*o anayasayı bir de biz görelim, anlayalım*" şeklinde cevap vermesi üzerine; Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer, anayasa kitapçığını sert bir şekilde B. Ecevit ve H. Özkan arasına fırlatır (iter). Tartışma, H. Özkan'ın da anayasa kitapçığını tekrar A. Necdet Sezer'e doğru fırlatarak, kira yasası konusunda "*sizi orada oturtan iradenin biraz önce suçladığınız irade olduğunu unutmayın. O irade sizi de oradan indirmesini de bilir*" ve "*nankör kedi*" sözleri ile eleştirmesi sonrasında, B. Ecevit, H. Özkan ve bakanlar ile beraber toplantıyı terk etmesiyle sonlanır.³⁷⁶ Bu olay, sonrasında ekonomide meydana gelen gelişmeler ile 2001 ekonomik krizinin (görünen) başlangıç noktasını oluşturmuştur.

21 Şubat 2001 günü ekonomide meydana gelen olumsuz gelişmeler ile kamu bankalarında TL ihtiyacının artışı, Merkez Bankası'nın döviz karşılığı TL vermesi sonrasında piyasalardaki yaşanan tedirginlik, borsada yaşanan düşüşler ve faizlerdeki hızlı yükseliş, döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılmak zorunda kalınması gibi nedenler³⁷⁷, 21 Şubat 2001 gününün "*kara çarşamba*" olarak anılmasına yol

³⁷⁶"Ülkeyi Soydurtmayız", **Cumhuriyet**, 20.02.2001; "Çamurun Üzerinde Oturuyorsunuz", **Cumhuriyet**, 20.02.2001; "Krizin İki Faturası", **Zaman**, 20.02.2001; "İpleri Koparan Sözler", **Zaman**, 20.02.2001; "İplerin Koptuğu An", **Hürriyet**, 20.02.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/20/295869.asp>, (09.07.2011); "Devletin Zirvesinde Kriz", **Hürriyet**, <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/dosya/kriz/index.html>, (09.07.2011); "İpler MGK'da Koptu", **Sabah**, 20.02.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/20/p01.html>, (27.03.2012), "Buna Hakkınız Yoktu", **Milliyet**, 20.02.2001; "Köprüleri Attılar", **Milliyet**, 20.02.2001; "Türkiye Sizinle Gurur Duyuyor", **Radikal**, 20.02.2001, <http://www.radikal.com.tr/2001/02/20/t/index.shtml>, (27.03.2012).

³⁷⁷"Kriz Piyasaları Sarstı", **Hürriyet**, 21.02.2001, <http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-227921>, (27.03.2012); "Adım Adım Gelen Kriz", **Sabah**, 22.02.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/22/e02.html>, (27.03.2012); "Döviz Kurları Serbest Bırakıldı", **Sabah**, 22.02.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/22/e01.html>,

açmıştır.³⁷⁸ 23 Şubat 2001 günü dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel görevinden istifa ederken, 26 Şubat 2001 tarihinde dönemin Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp görevinden istifa etmiştir.³⁷⁹ Sonraki süreçte, Kemal Derviş Türkiye'ye davet edilerek, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirilmiş ve yeni bir ekonomik program yürürlüğe konulmuştur.³⁸⁰ Çeşitli ekonomik nedenlerin etkisiyle krizin reel ekonomiye yansması³⁸¹ ile vatandaş günlük yaşamda ekonomik krizin olumsuz etkilerini daha fazla hissetmeye başlamıştır. Esnaf özelinde konuyu incelememiz gerekirse, ikinci bölümde ayrıntıları ile açıkladığımız gibi hayat standardı uygulaması, finansal problemler, vergilerde meydana gelen artış, sosyal güvenlik primlerinin ödenememesinde karşılaşılan güçlükler, hiper ve süper marketlerin yarattığı haksız rekabet ortamı gibi ekonomik problemler, esnafı çözümlenmesi zor olan ekonomik problemler ile baş başa bırakmıştır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, ortaya çıkan genel kriz durumu, toplumda yer alan bir sosyal organizasyona (esnafa) sıçramıştır.³⁸²

Esnaf, çeşitli yollar ile tepkisini ve içinde bulundukları zor ekonomik koşulları, hükümete ve kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Ulusal ve yerel düzeydeki esnaf örgütlerinden yapılan açıklamaların yanı sıra esnaf örgütleri de gazetelere

(27.03.2012); “Ekonomide Yeni Dönem”, **Hürriyet**, 22.02.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/22/296461.asp>, (27.03.2012); “Faizde Tarihi Rekora Uçtu”, **Hürriyet**, 22.02.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/22/296462.asp>, (27.03.2012); “Ekonomi Kilitlendi”, **Zaman**, 22.02.2001; “En Uzun Gece”, **Cumhuriyet**, 22.02.2001; “Büyük Çalkantı”, **Zaman**, 23.02.2001; “Gel Gör Kriz Bizi Neyledi”, **Radikal**, 16.03.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=66190>, (27.03.2012).

³⁷⁸Kozanoğlu, s.30; “Gel Gör Kriz Bizi Neyledi”, **Radikal**, 16.03.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=66190>, (27.03.2012).

³⁷⁹“Krizde İlk Yolcu Erçel”, **Hürriyet**, 25.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-228955>, (27.03.2012); “Fatura Erçel’e Çıktı”, **Sabah**, 25.02.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/25/p04.html>, (27.03.2012); “Demiralp İstifa Etti”, **Hürriyet**, 26.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229197>, (27.03.2012); “Selçuk Demiralp İstifa Etti”, **Zaman**, 27.02.2001; “Gel Gör Kriz Bizi Neyledi”, **Radikal**, 16.03.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=66190>, (27.03.2012).

³⁸⁰“Ekonomi Bir Takım İşi”, **Hürriyet**, 02.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229664>, (27.03.2012); “Krizi Aşarız”, **Sabah**, 02.03.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/03/02/>, (27.03.2012); “Ekonominin Tek Patronu Derviş”, **Sabah**, 03.03.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/03/03/e05.html>, (27.03.2012); “Ekonomiye Süper Bakan”, **Hürriyet**, 03.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229751>, (27.03.2012); “Süper Bakan”, **Milliyet**, 03.03.2001; “Kararname Yayınlandı Resmen Devlet Bakanı Derviş Kolları Sıvadı”, **Hürriyet**, 04.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229875>, (27.03.2012); “Artık Devlet Kemer Sıkacak”, **Sabah**, 15.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/15/>, (27.03.2012); “Bol Bol Gol Atacağız”, **Milliyet**, 15.04.2001.

³⁸¹ Kazgan, s. 269.

³⁸² Kotil, Toplum, s. 50.

verdikleri ilanlar ile taleplerini duyurmayı amaçlamışlardır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, 22 Kasım 2000 tarihinde dönemin TESK başkanı ve başkan vekillerinin imzası ile verilen ilanla, TESK hükümete çağrıda bulunmuş ve kamuoyuna açıklama yapmıştır. İlanda, halkın gözü önünde bir oyun oynandığı belirtilerek, esnafın ezildiği ve dışlandığı ifade edilmiştir. Hazine'nin bankalar, kaçakçılar, çıkarıcılar ve yolsuzluklar ile boşaltılması eleştirilerek, hazineye yeni kaynak arayışı sonucu hayat standardı uygulamasının tekrar yürürlüğe konmak istenmesi tepki ile karşılanmıştır. Esnafın içerisinde bulunduğu zor ekonomik koşullar vurgulanarak, esnafın sessiz kalmasının bir zafiyet olmadığı, bu konu ile ilgili TESK'in, tüm demokratik hakları sonuna kadar kullanacağı belirtilmiştir.³⁸³ Bu ilan dışında, 20 Mart 2001 tarihinde TOBB'un verdiği ilanda 2001 ekonomik krizi yeni bir Kurtuluş Savaşı'na benzetilmiştir. Bu ilanda dikkat çeken nokta, sokaklarda yürümenin sorunlara çözüm olamayacağının vurgulanmasıdır.³⁸⁴ Bir başka ilan, dönemin İzmir ESOB Başkanı Cemal Tercan'ın imzasıyla 31 Mart 2001 tarihinde verilmiştir. İlanda hükümetin politikaları eleştirilerek taleplerde bulunulmuş, esnaf ve sanatkârın içinde bulundukları olumsuz ekonomik koşullar vurgulanmıştır.³⁸⁵

İlanların dışında esnaf örgütlerince yapılan açıklamalar da, esnafın eylem yapma noktasına nasıl ulaştığını anlamamız açısından fikir vericidir. Dönemin TESK başkanı ve başkan vekillerinin açıklamalarının yanı sıra özellikle dönemin il düzeyinde örgütlenen ESOB başkanlarının yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir.³⁸⁶ Nitekim ileride inceleyeceğimiz gibi, 30 Mart-15 Nisan 2001 tarihleri arasında Türkiye çapında görülen esnaf eylemlerinin birçoğu, il düzeyinde tepkilerini dile getiren esnaf ve sanayi odaları birlikleri tarafından düzenlenmiştir.

³⁸³ **Cumhuriyet**, 22.11.2000.

³⁸⁴ **Milliyet**, 20.03.2001; **Zaman**, 20.03.2001.

³⁸⁵ **Zaman**, 31.03.2001.

³⁸⁶ "Vergi Emekçinin Sirtında", **Cumhuriyet**, 24.11.2000; "Esnaftan Tepki Yükseliyor", **Cumhuriyet**, 24.11.2000; "Siftah Yok!", **Hürriyet**, 27.11.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-201541>, (09.02.2012); "Esnaf Kazan Kaldırarak", **Zaman**, 01.12.2000; "Esnaf da Sokağa Dökülecek", **Akit**, 15.12.2000; "Bizi Sokağa Dökmeyin", **Yeni Asır**, 16.01.2001; "Esnaflı Sokağa Dökeriz", **Yeni Asır**, 04.02.2001; "Esnaf, Ecevit'ten Randevu İstedi", **Cumhuriyet**, 01.03.2001; "1 Milyonu Aşkın Kepenk Kapanacak", **Cumhuriyet**, 02.03.2001; "Krizdeki Esnaf Eylem Hazırlığında", **Milli Gazete**, 02.03.2001; "Esnaf Sokağa Çıkıyor", **Akit**, 16.03.2001; "Esnaf Eylem Yapacak", **Ortadoğu**, 16.03.2001; "Derviş, Esnaftan Destek İstedi", **Akşam**, 11.04.2001; "Esnaftan Derviş'e Uyarı", **Gözcü**, 11.04.2001.

3.1.2. Esnaf Eylemleri

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Türkiye’de ilk kez görüldüğü ifade edilen esnaf eylemleri, Şubat 2001 ekonomik krizinin sonrasında ortaya çıkmıştır. Kabaca sınırlamamız gerekirse, 2001 yılının Mart ayının ikinci yarısında başlayan hareketler, 2001 yılının Nisan ayının ortalarına kadar devam etmiştir. Aşağıda da ayrıntılı olarak açıklayacağımız gibi, 11 Nisan 2001 tarihinde Ankara Tandoğan Meydanı’nda gerçekleşen olaylı eylemlere kadar yükseliş trendi içerisinde olan hareketler, bu tarihten sonra keskin bir düşüş trendine girmiştir.

Türkiye’nin içinde bulunduğu durum, 25.07.2001 tarihinde yapılan MGK toplantısında değerlendirilmiş, sosyal patlama olasılığı konusunda bir kuvvet komutanı tarafından “*sosyal yansıma ürkütücü*” tabiri kullanılmıştır.³⁸⁷ Türkiye’nin sosyal patlamanın eşiğinde olup olmadığı tartışması, toplumsal ve bireysel eylemler üzerinde yapılmış olup, bu hareketler içinde en dikkat çeken “*esnaf eylemleri*” olmuştur.³⁸⁸ T. Bora eylem yapan esnafları “*sokağa çıkmasına alışık olunmayan bir kitle*”³⁸⁹ olarak nitelerken; dönemin TESK Başkanı Derviş Günday, 2002 yılı Olağan Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “*sosyal ve siyasal kriz ortamı nedeniyle, esnaf-sanatkâr kesimi, tarihinde ilk kez sokaklara dökülmüştür*” ifadesini kullanmıştır.³⁹⁰ Nitekim Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, krizin maliyetini üstlenen kesimin, artan işsizlik ve aşınan reel ücretler dolayısıyla tüm ücretliler ile iç talebe bağımlı olarak çalışan esnaf, zanaatkâr, küçük ve orta ölçekli üreticiler olduğu görülmektedir.³⁹¹ Esnaf eylemlerinin bu kadar dikkat çekmesini ve üzerinde tartışılmasını sağlayan eylemler sırasında ortaya çıkan şiddet değil esnafın bile eylem yapma noktasına gelmiş oluşudur.³⁹²

Bu noktada esnaf eylemlerinin Türkiye tarihinde bir ilk olduğu iddiasına değinmemiz faydalı olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren

³⁸⁷“MGK’da Ekonomik Kriz Değerlendirildi”, **Sabah**, 26.07.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/07/26/p05.html>. (11.07.2011).

³⁸⁸ Zengin, s. 90.

³⁸⁹Tanıl Bora, “Esnaf Eylemleri ve Medya”, 09.01.2001, http://www.medyakronik.net/arsiv/tbora_arv_090401.htm, (11.07.2011).

³⁹⁰ TESK, 16. Olağan s. 13.

³⁹¹ Korkut Boratav, “İktisadın Krizinden Toplumun Krizine: Nereye Gidiyoruz?”, Söyleşi, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 236, s. 50.

³⁹² Zengin, s. 93.

gerçekleşmiş toplumsal protesto hareketlerini inceleyerek, hangilerinin içerisinde (mesleki bir grup olarak ifade ettiğimiz) esnafın yer aldığını belirlemek çok kapsamlı bir çalışma gerektirecektir. Hatta belki de böyle bir çalışma gerçekleştirilse bile doğru cevaba tam olarak ulaşmak mümkün olmayacaktır. Tabii ki esnaf eylemleri, esnafların içinde yer aldıkları ilk protesto gösterileri değildir. Örneğin 19 Nisan 2000 tarihinde Antakya’da, yetmiş altı esnaf odasının katılımı ile Bağ-Kur zammı, kredi faizlerindeki yükselik gibi sıkıntılar Atatürk’e şikâyet edilmiş ve sessiz bir yürüyüş gerçekleştirilerek hükümetin esnafı mağdur eden politikaları protesto edilmiştir.³⁹³ Örnekte olduğu gibi, çeşitli nedenler dolayısıyla farklı zamanlarda esnaf, protesto gösterileri düzenlemiştir. Fakat burada vurgulanmak istenilen nokta, ekonomik krizin ortaya çıkardığı olumsuz koşullar sonucunda, mesleki bir grup olarak esnafın belli bir süre boyunca, ülkenin birçok noktasında, kolektif olarak protesto gösterileri içinde yer almalarıdır. Bu açıdan bakıldığında esnaf eylemlerinin ilk olarak nitelendirilmesi herhalde yanlış olmayacaktır.

Bu eylemlerin neden ortaya çıktığı dönemin yazılı basını içinde önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur ve benzer sonuçlara ulaşan görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, dönemin Hürriyet gazetesi köşe yazarı H. Uluengin, esnafın neden eylem yaptığı sorusunu farklı bir açıdan ele alarak yanıtlamıştır. H. Uluengin’e göre, hizmet ve dağıtım sektörlerinin merkezileşmesi esnaflık mesleğinin bir iniş trendi içerisine girmesine neden olmuştur. Bu trend aşağı doğru “*proleterleşme*” ya da yukarı doğru “*beyaz yakalılılaşma*” süreci sonucu kaçınılmaz olarak “*ücretlileşme*” sürecini ortaya çıkarmıştır. Fakat bu sürecin ücretlileşme ile beraber ortaya çıkardığı başka bir durum, “*direniş*” sürecidir. Esnaf, tarihi misyonu tamamlanan bütün toplumsal sınıflar gibi direnmektedir. Örneğin Fransa’da süper marketlerin ekmek satmaya başlaması sonrasında fırıncıların markete ait hamur kamyonlarının lastiklerini parçalamaları, İspanya’da çilingir reyonu açan mağazanın çilingirler tarafından taşlanması, Belçika’da iş hacimleri azalan oto tamircilerinin büyük araç şirketinin binasını kundaklamaları gibi. Kısacası esnaf, aniden ortaya çıkan ve bu nedenle hazırlıksız yakalandığı ağır ekonomik kriz karşısında “*varoluş refleksiyle*” direnmektedir.³⁹⁴

³⁹³ “Esnafın Sabrı Nihayet Taştı”, **Vitrin**, Sayı: 132, ss. 12-13.

³⁹⁴ Hadi Uluengin, “Esnaf Dünyası”, **Hürriyet**, 10.04.2001.

Yıldız Sertel ise, süreci ekonomik bir bakış açısı kullanarak açıklamıştır. Y. Sertel'e göre, 2001 ekonomik krizi ile düşük alım gücünün iç pazarda yarattığı olumsuzluklar, izlenen serbest kur döviz politikası ve yapılan devalüasyon sonucunda banka kredi faizleri yükselmiştir. Ticaret hayatında ve üretim sektörlerinde yaşanan bu durgunluk süreci, esnaf, küçük ve orta sanayicileri ekonomik anlamda olumsuz olarak etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin yanında Anadolu'nun birçok şehrinde de binlerce esnaf tepkilerini dile getirebilmek amacıyla tarihlerinde ilk kez olarak sokaklara dökülmüştür. Nitekim süreci bu şekilde açıklayan Y. Sertel, bu dönemde ortaya çıkan esnaf, işçi, öğretmen vb. değişik sivil ve politik kurumların düzenledikleri eylemleri bir “*toplumsal uyanış*” olarak adlandırmıştır.³⁹⁵

Esnaf eylemlerinin içerisinde geliştiği koşulları anlamlandırmak açısından Murat Güvenç'in açıklaması da aydınlatıcıdır. M. Güvenç'in değerlendirmesine göre, esnaflar birbirlerine iş pas ederek ayakta kalırlar. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan daralmaları da bu şekilde akordeon taktığı ile atlatmışlardır ve bunu 70'li yıllarda fordizmin çöküş döneminde de kullanarak varlıklarının devamını sağlamışlardır. Fakat talebin sıfıra yakın olduğu dönemlerde esnafın tavrı büyük tüccar ve sanayicilerin davranışlarına göre farklılıklar göstermektedir. Ayrıca M. Güvenç, talebin düşmesinin esnafın dayanma sınırını tüketebileceğini belirtmiş ve esnafın 2001 ekonomik krizi döneminde içerisinde bulunduğu durumu “ ... *Muhafazakâr partilere oy verirler, Statükocudurlar. Değerler sistemini savunurlar. Böyle bir kesimin sokaklara dökülmesi için, dünyanın altının üstüne gelmesi gerekir diye düşünülür. Bunun anlamı şu: Esnaf sokağa döküldüğüne göre talep sıfıra yakın*” şeklinde açıklamıştır.³⁹⁶ Bu görüşe paralel görüşler, farklı köşe yazarlarınca da dile getirilmiştir.³⁹⁷ Görüldüğü gibi, esnafın sokaklara dökülmesi toplumda bir şaşkınlık durumu yaratmakla birlikte bunun nedenleri incelendiğinde, bu durumun ortaya çıkması yıkıcı bir ekonomik kriz ile ilişkilendirilmiştir.

Cumhuriyet tarihi içerisinde bu şekilde gelişen ve esnafın katıldığı başka bir protesto hareketi bulunmasa da, Osmanlı Devleti döneminde, ekonomik şikayetler

³⁹⁵ Yıldız Sertel, “Krizle Ulusal Direniş, Bir Alternatif Var Mı?”, **Cumhuriyet**, 10.08.2001.

³⁹⁶ “Esnafa Yazın Yonca Yersiniz Denmez”, **Milliyet**, 07.04.2001.

³⁹⁷ İbrahim Karayeğen, “Esnaf İstifaya Zorluyor”, **Zaman**, 07.04.2001.

sonrasında ortaya çıkan ve içinde esnaf gruplarının yer aldığı protesto hareketleri görülmüştür. Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) yaşanan bazı gösteriler ve 17. yüzyılda ortaya çıkan “*Patrona Halil İsyanı*” bu eylemlere örnek olarak verilebilir.³⁹⁸ Tarihsel olarak siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullar çok farklı olsa da, basit anlamda olayların içinde yer alan grup ve nedenlerin benzeşmesi ilginçtir. Örneğin Patrona Halil isyanının ortaya çıkmasında, III. Ahmet döneminde İran üzerine yapılacak bir sefer nedeniyle toplanmaya başlanılan yüksek vergilerin, esnaf üzerinde yarattığı ekonomik olumsuzluklar etkili olmuştur. Bu dönemde paranın değerinin devamlı olarak düşürülmesi, yoğun göçler nedeniyle lonca sistemi üzerinde yapılan değişiklik ve savaşın finansmanı için esnaftan alınan yüksek vergiler, esnafın şikâyetçi olduğu üç ana konuyu oluşturmuştur.³⁹⁹ Nitekim bu dönemlerde ortaya çıkan esnaf ayaklanmasının temel sebepleri olarak halkın dayanma kapasitesini aşan yükümlülükler getirilmesi, esnaf geleneklerine uymayan uygulamaların ortaya çıkması ve bu dönemin esnaf örgütleri içerisinde önemli olan kâhyalar meclisinin kararlarına uyulmaması gösterilmektedir.⁴⁰⁰ Yukarıda belirttiğimiz gibi dönemsel koşullar çok farklı olsa da, esnafın protesto gösterileri düzenlemesinde ekonomik problemlerin oynadığı rolün paralellik gösterdiğinden bahsedebiliriz. Özellikle “*halkın dayanma kapasitesini aşan yükümlülükler getirilmesi*” maddesinin, 2001 yılındaki hayat standardı uygulaması ve diğer ekonomik olumsuzluklar ile benzeştirmek mümkündür.

Böylesi ekonomik koşullar ile karşı karşıya kalan esnafın, görelî bir yoksunluk içine düştüğünü söylememiz herhalde yanlış olmayacaktır. Geçmişte sahip olunan değer beklentileri ile ekonomik kriz sonrası değere sahip olma yetenekleri arasındaki farklılığın esnaf kesimi tarafından algılanması, görelî yoksunluk duygusunun temel dayanağını oluşturmuştur.⁴⁰¹ Esnafın yaşadığı yoksunluğu “*azalan yoksunluk*” içinde değerlendirebiliriz. Azalan yoksunluk durumunda esnafın memnuniyetsizliğini doğuran olay geçmişte sahip olunanların, ekonomik kriz sonrası elde edilememesidir. E. Hoffer’ın ifadesiyle belirtecek olursak

³⁹⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, Dördüncü baskı, İstanbul, 1998, s. 297.

³⁹⁹ Robert W. Olson, “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 17, No. 3, Sep., 1974, ss. 333- 335.

⁴⁰⁰ Tabakoğlu, s.297.

⁴⁰¹ Gurr, s. 13.

esnaf, geçmişte sahip olunan iyi şeylerin anısı nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır.⁴⁰² Ekonomik duraklama ve gerilemenin etkisi, esnafı seferber etme, taleplerini belirleme açısından, kriz öncesi dönemlere göre farklı özellikte “siyasi olanak yapısı”⁴⁰³ sağlamıştır.

Burada ele almamız gereken bir başka konu, esnaf eylemlerinin ortaya çıkmasında etkili olan temel faktörün ne olduğudur. Yukarıda incelediğimiz “görelî yoksunluk teorisi” ve “kaynakların mobilizasyonu teorisi” bu sorunun cevabının verilmesinde bize yardımcı olacaktır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, kaynakların mobilizasyonu teorisi, hareketin başarı ve başarısızlık durumunu açıklamakla birlikte, hareketi neyin ürettiği sorusuna cevap bulamamaktadır.⁴⁰⁴ A. Melluci’nin ifadeleriyle bu tip teoriler, “...hareketin niçin kurulduğunu ve yapısını devam ettirdiğini açıklamakta fakat nasıl’ını açıklamamaktadır”.⁴⁰⁵ Bu çalışmada, esnaf eylemlerinin incelenmesinde yararlandığımız bu iki teori ile söz konusu eylemlerin “niçin” ve “nasıl” ortaya çıktıklarını açıklanmaya çalışılmıştır. Kaynakların mobilizasyonu teorisi ile hareketin kuruluş nedeni ve yapısını devam ettirmesinin (niçin) açıklaması amaçlanmıştır. Hareketin nasıl ortaya çıktığı sorusunu cevaplayabilmek için ise, görelî yoksunluk teorisinden yararlanılmıştır. Özetle, hareketin nasıl ortaya çıktığının açıklanmasında ele aldığımız temel özelliği, ekonomik kriz oluşturmuştur. H. Kerbo’nun görüşünden yola çıkarak, ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerde (2001 ekonomik krizi), ortaya çıkan protesto hareketlerinin (esnaf eylemleri) incelenmesinde her iki teori birlikte kullanılmıştır.⁴⁰⁶ Bu yöntemle hareketin niçin kurulduğu ve nasıl ortaya çıktığı sorularının cevabı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tüm bu açıklamaların ışığında 2000 yılının sonlarından itibaren ortaya çıkan ekonomik olumsuzlukların, esnaf üzerinde yarattığı ekonomik baskıların yol açtığı protesto hareketleri genellikle kitlesel gösteriler biçiminde gerçekleştirilirken, kitlesel eylemlere göre çok nadir de olsa bireysel eylemlere rastlanmıştır. Aşağıda da ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Ahmet Çakmak isimli vatandaşın, Başbakanlık

⁴⁰² Hoffer, s. 58.

⁴⁰³ Fuentes ve Frank, s. 32.

⁴⁰⁴ Kerbo, ss. 652-653.

⁴⁰⁵ Melluci, s. 84.

⁴⁰⁶ Kerbo, s. 660.

önünde gerçekleştirdiği yazarkasa fırlatma eylemi, dönemin medyasında en fazla yer bulan ve zihinlerde en çok yer eden eylem olarak simgeleşmiştir.

3.1.2.1. Niceliğin Mobilizasyonu⁴⁰⁷

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Kasım 2000 ekonomik krizi ile beraber esnafı etkilemeye başlayan ekonomik problemler, özellikle Şubat 2001 ekonomik krizi ile daha da kötüleşmiştir. Bu dönemlerde hükümete, esnaf örgütlerine (özellikle TESK) ve kamuoyuna şikâyetlerini duyurmak isteyen esnaf kesimi ile ilgili haberler gazetelerde sıkça yer almıştır. 2001 yılının Mart ayının ikinci yarısından itibaren gazetelerde, esnaf ile ilgili olarak yer almaya başlayan haberlerde mesleki bir grup olarak esnafın şikâyetçi olduğu konularda seslerini duyurabilmek için protesto hareketleri düzenlemeye başladığını görmekteyiz. Esnafın kitlesel olarak düzenledikleri protesto gösterilerinde, M. Offerlé tarafından tanımlanan ve kolektif eylemin örgütlenmesi aşamasında kullanılan “*nicelik*” unsuru kullanılmıştır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hélène Combes, “ ‘Oy Sandıklarını Korumak’ 1990’lı Yıllarda Seçim Hilelerine Karşı Hareketler”, çev. Ayşen Uysal, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferda Ergut ve Ayşen Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, ss. 249-281.

⁴⁰⁸ Michel Offerlé, *Sociologie des Groupes d’intérêt*, Paris, Montchrestien, 194, s. 108’den aktaran Combes, s. 257.

3.1.2.1.1. Esnaf Eylemlerinin Ortaya Çıkışı (17 Mart 2001 - 3 Nisan 2001)

Tablo 6: 2001 Yılı Mart Ayında Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Eylemin Adı	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
17 Mart	Elazığ	Ekonomik Krize Artık Yeter	10 bin	-Elazığ TSO -Elazığ ESOB ve bağlı 22 oda	- Kepenk kapatma -IMF ve hükümet aleyhine protesto mitingi
22 Mart	Antakya		10 bin	Hatay ESOB	-Kepenک kapatma -Atatürk posteri ile yürüyüş
27 Mart	Burdur	Sessiz Yürüyüş ve Miting	Bilinmiyor.	Burdur TSO	-Atam şikâyetçiyiz diyerek, dükkân anahtarlarını Atatürk büstüne bırakmak
27 Mart	Aydın-Çine	Satılık Sanayi	2 bin	-	Kepenک kapatma
29 Mart	Tokat		10 bin	27 esnaf ve sanayici odası, taşıyıcı ve yapı koop.	-Yürüyüş -Kepenک kapatma
30 Mart	Şanlıurfa		3 pasaj esnafı	-	-Kepenک kapatma -Alkışlı protesto ve yürüyüş
30 Mart	İstanbul-Eminönü ve Mahmutpaşa		1000 H 2000 C 5000 Z	-	- Kepenk kapatma -Protesto yürüyüşü
1 Nisan	Bursa	Ayakta Kalmak İçin El Ele	15 bin akit	Bursa ESOB	-İktidara kırmızı kart gösterme

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Gözcü (G), Hürriyet (H), Milliyet (M), Ortadoğu (O), Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.⁴⁰⁹

2001 yılının Mart ayının ikinci yarısından itibaren esnaf eylemleri, Türkiye'nin birçok bölgesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. 17 Mart tarihinde Elazığ'da, Elazığ TSO ve Elazığ ESOB'nin düzenlediği "*Ekonomik Krize Artık*

⁴⁰⁹ Katılımcı sayısı sütununda yer alan harfler, tablo altında belirtilen gazetelerin baş harflerini belirtmektedir ve rakamların hangi gazeteden alındığını ifade etmektedir.

Yeter” mitingine yaklaşık on bin esnaf katılırken⁴¹⁰, 22 Mart tarihinde Antakya’da, Hatay ESOB’nin düzenlediği mitinge yaklaşık on bin kişi katılmıştır.⁴¹¹ 27 Mart tarihinde Burdur’da “*Sessiz Yürüyüş ve Miting*” düzenlenirken, Aydın’ın Çine ilçesinde yaklaşık iki bin kişinin katılımıyla “*Satılık Sanayi*” eylemi düzenlenmiştir.⁴¹² Yoğun katılımlı bir diğer eylem ise, 29 Mart tarihinde Tokat’ta gerçekleşmiştir. Yaklaşık on bin kişinin katıldığı eylem, yirmi yedi esnaf ve sanayici odası tarafından düzenlenmiştir.⁴¹³ Bu eylemlerin dışında İstanbul’da 28 Mart tarihinde Avcılar esnafı küçük çaplı bir protesto gösterisi düzenlerken⁴¹⁴, 30 Mart tarihinde Eminönü ilçesinde orta büyüklükte⁴¹⁵ bir eylem düzenlenmiştir.⁴¹⁶ 30 Mart tarihinde eylem düzenlenen bir başka il ise, Şanlıurfa’dır.⁴¹⁷ 1 Nisan tarihinde Bursa’da düzenlenen “*Ayakta Kalmak İçin El Ele*” mitingine protestocular hükümete kırmızı kart göstermiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁰“Bu da Esnafın Kriz Mitingi”, **Milliyet**, 18.03.2001; “Esnaftan Krize Yeter Mitingi”, **Zaman**, 18.03.2001.

⁴¹¹ “Biz Hindi Miyiz?”, **Gözcü**, 23.03.2001; “Hatay’da 10 bin Esnaf Yürüdü”, **Hürriyet**, 23.03.2001; <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/03/23/315098.asp>, (14.04.2012).

⁴¹² “Esnaf Ayakta”, **Zaman**, 28.03.2001.

⁴¹³ “Bunalım Halkı Alanlara Döktü”, **Cumhuriyet**, 30.03.2001.

⁴¹⁴ “Kriz Kepenk Kapattırdı”, **Cumhuriyet**, 29.03.2001.

⁴¹⁵ Yaptığımız sınıflandırmada bin kişiden az katılımlı eylemler küçük çaplı, bin-beş bin kişi katılımlı eylemler orta büyüklükte, beş bin kişiden fazla katılımlı eylemler ise, büyük çaplı eylemler olarak ifade edilmiştir.

⁴¹⁶ “Halkın Tepkisi Büyüyor”, **Cumhuriyet**, 31.03.2001; “Esnaf Sokağa İndi”, **Hürriyet**, 31.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235000>, (14.04.2012); “Mahmutpaşa, Esnafı da Eylem Yaptı”, **Zaman**, 31.03.2001.

⁴¹⁷“Şanlıurfa’da Esnaf Kepenk Kapattı”, **Hürriyet**, 30.03.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/03/30/316589.asp>, (14.04.2012);

⁴¹⁸ “Esnafın Tepkisi Dinmiyor”, **Zaman**, 02.04.2001; “Bursa Patladı”, **Akit**, 02.04.2001.

Şekil 4: Burdur’da 27 Mart 2001 Tarihinde Düzenlenen “Sessiz Yürüyüş ve Miting”

Kaynak: Zaman, 28.03.2001.

17 Mart-1 Nisan tarihleri arasındaki eylemler genellikle yoğun katılımlı eylemler olarak gerçekleşmişlerdir. Bu süreçte gerçekleşen eylemlerin bir diğer özelliği, genellikle il bazındaki ESOB’lar tarafından gerçekleştirilmiş olmalarıdır. Bu faktör göz önünde bulundurulduğunda, il bazındaki tüm esnaf ve sanatkâr odalarını çatısı altında toplayan ESOB’ların, yoğun katılımı, bu şekilde sağlayabildiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu dönemde gerçekleşen eylemlerin belli bir esnaf örgütü altında, belirli bir plan doğrultusunda gerçekleştirildiğini belirtmeliyiz. Nitekim sonraki dönemlerdeki eylemlerde nadir olarak rastladığımız, eylemlerin belirli bir isim taşıması da, örgütlü bir protesto hareketinin işareti olarak nitelendirilebilir. Esnaf eylemlerinin ortaya çıkış döneminde kullanılan eylem biçimlerini incelediğimizde, esnafa özgü bir eylem biçimi olan kepenk kapatma, yürüyüş, dönemin hükümetinin Atatürk’e şikâyet edilmesi gibi repertuvarların kullanıldığını görmekteyiz.

3.1.2.1.2. Esnaf Eylemlerinin Yükselişi (4 Nisan 2001 -11 Nisan 2001)

17 Mart’ta başlayan esnaf eylemleri, 1 Nisan tarihine kadar belirli şehirlerde, ESOB’lar öncülüğünde düzenlenmiştir. Fakat 4 Nisan tarihinden itibaren esnaf

eylemleri farklı bir biçime bürünerek, aynı gün içerisinde Türkiye'nin birçok noktasında görülmeye başlamıştır. Yoğun katılımlı eylemlerin yanı sıra beş yüz kişiden az gruplarca gerçekleştirilen eylemler de bu süreçte görülen eylemlerdendir. Bu dönemde gerçekleşen eylemlerin bir diğer özelliği, başlangıçtaki örgütlü eylemlerin yerini, kendiliğinden gelişen eylemlerin almasıdır. Bu durumu birinci bölümde yaptığımız toplumsal hoşnutsuzluk kavramı ile açıklamamız mümkündür.⁴¹⁹ Esnaf içinde, ekonomik kriz nedeniyle oluşan hoşnutsuzluğun, siyasal iktidar tarafından çözülmesi isteğinin karşılık bulamaması, tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. M. Fuentes ve A. Frank'ında ifade ettiği gibi⁴²⁰, esnaf bu süreçte hükümeti sorunları çözecek bir kurum olarak değil, bu koşullardan beslenen bir kurum olarak algılamışlardır. Hissedilen bu adaletsizlik ve güvensizlik duygusu eylemlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tablo 7: 4 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
4 Nisan	Ankara/ Siteler	4000 H/M 5000 S/C	-	-Başbakanlığa yürüyüş -Karayolunu trafiğe kapatma
4 Nisan	İstanbul	200	-	-Yürüyüş
4 Nisan	Van	260 H/C	-	-Kepen kapatma -Anahtarlarını çöpe atma
4 Nisan	Mersin	300 H/M	-	-Kontak kapatma -Karayolunu trafiğe kapatma
4 Nisan	Erzurum	30 H 50 Z	-	-Yürüyüş

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

4 Nisan 2001 tarihinde en geniş çaplı eylem, Ankara'da, Siteler esnafı tarafından gerçekleştirilmiştir. Başbakanlığa yürümek isteyen ve Samsun karayolunu trafiğe kapatmayı amaçlayan kalabalık grup, polis tarafından durdurulmuştur. Dönemin ATO Başkanı Sinan Aygün yaptığı konuşma sonrasında seçilen bir heyetle

⁴¹⁹ Zengin, s. 66-67.

⁴²⁰ Fuentes ve Frank, ss. 35-36.

beraber Başbakanla görüşmek için alandan ayrılmıştır. Dağılan gruptan belirli bir kısmı tekrar toplanarak bazı kamu binalarını taşlamıştır.⁴²¹ Eylemcilerin hükümet temsilcileri ile doğrudan görüşmek istemesini, daha önce de bahsettiğimiz J. Petras'ın görüşü ile açıklarsak⁴²²; liderlerine ve temsilcilerine güvensizlik duyan esnafın, görüşmeleri doğrudan kendilerinin yürütmek istemesi olarak yorumlayabiliriz. İstanbul'da ise, iki yüz kişilik döviz alım ve satımı yapan Tahtakale esnafı, hükümeti protesto amacıyla İTO'ya yürümüştür.⁴²³ Yine bu tarihte Mersin'de yaklaşık üç yüz kişilik kamyoncu esnafı tarafından gerçekleştirilen eylemin nedenini akaryakıt zamları oluştururken⁴²⁴, Van'da da, yaklaşık iki yüz altmış esnaf, vergi mükellefi uygulamasına karşı protesto hareketine katılmıştır.⁴²⁵ Erzurum'da, ekonomik krizi protesto etmek isteyen esnaf bildirimsiz yürüyüş yaparak, DSP ve ANAP il başkanlıklarının önüne yürümüş, polisin müdahalesi sonucu yedi kişi gözaltına alınmıştır.⁴²⁶ Bu gösteriler dışında İstanbul Alibeyköy'de esnaf yürüyüş düzenlerken⁴²⁷, Adana ve Konya'da kamyoncular kontak kapatarak hükümeti protesto etmiştir.⁴²⁸ Konya'da bir başka grup ise, siftah edemedikleri gerekçesiyle düzenlediği yürüyüş sonrasında, eskiyen ayakkabılarını yakarak tepkilerini dile getirmiştir.⁴²⁹

⁴²¹ “Başbakan’a Yazarkasa”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012); “Esnaf Ayaklandı”, **Milliyet**, 05.04.2001; “Esnafın Sabrı Taştı”, **Sabah**, 05.04.2001; “Esnaf da Sokakta”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²² Maass, ss. 43-44.

⁴²³ “Esnaf sokakta”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235860>, (20.03.2012); “Kepenler İndirildi” **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²⁴ “Kamyoncular Yolu Trafiğe Kapattı”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Kamyon Esnafından Zam Protestosu”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317649.asp>, (20.03.2012); “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012); “Esnaf sokakta”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235860>, (20.03.2012); “Esnaf Ayaklandı”, **Milliyet**, 05.04.2001; “Süt Banyolu Protesto”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²⁵ “260 Esnaf İşyerini Kapattı”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012).

⁴²⁶ “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012); “Esnaf da Sokakta”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²⁷ “İstanbul Kepenk İndirdi”, **Sabah**, 05.04.2001; “Kepenler İndirildi”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²⁸ “Esnaf Sokakta”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235860>, (20.03.2012); “Süt Banyolu Protesto”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴²⁹ “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012).

Tablo 8: 5 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Biçimleri	Eylem
5 Nisan	Konya	5000-6000 H 10000 M	-	- Yürüyüş -Kepen kapatma	
5 Nisan	İstanbul	1000 Z/H 1500 C	-	-Yürüyüş -Kepen Kapatma -Yazarkasa Parçalama	
5 Nisan	Ankara	500'er yüz kişilik gruplar H	-	-Yürüyüş -Karayolunu trafiğe kapatmak	
5 Nisan	İzmir	1000 H 2000 C	-	-Karayolunu trafiğe kapatma -Kepen kapatma	
5 Nisan	Eskişehir	150 H	-	-Yürüyüş	
5 Nisan	İzmit	100	-	-Yürüyüş	
5 Nisan	Sivas	100	-	-Kontak kapatma	

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

5 Nisan tarihinde, özellikle Konya'daki esnaf eylemleri sırasında çıkan olaylar, polisin müdahalesi ile sonlanmıştır. Sanayi çarşısında toplanan grubun sayısı çevreden de katılanlarla artmıştır. Tekrar toplanan grup, polise taş atarak karşılık vermiştir. Bu eylemlerde yaklaşık yüz elli kişi gözaltına alınmıştır.⁴³⁰ Konya'nın farklı semtlerinde gerçekleşen yürüyüşlerden birinde ise, çoğunluğunu on sekiz yaşından küçüklerin oluşturduğu gruptan yaklaşık otuz kişi gözaltına alınmıştır.⁴³¹ İstanbul Okmeydanı'nda bir grup esnaf, kepenk kapatarak, yürüyüş düzenlemiştir.⁴³² Ankara'da Gülveren, Siteler, Cebeci ve Demetevler'de beş yüzer kişilik gruplar eylem yapmıştır.⁴³³ İzmir Karabağlar'da, yaklaşık bin ile iki bin kişilik grup, İzmir-Aydın karayolunu trafiğe kapatmak istemiş, buna karşılık gruba polis müdahale

⁴³⁰“Esnafın Tepkisi Durulmuyor”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-235793>, (20.03.2012); “Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 06.04.2001.

⁴³¹ “Eylemler Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “Esnafın Tepkisi Durulmuyor”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-235793>, (20.03.2012); “Esnaf Durulmuyor”, **Milliyet**, 06.04.2001; “Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 06.04.2001; “Esnafın Öfkesi Dinmedi”, **Zaman**, 06.04.2001.

⁴³² “Ankara ve İstanbul'da Esnafa Halk Desteği”, **Cumhuriyet**, 06.04.2001; “Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 06.04.2001; “Esnafın Öfkesi Dinmedi”, **Zaman**, 06.04.2001.

⁴³³“Esnaf Durmuyor”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318090.asp>, (20.03.2012).

etmiştir.⁴³⁴ Eskişehir’de mobilyacılar protesto gösterisi düzenlerken, Sivas’ta taksiciler zam nedeniyle kontak kapatmıştır.⁴³⁵ İzmit’te ise, ekonomik kriz nedeniyle siftoh yapamadıklarını ifade eden esnaf zamların geri çekilmesi için eylem düzenlemiştir.⁴³⁶

Şekil 5: 5 Nisan 2001 Tarihinde Konya’da Düzenlenen Esnaf Eylemi

Kaynak: Milliyet, 06.04.2001.

⁴³⁴ “Ankara ve İstanbul’da Esnafa Halk Desteği”, **Cumhuriyet**, 06.04.2001; “Esnaf Durmuyor”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318090.asp>, (20.03.2012); “Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 06.04.2001; “Esnafın Öfkesi Dinmedi”, **Zaman**, 06.04.2001; “Esnaf Eylemine Polis Engeli”, **Zaman**, 06.04.2001.

⁴³⁵ “Esnaf Durmuyor”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318090.asp>, (20.03.2012).

⁴³⁶ “Eylemler Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “Esnafın Tepkisi Durulmuyor”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-235793>, (20.03.2012); “Esnaf Durmuyor”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318090.asp>, (20.03.2012); “Esnafın Öfkesi Dinmedi”, **Zaman**, 06.04.2001.

Tablo 9: 6 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
6 Nisan	Ankara/ Siteler	10 bin	-	-Yürüyüş -Karayolunu trafiğe kapatma
6 Nisan	İstanbul	Farklı bölgelerde farklı sayılarda	-	-Kepenک kapatma -Karayolunu trafiğe kapatma -Döviz maketi yakma -Temsili tabut taşıma -İşliklı protesto -Hükümete Atatürk'e şikâyet etme -Temsili oyun sergileme
6 Nisan	Kırıkkale	5 000 H 8 000 S	-	-Temsili tabut taşıma -Temsili cenaze namazı -Karayolunu trafiğe kapatma
6 Nisan	Kahramanmaraş	2000 H	-	-Yürüyüş
6 Nisan	Adana	1000 S	-	-Sebze ve meyvelerini dökme
6 Nisan	Kocaeli/ Derince	Bilinmiyor.	-	-Oturma eylemi -Temsili oyun sergileme -İdam sehпасı maketi
6 Nisan	Şanlıurfa	Bilinmiyor.	-	-Yürüyüş -Mezarlıkta hükümeti ölümlere şikayet -Dolar yakma
6 Nisan	Erzurum	100	-	-Kepenк kapatma
6 Nisan	Şanlıurfa/ Birecik	250	-	-

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

6 Nisan tarihinde gerçekleşen eylemlerden, en çok katılım sağlanan protesto, Ankara Siteler'de gerçekleşmiştir. Yaklaşık on bin kişiden oluşan grup, TBMM'ye yürümek isteyince polis müdahalesi ile karşılaşmıştır. Bu gruptan kopan, iki bin ile beş bin kişilik grup, barikatları aşınca polis müdahalesi ile karşılaşmış ve elli kişi gözaltına alınmıştır. Ayrıca elektrikçilerden oluşan yaklaşık iki yüz elli kişilik grup, ATO önünde eylem düzenlemiştir.⁴³⁷ İstanbul Yenibosna'da, Cuma namazından

⁴³⁷ "Adım Adım Sosyal Patlama", **Cumhuriyet**, 07.04.2001; "Polisten Biber Gazı", **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236235>, (20.03.2012); "Esnaf Ankara'yı Birbirine Kattı", **Milliyet**, 07.04.2001; "Türkiye Yürüyor", **Sabah**, 07.04.2001, "Gidişat Kötü", **Zaman**, 07.04.2001.

sonra toplanan yaklaşık beş bin kişi yürüyüşe katılırken⁴³⁸, Bağcılar, Karaköy, Pendik, Çemberlitaş, Sarıgazi, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ), Tahtakale, Güngören, Bayrampaşa, Zeytinburnu Eyüp, Bahçelievler ve Kadıköy’de sayıları yüz ile bin arasında değişen esnaf protesto gösterisi düzenlemiştir.⁴³⁹

6 Nisan’da gerçekleşen yoğun katılımlı eylemlerden birisi de, Kırıkkale’de yapılmıştır. Valilikten alınan izinle beş bin ile sekiz bin arasındaki esnaf grubu, temsili tabut taşıyarak, temsili cenaze namazı kılmıştır. Samsun- Ankara yolunu trafiğe kapatmak isteyen göstericiler dönemin Valisi Behiç Çelik tarafından ikna edilmiştir.⁴⁴⁰ Kahramanmaraş’ta Cuma namazı sonrası toplanan yaklaşık iki bin kişilik grubun düzenlediği yürüyüşe, bazı esnaflar dükkanlarını kapatarak destek verirken, dükkanlarını kapatmayan esnaf, grup tarafından yuh çekilerek protesto edilmiştir.⁴⁴¹ Adana’da yaklaşık bin kişilik esnaf grubu hükümete tepkilerini, sebze ve meyvelerini dökerek göstermiştir.⁴⁴² Kocaeli’nin Derince ilçesinde ise, Cuma namazı sonrası toplanan bir grup esnaf oturma eylemi yaparak, hükümeti istifaya çağırmıştır.⁴⁴³ Şanlıurfa’da bir grup esnaf Cuma namazından sonra yürüyüş düzenlemiş, ardından mezarlığa giderek hükümeti ve ekonomik krizi ölümlere şikâyet etmiştir.⁴⁴⁴ Erzurum’da yaklaşık yüz kişilik bir esnaf grubu, kepenk kapatarak ve dükkânlarının duvarına “*devren satılık*” yazısı asarak tepkilerini gösterişlerdir.⁴⁴⁵ Yine bu tarihte Bingöl’de, Cuma namazı sonrasında toplanan esnaf protesto gösterisi

⁴³⁸ “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴³⁹ “Hükümetin İstifasını İstediler”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Türkiye Yürüyor”, **Sabah**, 07.04.2001; “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴⁴⁰ “Öfke Dinmiyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-236210>, (20.03.2001); “Türkiye Yürüyor”, **Sabah**, 07.04.2001; “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴⁴¹ “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Polisten Biber Gazı”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236235>, (20.03.2012); “Türkiye Yürüyor”, **Sabah**, 07.04.2001.

⁴⁴² “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Türkiye Yürüyor”, **Sabah**, 07.04.2001.

⁴⁴³ “Hükümetin İstifasını İstediler”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Türkiye Yürüyor”, **Sabah**, 07.04.2001; “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴⁴⁴ “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012).

⁴⁴⁵ “Hükümetin İstifasını İstediler”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “İstanbul Esnafı TEM’i Trafiğe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

düzenlerken, Nevşehir’de yürüyüş yapmak isteyen bir grup esnafa polis izin vermemiştir.⁴⁴⁶ Şanlıurfa’nın Birecik ilçesinde ise, yaklaşık iki yüz elli kişilik bir esnaf grubunun düzenlediği bildirimsiz gösteriye, polis müdahale etmiştir.⁴⁴⁷

6 Nisan 2001 tarihinde gerçekleşen esnaf eylemleri, 4 Nisan’dan itibaren başlayan eylemler ile aynı süreç içerisinde değerlendirilebilmekle beraber, taşıdığı bazı özellikler nedeni ile farklılıklar göstermektedir. A. Uysal, sekiz yıllık kesintisiz eğitime karşı ve türban eylemlerini konusunda yaptığı çalışmada; toplumsal grup, eylem biçimi ve mekân ilişkisine değinerek, bu kavramlar arasında sıkı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁸ A. Uysal’a göre, mekân cami, protestocular da cami cemaati olduğu zaman, bu birleşim toplu dua etme, temsili cenaze namazı kılma vb. gibi eylem biçimlerinin kullanılmasıyla sonuçlanmaktadır.⁴⁴⁹ 6 Nisan tarihinde gerçekleşen eylemlerinde genellikle Cuma namazı sonrası düzenlendiğini dikkate aldığımızda, benzeri bir durumla karşılaşmaktayız. Bu tarihte genellikle Cuma namazı sonrası toplanan protestocular temsili tabut taşıma, temsili cenaze namazı kılma, mezarlıkta hükümeti ölümlere şikayet etme gibi eylem biçimlerini kullanmışlardır. “...Namaz çıkışları, örgütlü olmayan bireylerin de eyleme katılımını sağlamak açısından, yani eylemi kitleselleştirmek açısından son derece stratejik bir zaman seçimidir”⁴⁵⁰ ifadesi de, 6 Nisan tarihinde düzenlenen protesto gösterileri ile paralellik göstermektedir.

⁴⁴⁶“Hükümetin İstifasını İstediler”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001; “İstanbul Esnafı TEM’i Trafığe Kapattı”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012); “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴⁴⁷ “Gidişat Kötü”, **Zaman**, 07.04.2001.

⁴⁴⁸ Ayşen Uysal, “İslam ve Sokakta Politika”, içinde, Ayşen Uysal (der.), **Siyasal İslam ve Liberalizm, Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye**, Yakın Kitabevi Yayınları, 1.Basım, Şubat 2009, (İslam), ss. 228-231.

⁴⁴⁹ Uysal, İslam, s. 231.

⁴⁵⁰ Uysal, İslam, s. 229.

Tablo 10: 7 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
7 Nisan	Kayseri	30 bin H	KESOB	-Kepen kapatma -Karayolunu trafiğe kapatma -Çevredeki araçlara zarar verme -Pankart ve döviz yakma
7 Nisan	Osmaniye	2 Bin H/S	-	- Yürüyüş -Kepen kapatma -Karayolunu trafiğe kapatma
7 Nisan	İstanbul	Farklı bölgelerde farklı sayılarda	-	- Temsili tabut taşıma -Hükümete kırmızı kart gösterme -Karayolunu trafiğe kapatma
7 Nisan	Ankara	-	-	-Karayolunu trafiğe kapatma
7 Nisan	Çorum	1500	-	-Temsili tabut taşıma -Dolar yakma
7 Nisan	Adapazarı	200	-	-Temsili cenaze namazı kılmak -Kontak anahtarını sokağa atma
7 Nisan	Eskişehir	200 H	-	-Hükümeti Atatürk'e şikâyet etme

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

7 Nisan tarihinde Kayseri’de Kayseri ESOB tarafından düzenlenen “*Ekonomik Kriz ve Zamları Uyarı Yürüyüşü ve Mitingi*”ne yaklaşık otuz bin kişi katılmıştır. Polisin müdahale ettiği gösteride yaralananlar ve gözaltına alınanlar olmuştur.⁴⁵¹ Kayseri Sanayi Odası, belirlenen sloganları kiraladığı yaklaşık yüz billboarda ilan olarak vermiştir.⁴⁵² Osmaniye’de, yaklaşık iki bin kişi bildirimsiz yürüyüş düzenlemiştir. Polis barikatını üç kez aşan grup, dönemin Osmaniye Emniyet Müdürü’nün çabası ile ikna edilerek dağılmıştır.⁴⁵³ İstanbul’da ise, önceki

⁴⁵¹ “Halkın İsyanı Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001; “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Esnaf Sokağı Sevdi”, **Zaman**, 08.04.2001.

⁴⁵² “Sokakta Öfke Dinmiyor”, **Sabah**, 08.04.2001.

⁴⁵³ “Halkın İsyanı Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001; “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”,

günlerde olduğu gibi, farklı bölgelerde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Kartal, Bayrampaşa, Çemberlitaş, Bahçelievler ve Şirinevler’de sayıları iki yüz elli ile bin arasında değişen gruplarca protesto gösterileri düzenlenmiştir.⁴⁵⁴ Ankara Tuzluca’yır’da toplanan bir grup esnaf da protesto gösterisi düzenlemiştir. Bir vatandaşın ekonomik krizi protesto etmek için iç çamaşırları ile dolaştığı alanda esnaf, panzerlerin alan girişine engel olmak için barikat kurarak ateşe vermiştir. Polisin müdahalesi ile elliden fazla kişi gözaltına alınmıştır.⁴⁵⁵

Yine bu tarihte Çorum’da yaklaşık bin beş yüz kişi, sloganlarla hükümeti protesto etmiştir.⁴⁵⁶ Adapazarı’nda ekonomik krizi protesto eden yaklaşık iki yüz kamyoncu, temsili cenaze namazı kılıp, kontak anahtarlarını sokaklara atarken⁴⁵⁷, Eskişehir’de yaklaşık iki yüz esnaf, hükümeti Atatürk’e şikâyet etmiştir.⁴⁵⁸

Hürriyet, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Yurttan Esnaf Protestoları”, **Milliyet**, 08.04.2001; “Sokakta Öfke Dinmiyor”, **Sabah**, 08.04.2001.

⁴⁵⁴“Halkın İsyanı Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001; “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Esnaf Sokağı Sevdii”, **Zaman**, 08.04.2001.

⁴⁵⁵“Halkın İsyanı Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001; “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Esnaf Sokağı Sevdii”, **Zaman**, 08.04.2001.

⁴⁵⁶“Halkın İsyanı Yayılıyor”, **Cumhuriyet**, 08.04.2001; “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Yurttan Esnaf Protestoları”, **Milliyet**, 08.04.2001; “Esnaf Sokağı Sevdii”, **Zaman**, 08.04.2001.

⁴⁵⁷“Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Yurttan Esnaf Protestoları”, **Milliyet**, 08.04.2001; “Sokakta Öfke Dinmiyor”, **Sabah**, 08.04.2001.

⁴⁵⁸“Esnaf Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012); “Suya Karşı Taş”, **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001); “Yurttan Esnaf Protestoları”, **Milliyet**, 08.04.2001; “Esnaf Sokağı Sevdii”, **Zaman**, 08.04.2001.

Şekil 6: 7 Nisan 2001 Tarihinde Kayseri’de Düzenlenen Esnaf Eylemi

Kaynak: Sabah, 08.04.2001.

Tablo 11: 8-9-10 Nisan 2001 Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Biçimleri	Eylem
8 Nisan	İstanbul/Gazi Mahallesi	2000 H/Z/D 1500 C	-	-Yürüyüş ve alkışlı protesto -Oturma eylemi	
9 Nisan	Malatya	25 bin Z 7 bin M	-	-Ayakkabı yakma -Temsili oyun sergileme	
9 Nisan	İstanbul	Farklı bölgelerde farklı sayılarda	-	-Yürüyüş -Hükümetin Atatürk’e şikayet edilmesi	
9 Nisan	Kocaeli	200	-	-Klakson çalma	
10 Nisan	İstanbul/İkitelli	1000 Z	-	-Kepen kapatma -Karayolunu trafiğe kapatma	

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

8 Nisan tarihinde, İstanbul Gazi Mahallesi Cemevi önünde toplanan yaklaşık bin beş yüz ile iki bin kişi arası grubun katıldığı yürüyüşte, hükümeti alkışlarla protesto eden ve sloganlar atan grup, sonrasında oturma eylemi yapmıştır.⁴⁵⁹ Gaziosmanpaşa Karayolları Mahallesi'nde yaklaşık üç yüz kişilik esnaf grubu, ekonomik krizi çocuk parkında protesto etmiştir.⁴⁶⁰ Esenyurt'ta ise, yaklaşık dört yüz kişilik esnaf grubuna, Jandarma müdahale etmiştir.⁴⁶¹

9 Nisan tarihinde en geniş katılımlı eylem Malatya'da düzenlenmiştir. Haberlerde düzenleyen tam olarak belirtilmese de, dönemin Malatya TSO Başkanı ve Malatya ESOB Başkanı'nın konuşma yaptığı mitingin, bu kuruluşlar tarafından düzenlendiğini söyleyebiliriz. Katılımcı sayısı hakkında çok farklı rakamlardan söz edilen eylemlerde, ayakkabı yakılmış ve esnafın kurbanlık koyun olarak kesilmesini tiyatrolaştırılmıştır.⁴⁶² İstanbul'da yaklaşık iki yüz ile yüz kişi arasındaki grup, İTO'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Dönemin İTO Başkanı Mehmet Yıldırım ile görüşen grup görüşme sonrasında dağılmıştır.⁴⁶³ Bir başka grup, Bayrampaşa'da eylem yaptıktan sonra olaysız dağılmıştır.⁴⁶⁴ Kocaeli'nin Körfez ilçesinde bir grup kamyoncu, D-100 karayolunda konvoy oluşturup, klakson çalarak hükümeti protesto etmiştir.⁴⁶⁵ Samsun, Adıyaman ve Ağrı'da küçük gruplar protesto gösterileri düzenlemiştir.⁴⁶⁶

Eylemler 10 Nisan tarihinde, İstanbul'un birçok bölgesinde ve bazı illerde devam etmiştir. İkitelli de yaklaşık bin kişilik, Üsküdar, Okmeydanı, Kağıthane ve

⁴⁵⁹ "Esnaf Yine Sokaklarda", **Cumhuriyet**, 09.04.2001; "Esnaf, 23 Acil Sorun İçin Sokakta", **Dünya**, 09.04.2001; "Gazi Mahallesi'nde Esnaf Yürüyüşü", **Hürriyet**, 08.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318496.asp>, (20.03.2012); "Bir Zamanlar Esnaftı, Şimdi Merhum!", **Zaman**, 09.04.2001.

⁴⁶⁰ "Esnaf Yine Sokaklarda", **Cumhuriyet**, 09.04.2001

⁴⁶¹ "Bir Zamanlar Esnaftı, Şimdi Merhum!", **Zaman**, 09.04.2001.

⁴⁶² "Esnaf Eylemi Sevd", **Milliyet**, 10.04.2001; "Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!", **Zaman**, 10.04.2001.

⁴⁶³ "Eminönü Esnafı İTO'ya Yürüdü", **Cumhuriyet**, 10.04.2001; "Esnaf İki Gün Süre Verdi", 09.04.2001, **Hürriyet**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318753.asp>, (20.03.2012); "Esnaf Eylemi Sevd", **Milliyet**, 10.04.2001; "İTO İki Gün Süre Verdi", **Sabah**, 10.04.2001; "Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!", **Zaman**, 10.04.2001.

⁴⁶⁴ "Esnaf İki Gün Süre Verdi", **Hürriyet**, 09.04.2001; <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318753.asp>, (20.03.2012); "Esnaf Eylemi Sevd", **Milliyet**, 10.04.2001; "Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!", **Zaman**, 10.04.2001.

⁴⁶⁵ "Esnaf Eylemi Sevd", **Milliyet**, 10.04.2001; "Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!", **Zaman**, 10.04.2001.

⁴⁶⁶ "Esnaf Eylemi Sevd", **Milliyet**, 10.04.2001; "Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!", **Zaman**, 10.04.2001.

Avcılar da daha küçük gruplar hükümetin ekonomi politikalarını protesto etmiştir. Kepenk kapatan esnaf, Atatürk Caddesi'ni de yaklaşık iki saat süreyle trafiğe kapatmıştır. Ankara ve Adana'da da küçük çaplı protesto gösterileri düzenlenmiştir.⁴⁶⁷

Tablo 12: 11 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
11 Nisan	Ankara	50 bin Z 70 bin S 80 bin M	-TESK -AESOB	-Karayolunu trafiğe kapatma -Tren raylarını işgal etme -Kamu binalarının ve araçlarının taşlanması
11 Nisan	İzmir	50 bin C/H 100 bin M	-İESOB	-Kepenک kapatma -Sembolik tabut taşıma ve temsili cenaze namazı kılma
11 Nisan	Mersin	25 bin H 50 bin Z	İESO MTSO	- Kepenk kapatma
11 Nisan	Çankırı	15 bin H		-Yürüyüş -Temsili tabut taşıma
11 Nisan	Sivas	10 bin H 3 bin Z	41 esnaf odası	-Temsili oyun oynanması
11 Nisan	Denizli	7 bin H 10 bin Z/M/S	12 meslek odası	-Yürüyüş -Hükümete kırmızı kart gösterme
11 Nisan	Gaziantep	8 bin H 3 Bin S	-	-Karayolunu trafiğe kapatma
11 Nisan	İstanbul	300-500	-	-Yürüyüş -Kepenک kapatma
11 Nisan	Afyon/Sandıklı	500 H/M	6 esnaf odası	-
11 Nisan	Kırşehir	500 H/Z	KESOB	-Karayolunu trafiğe kapatma

Kaynak: Bu tablo Cumhuriyet (C), Hürriyet (H), Milliyet (M), Sabah (S) ve Zaman (Z) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

11 Nisan tarihindeki en geniş katılımlı eylem Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir. Gösteriye katılanların sayısı yaklaşık elli bin ile seksen bin arası olarak belirtilmiştir.⁴⁶⁸ Göstericiler ile güvenlik güçleri arasında çıkan çatışma

⁴⁶⁷ "Esnaftan Karikatürlü Eylem", **Zaman**, 11.04.2001; "Esnaf Susmuyor", **Zaman**, 11.04.2001.

⁴⁶⁸ "Esnafla Polis Çatıştı", **Cumhuriyet**, 12.04.2001; "Ankara 'Savaş Alanı'na Döndü", **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319150.asp>, (20.03.2012); "Kriz Bahane", **Milliyet**, 12.04.2001; "El İnsaf!", **Milliyet**, 12.04.2001; "Tandoğan Meydan Muharebesi", **Sabah**, 12.04.2001; "Korkulan Oldu", **Zaman**, 12.04.2001.

sonrasında, göstericilerin kamu binalarını taşlaması ve tren raylarını işgal etmesi üzerine polis havaya ateş açarak, kalabalığa müdahale etmiştir. Çıkan çatışma sonucu miting de yüz otuz yedisi polis, dokuzu basın mensubu iki yüz iki kişi yaralanmıştır. İlerleyen saatlerde gösterilerin Kızılay Meydanı'na sıçraması ile polis, TBMM ve Bakanlıklar mevkiinde yoğun güvenlik önlemleri almıştır. Kızılay'da ilerleyen göstericiler Başbakanlık ek binasını taşlarken, Sıhhiye yönüne ilerleyen protestocular Adliye binasını taşıyarak, Sıhhiye köprüsünün altında karayolunu trafiğe kapatmışlardır. Ulus tarafında kalan göstericiler ise, Sayıştay binasını taşıyarak camlarını kırmışlardır.⁴⁶⁹

Şekil 7-8: 11 Nisan 2001 Tarihinde Ankara'da Düzenlenen Esnaf Eylemi

Kaynak: Hürriyet, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319150.asp>, (21.03.2012).

Esnaf eylemleri arasında en olaylı eylem olarak nitelendirebileceğimiz Tandoğan eylemleri sonrasında, Ankara Valiliği toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin bir ay süreyle yasaklandığını açıklamıştır. Dönemin birçok gazetesi olayların bazı gruplar tarafından provoke edildiği ifade etmiş, bu haberlerde farklı grupların isimleri yer almıştır.⁴⁷⁰ Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit eylemler için “kontrol

⁴⁶⁹ “Esnaf Polis Çatıştı”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001; “Ankara ‘Savaş Alanı’na Döndü”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319150.asp>, (20.03.2012); “Kriz Bahane”, **Milliyet**, 12.04.2001; “El İnsaf!”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Tandoğan Meydan Muharebesi”, **Sabah**, 12.04.2001; “Korkulan Oldu”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁰ “Provokasyonlara Dikkat”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001; “Esnaf Polis Çatıştı”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001; “Ankara Valiliği’nden Yürüyüşlere Yasak”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319187.asp>, (20.03.2011); “Öfkeye Çapulcu Karıştı”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319374.asp>, (20.03.2011); “Tandoğan Meydan Muharebesi”, **Sabah**, 12.04.2001; “Kriz Bahane”, **Milliyet**, 12.04.2001; “El

dışına çıkacağı zaten belliydi” ifadelerini kullanırken; dönemin TESK Başkanı D. Günday eylemin provokatörlerce istismar edildiğini savunmuştur.⁴⁷¹ TESK tarafından yapılan açıklamada, Tandoğan Meydanı’ndaki eylemler sırasında güvenlik güçlerine saldırılması ve Türk Hava Kurumu’nun taşlanması olaylarının, provokatörlerce istismar edildiği ve bu hareketlerde bulunanların esnaf olmadığı belirtilmiştir. Nitekim TESK tarafından yayınlanan ve esnaf ve sanatkâr odalarına gönderilen genelgede, mitingin provokatörlerce istismar edildiği, ahilik kültüründen gelen esnafın bu tip faaliyetlerde yer almayacağı ifade edilerek, esnafın daha sağlıklı davranması talep edilmiştir. TESK yürütme kurulunca benzeri olayların yaşanmaması için miting ve gösteri yürüyüşlerinin ertelenmesinin teşkilata tavsiye edilmesi kararı alınmıştır.⁴⁷²

Şekil 9: 11 Nisan 2001 Tarihinde Ankara’da Düzenlenen Esnaf Eylemi

Kaynak: Milliyet, 11.04.2001, <http://www.milliyet.com.tr/2001/04/11/son/sontur07.html>, (21.03.2012).

11 Nisan tarihinde Ankara dışında İzmir ve Mersin’de de yoğun katılımlı eylemler gerçekleştirilmiştir. İzmir’de yaklaşık elli bin ile yüz bin arasında protestocu Gündoğdu Meydanı’ndaki mitinge katılmıştır. Kepenk kapatan esnaf

İnsaf!”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Valilik Yasak Getirdi”, **Sabah**, 12.04.2001; “Aman Dikkat!”, **Zaman**, 12.04.2001; “Sopalar Önceden Hazırlandı”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷¹ “Provokasyon Dikkat”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001; “Ankara ‘Savaş Alanı’na Döndü”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319150.asp>, (20.03.2012); “Eyleme Son Verilmeli”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷² **Vitrin**, Sayı:137, s. 23.

temsili tabut taşıyarak, temsili cenaze namazı kılmıştır.⁴⁷³ Mersin’de ise, bankalar ve eczaneler dışındaki iş yerleri kepenk kapatmıştır. Ayrıca, Anamur ve Bozyazı ilçelerinde yaklaşık üçer bin kişinin katıldığı protesto gösterileri düzenlenmiştir.⁴⁷⁴ Çankırı’da esnaf ve çiftçinin beraber düzenlediği mitinge yaklaşık on beş bin kişi katılırken⁴⁷⁵; Sivas’ta düzenlenen mitinge binlerce kişi katılmıştır.⁴⁷⁶ Bu eylemler dışında Denizli’de düzenlenen eyleme yedi bin ile on bin esnaf ve işadımı katılmıştır.⁴⁷⁷ Gaziantep’te düzenlenen bildirimsiz gösteride, Gaziantep Küçük Sanayi Sitesi Esnafı, Gaziantep- Şanlıurfa karayolunu trafiğe kapatmıştır.⁴⁷⁸ İstanbul’da, Perşembepazarı Ticaret Merkezi, Ümraniye ve Zeytinburnu’nda sayıları üç yüz ile beş yüz arasında değişen gruplar hükümeti protesto etmiştir.⁴⁷⁹ Adana Ceyhan’da, iki bin ile beş bin arasında protestocu eylemlere katılırken; bu iller dışında Manisa Akhisar, Karabük Safranbolu, Afyon Sandıklı, Konya, Kırşehir, Hatay Dört Yol, Kütahya ve Gölçük’te de katılımcı sayıları farklılık gösteren küçük çaplı protesto gösterileri düzenlenmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷³ “Esnafı Polis Çatıştı”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001; “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001; “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁴“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001; “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁵“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001; “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁶“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁷“200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001; “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁷⁸“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001); “Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001.

⁴⁷⁹“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁸⁰“Esnafın Hükümeti Protesto Mitingleri”, **Hürriyet**, 11.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012); “200 Bin Kişi Sokaklarda”, **Hürriyet**, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001);

11 Nisan 2001 tarihinde gerçekleşen eylemler ile ilgili olarak Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik Daire Başkanlığı'nca hazırlanan toplumsal olaylar bültenine göre; aralarında Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilen eylem de olmak üzere toplamda otuz dört toplumsal olay saptandığı, gösteri ve açık hava toplantısı şeklinde düzenlenen eylemlerde, yüz altmış bir kişinin gözaltına alındığı belirtilmiştir. Bülteneye göre bu eylemlerin on dokuzu yasal, on beşi yasadışı düzenlenmiş, beş eylem güvenlik güçlerinin müdahalesi ile dağıtılmış, yirmi dokuz eylem müdahalesiz dağılmıştır.⁴⁸¹

Esnaf eylemlerinin yükselişi evresi, sahip olduğu bazı özellikler nedeni ile diğer evrelerden ayrılmaktadır. Bu evrede dikkat çeken özelliklerden birisini, toplumsal grup, eylem biçimi ve mekân arasında kurulan sıkı ilişki oluşturmaktadır. 6 Nisan 2001 tarihinde gerçekleşen eylemlerde, Cuma namazı sonrası toplanan ve cami cemaatinden oluşan protestocuların kullandıkları eylem biçimlerinin de (temsili cenaze namazı kılınması, temsili tabut taşınması gibi), mekân ile ilişkili olduğundan bahsetmiştik. Benzer şekilde taksicilerin taksileriyle büyük caddelere çıkarak korna çalmaları ve konvoy oluşturmaları, esnaf odalarının önüne anahtarlarını bırakmaları ve kontak kapatarak eylem yapmaları bu ilişki içerisinde değerlendirilmelidir. Pazarcıların, pazar yerinde sebze ve meyvelerini yerlere dökerek eylem yapmaları da bu duruma verilecek bir diğer örnektir. Bu dönemi diğerlerinden ayıran bir başka özellik ise, radikal eylem repertuarı içinde değerlendirilen barikat kurma ve işgal gibi eylem biçimlerinin kullanılmaya başlanmasıdır. Bu eylem biçimlerinin kullanılması hareketlerin radikalleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yükseliş dönemindeki esnaf eylemleri, diğer dönemlerdekiyle ile karşılaştırıldığında P. Favre'nin kriz eylemleri⁴⁸² ve H. Kerbo'nun kriz dönemi eylemleri⁴⁸³ ile örtüşen özellikler taşımaktadır. Esnaf eylemleri, mevcut ekonomik krizi merkezine yerleştirerek, bu ekonomik kriz tarafından tetiklenmiştir. Genellikle belirli bir esnaf örgütünün kontrolü dışında gerçekleşen eylemler, ayaklandırma

“Anadolu Ayakta...”, **Milliyet**, 12.04.2001; “Kepenkler Kapalı Esnaf Yollarda”, **Sabah**, 12.04.2001; “Anadolu’da Sakin Tepki”, **Zaman**, 12.04.2001.

⁴⁸¹“Aksaray’da 10 Bin Kişi Yürüdü”, **Hürriyet**, 14.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-237541>, (20.03.2012).

⁴⁸² Favre, s. 34.

⁴⁸³ Kerbo, ss. 654-657.

potansiyeline sahiptirler. Muhatap olarak hükümeti alan protestocular, medyanın dikkatini çekmek gibi bir kaygı da taşımamaktadırlar. Bu özellikleri nedeniyle P. Favre'nin kriz eylemleri içinde değerlendirilebilirler. Esnaf eylemlerinin H. Kerbo'nun kriz dönemi eylemleri içinde değerlendirebilmemize olanak sağlayan özellikleri ise, sosyoekonomik kriz zamanında hayati koşulların tehdit edilmesi sonucu ortaya çıkması, protestocuların ekonomik krizin mağdurları olması, bazı eylemlerin kendiliğinden ve örgütlü olmadan gelişmesi, kolektif şiddet ve düşmanca unsurlar barındırması ve katılımcıların harekete teşvik edilmesi için krizin temel sebebi oluşturmalarıdır. Bu özellikleri göz önüne alındığında esnaf eylemlerinin, kriz eylemleri özelliklerinin bünyesinde barındırdığını ve bu nedenle kriz eylemi olarak değerlendirilebileceğini söylememiz herhalde yanlış olmayacaktır.

3.1.2.1.3. Esnaf Eylemlerinin Azalması ve Uyku Evresi (12 Nisan 2001 - 15 Nisan 2001)

12 Nisan 2001 ve sonrasında gerçekleşen esnaf eylemleri, daha önceki eylemlere göre, hem eylem sayısı hem de katılımcı sayısı açısından, keskin bir düşüş göstermiştir. Buradaki düşüş, V. Taylor'un kadın hareketlerini incelediği çalışmasında kullandığı gibi “uyku evresi” ya da “sönümlenme” olarak yorumlanabilir.⁴⁸⁴ Bu şekilde bir değerlendirme, benzeri şartların tekrar oluşması durumunda eylemlerin tekrar ortaya çıkabileceği şeklinde açıklanabilir. Burada ifade etmemiz gereken bir diğer nokta, 12 Nisan ve sonrasındaki eylemlerin bazılarının, Mart ayının ikinci yarısında ortaya çıkan ve eylemlerin başlangıcı olarak sayılan gösteriler ile benzer özellikler taşımaktadır. Söz konusu eylemler, daha önceki eylemlerde görüldüğü gibi, il düzeyinde örgütlenen ESOB'ların düzenlediği ve yoğun katılımın sağlandığı eylemler olarak gerçekleşmiştir. Fakat, bazı illerde düzenlenen eylemlerde göstericiler ve polis arasında çatışma yaşanmış, bu olaylar bazı göstericilerin göz altına alınması ile sonuçlanmıştır. Yükseliş döneminde kullanılan radikal eylem repertuarı, ortaya çıkış döneminde olduğu gibi bu dönemde de genellikle kullanılmamıştır.

⁴⁸⁴Taylor, ss. 761-775.

12 Nisan’da, Amasya’da düzenlenen mitinge binlerce kişinin katıldığı ifade edilirken⁴⁸⁵, Bursa’nın Mustafakemalpaşa ilçesinde düzenlenen eyleme, esnafın yanı sıra binlerce üretici katılmıştır.⁴⁸⁶ Bu tarihte Şanlıurfa’da şehrin farklı noktalarında düzenlenen eylemlerde çıkan olaylarda çok sayıda kişi gözaltına alınmıştır.⁴⁸⁷ Bu eylemlerin dışında Manisa’nın Alaşehir ve Akhisar ilçelerinde ve Afyon’da da esnaf hükümeti protesto etmiştir.⁴⁸⁸

Tablo 13: 13 Nisan 2001 Tarihinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

Tarih	Yer	Katılımcı Sayısı (yaklaşık)	Düzenleyen	Kullanılan Eylem Biçimleri
13 Nisan	Aksaray	10 bin H 7 bin A	ASOB	-Kepenk kapatma
13 Nisan	Kütahya/ Tavşanlı	10 bin A	-	- Yürüyüş -Temsili tabut taşınması

Kaynak: Bu tablo Hürriyet (H) ve Akit (A) gazetelerindeki haber taramalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

13 Nisan tarihinde Aksaray’da esnaf odaları birliğince düzenlenen mitinge, yaklaşık yedi bin ile on bin kişi arasında değişen sayıda protestocu katılmıştır. Eylem sırasında şehirdeki esnafın büyük çoğunluğu kepenklerini kapatmıştır.⁴⁸⁹ Yine aynı tarihte, Tavşanlı’da işçi ve memurlarında, katılımı ile geniş katılımlı bir esnaf eylemi düzenlenmiştir. Üzerinde “*esnaf öldü*” yazısı ile temsili tabut taşıyan grup, eylemin sonunda tabutu yaktıktan sonra olaysız bir biçimde dağılmıştır.⁴⁹⁰ Antalya’da ESOB tarafından eylem düzenlenirken, Erzincan’da bir grup minibüsçü, toplu olarak anahtarlarını, Erzincan Esnaf ve Otomobilciler Cemiyeti’ne bırakmışlardır.⁴⁹¹

Görüldüğü gibi, 2001 yılının Mart ayının ikinci yarısında başlayan kitlesel eylemler, Nisan ayının ikinci yarısına kadar devam etmiş ve uyku evresine girmiştir.

⁴⁸⁵“Esnafta Provokasyon Korkusu”, **Cumhuriyet**, 13.04.2001; “Esnaf Durmadı”, **Zaman**, 13.04.2001.

⁴⁸⁶“Esnafta Provokasyon Korkusu”, **Cumhuriyet**, 13.04.2001.

⁴⁸⁷ “Esnaf Durmadı”, **Zaman**, 13.04.2001.

⁴⁸⁸ “Esnaf Durmadı”, **Zaman**, 13.04.2001.

⁴⁸⁹“Aksaray’da 10 Bin Kişi Yürüdü”, **Hürriyet**, 14.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-237541>, (20.03.2012).

⁴⁹⁰ “Halk Esnafı Birlikte Yürüdü”, **Akit**, 14.04.2001.

⁴⁹¹ “Halk Esnafı Birlikte Yürüdü”, **Akit**, 14.04.2001.

Bu eylemleri genel olarak incelediğimizde, katılımcıların büyük oranının esnaf olduğunu ve bu nedenle eylemlerin, esnaf eylemleri olarak adlandırıldığını belirtmemiz gerekmektedir. Fakat gerçekleşen tüm eylemlerin katılımcıları, genellikle esnaf olmasına rağmen, bu gruplar homojen bir yapı oluşturmamıştır. Eylemler sırasında, çiftçi, işçi, memur, diğer ticari işler ile uğraşanlar ve olay yerindeki vatandaşların, esnaflara destek vermek amacıyla eylemlerin içinde yer aldığını söylememiz gerekmektedir. Ama bu katılımlar sadece esnafın taleplerine destek vermek amacıyla gerçekleştirilen katılımlardır. Bu noktada şunu da ifade etmeliyiz ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 11 Nisan da Ankara Tandoğan eylemi ve bazı diğer eylemlere farklı yasadışı gruplardan, provokasyon amaçlı katılımlar olduğu hakkındaki haberler de gazetelerde yer almıştır.

Değinmemiz gereken bir nokta, gazete haberlerinde yer alan esnaf eylemlerine katılanların sayısının, birçok gazetede farklı verilmesi konusudur. Bu noktada, belirtilen katılımcı sayısının, eylemin hangi evresindeki katılımcı sayısı olduğu önemlidir. Örneğin, kimi gazeteler eylemin başlangıç evresindeki katılımcı sayılarını belirtmektedirler. Fakat birçok eylemde de gördüğümüz gibi, eylemlere sonradan da katılımlar gerçekleşmiştir. Kimi eylemlerde ise, polisin müdahalesi ile katılımcı gruplar, ayrılmış, kimi katılımcılar eylem alanını terk etmişlerdir. Söz konusu durumda bazı gruplar sonradan tekrar toplanmışlardır. Kısacası, tüm bu durumlarda görüldüğü gibi, verilen sayıların eylemin hangi evresine ait olduğu en önemli noktayı oluşturmaktadır. Önemli olan bir diğer faktör, gazetelerin haberleri nasıl ele aldıklarıdır. Gazetelerin haber kaynakları, haberlere bakış açısı, haberleri inceledikleri politik görüş ve yayın politikası da dikkate alınmalıdır. Nitekim verilen sayıların her zaman yaklaşık olarak verilen rakamlar olduğu da, göz önünde bulundurmamız gereken bir diğer faktördür.

3.1.2.2. Bireysel Eylemler

Bireysel protestolar, J. Jasper tarafından “*örgütlü hareketlerden bağımsız protestolar*” şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁹² J. Jasper’a göre, bireyleri protesto düzenlemeye ya da bir protesto hareketinin içinde yer almaya teşvik eden rasyonel

⁴⁹² Jasper, s. 29.

veya irrasyonel birçok güdü vardır. Bireyleri harekete katılmaya teşvik eden bir başka neden, *“beklenmeyen bir olayın ya da bir bilgi parçasının, ... kişide siyasi eyleme yönelecek kadar büyük bir öfke duygusu uyandırması”* olarak ifade edilen ahlâki şoklardır.⁴⁹³

Şekil 10: Ahmet Çakmak İsimli Vatandaşın Gerçekleştirdiği Yazarkasa Eylemi

Kaynak: “Esnafların Sokağa Döküldü”, NTVmsnbc, 04.04.2001, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/75062.asp>, (21.03.2012).

2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan kitlesel eylemler dışında, bireysel eylemler de düzenlenmiştir. Bireysel olarak gerçekleştirilen bu eylemlerden birisi oldukça dikkat çekicidir ve esnaf eylemleri konusunda ilk olarak akla gelen eylemlerden birisini oluşturmaktadır. 4 Nisan 2001 tarihinde *“Ahmet Çakmak”* isimli vatandaşın dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’e yazarkasa fırlatması ile gerçekleşen olay, esnaf eylemlerinin simgesi haline gelmiştir. Mamak’ta çiçekçilik yaparken, kahvehane açan ve dalgalı kur sistemine geçilmeden önce 6 bin dolar borç aldığı ve kriz dolayısıyla borcu katlanarak arttığı belirtilen Ahmet Çakmak, beraberinde getirdiği yazarkasayı *“Sayın Başbakanım... bir esnafım ben”* şeklinde bağırdıktan sonra, dönemin Başbakanı B. Ecevit’e doğru fırlatmıştır.⁴⁹⁴ Eylem sonrası

⁴⁹³ Jasper, ss. 135, 171.

⁴⁹⁴ “Başbakan’a Yazarkasa”, **Cumhuriyet**, 05.04.2001; “Esnaftan Hükümete Tepki”, **Hürriyet**, 04.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012); “Ecevit’e Yazarkasa Attılar”, **Hürriyet**, 05.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=->

Başbakanlığın güvenliği konusunda yoğun tartışmalar yaşanırken⁴⁹⁵, dönemin Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Tansu Çiller bu olayı “*esnafın muhtırası*” olarak nitelemiştir.⁴⁹⁶ Olay sonrasında eylemci hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Ankara Esnaf Odası Başkanı Ali Rıza Ercan, eylemcinin Ankara Esnaf Odası’nda kaydı bulunmadığını belirtmiş, “*esnaf olmadığına göre provokatör olabilir*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹⁷

Bireysel olarak gerçekleşen bir diğer olay, 31 Temmuz 2001 tarihinde Hatay’ın Dört Yol ilçesinde yaşanmıştır. Klima bayiliği yapan Yılmaz Canatar isimli vatandaş, Halk Bankasının aldığı kredi borcunun taksitlendirmemesi sonrasında işyerine haciz gelmesi üzerine bunalıma girmiştir. Bunun üzerine kredi aldığı bankayı basarak, aralarında banka müdürünün de bulunduğu altı personeli rehin almış ve sekiz saat sonra teslim olmuştur. Y. Canatar protestoyu “*toplumun ekonomik olarak yok edilmesini protesto için*” yaptığını ifade etmiştir.⁴⁹⁸

2001 yılının Ağustos ayında bireysel iki protesto gerçekleşmiştir. İlk protesto, 7 Ağustos 2001 tarihinde borçları nedeniyle içinde bulunduğu ekonomik zorlukları protesto etmek amacıyla kendisine ait aracıyla başbakanlık önüne gelen ve taşımacılık yaptığı belirtilen Kazım Gemalmaz isimli vatandaşın, “*açım, evime ekmek götüremiyorum*” diye bağırdıktan sonra gözaltına alınması ile sonuçlanmıştır.⁴⁹⁹ İkinci protesto ise, 29 Ağustos 2001 tarihinde Kızılay Atatürk Bulvarı’nda kendisine ait aracı durduran ve elektrikçi olduğu belirtilen Turan Pektaş isimli vatandaş tarafından yazarkasasını bir çuval içinde aracının yanına bıraktıktan

235859, (20.03.2012); “Kasayı Fırlattı...”, **Milliyet**, 05.04.2001; “Ya Bomba Olsaydı”, **Sabah**, 05.04.2001; “Esnaf da Sokakta”, **Zaman**, 05.04.2001.

⁴⁹⁵ “Attığı ya Bomba Olsaydı?”, **Milliyet**, 05.04.2001; “Bu Kez Etten Duvar Ördüler”, **Milliyet**, 06.04.2001; “Çakmak Vekilleri de Telaşlandırdı”, **Milliyet**, 06.04.2001, “Ya Bomba Olsaydı”, **Sabah**, 05.04.2001.

⁴⁹⁶ “Tansu Çiller: Bu Bir Esnaf Muhtırasıdır”, **Milliyet**, 06.04.2001.

⁴⁹⁷ “Yazar Kasacı Rüyasında Görmüş”, **Milliyet**, 06.04.2001.

⁴⁹⁸ “Kredi Borcuna Kızıp Banka Çalışanlarını Rehin Aldı”, **Hürriyet**, 31.07.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=7433>, (26.04.2012); “Esnaf Banka Bastı”, **Milliyet**, 01.08.2001; “Yüksek Faiz Cinneti”, **Sabah**, 01.08.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/08/01/g01.html>, (25.04.2012).

⁴⁹⁹ “Başbakanlık Önünde Tankerli Protesto”, **Hürriyet**, 07.08.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/08/07/12635.asp>, (26.04.2012); “Başbakanlık Önünde ‘Açlığı’ Haykırdı”, **NTVmsnbc**, 08.08.2001, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/98455.asp>, (26.04.2012).

sonra, aracını benzin dökerek ateşe vermesi ile gerçekleştirilmiştir. T. Pektaş aracını hükümeti protesto amacıyla yaktığını belirtmiştir.⁵⁰⁰

Örneklerde görüldüğü gibi 2001 ekonomik krizi, bireylerin protesto gösterileri düzenlemesine yol açan en önemli faktörü oluşturmaktadır. Bireylerin, içinde bulundukları ekonomik durum karşısında yaşadıkları çaresizlikleri, biriken öfkelerinin ve bu öfke nedeniyle protesto gösterileri düzenlemelerine yol açmıştır.

3.2 ESNAF EYLEMLERİNİN EYLEM REPERTUVARI

Eylem repertuarı kavramını, nasıl belirlendiğini ve tarihsel olarak nasıl dönüşüm geçirdiğini birinci bölümde açıklamıştık. Esnaf eylemlerinde kullanılan eylem repertuarı ve eylem biçimlerini incelemeyi önce eylem biçimi kavramının da nasıl açıklandığını incelememiz gerekmektedir.

S. Tarrow'un kolektif hareketin üç temel türünü şiddet, aksatma (*disruption*) ve anlaşma olarak belirtirken⁵⁰¹, "*hareket ve hareketin hedefi arasında meydana gelen etkileşimi temel alan*"⁵⁰² bir görüşü savunan V. Taylor ve N. Van Dyke ise, Turner ve Killian'ın sınıflandırmasını kullanarak eylem türlerini ikna etme, kolaylaştırma, pazarlık, tehdit olarak dörde ayırarak incelemektedirler.⁵⁰³ Bunlara ek olarak mücadele, amaçlılık ve kolektif kimliğin kullanılan tüm repertuarlar için ortak özellik taşıdığını savunmaktadırlar.⁵⁰⁴ Eylem biçimlerinin bu şekilde sınıflandırılması pek işlevsel görünmemekle beraber, V. Taylor ve N. Van Dyke'in ileri sürdükleri ortak özellikler daha kullanılabilir görünmektedir.⁵⁰⁵ Nitekim bu özelliklerin esnaf eylemlerine uygulanabilirliğini incelediğimizde, bu eylemler içerisinde ortak özellikleri temsil eden belirtiler ile karşılaşılacaktır.

Esnaf eylemlerinin açıklanmasında daha işlevsel ve kullanışlı olabilecek tanımlamalar M. Offerlé ve M. Diani tarafından yapılmıştır. M. Offerlé eylem

⁵⁰⁰ "Hükümeti Protesto 'Ateşi'", **Cumhuriyet**, 30.08.2001; "Hükümete Kızdı Otomobilini Yaktı", **Hürriyet**, 30.08.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=12914>, (26.04.2001); "Krizi Protesto İçin Araç Yaktı", **Sabah**, 30.08.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/08/30/p09.html>, (26.04.2001).

⁵⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarrow, 1998, s. 104.

⁵⁰² Taylor ve Dyke, s. 267

⁵⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taylor ve Dyke, s. 267

⁵⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taylor ve Dyke, ss. 263-264.

⁵⁰⁵ Gümrükçü, s. 110.

biçimlerini üçlü bir sınıflandırma kullanarak tanımlamaktadır. M. Offerlé bu eylem biçimlerini bilimin kullanılması, skandallaştırma (erdem) ve nicelik olarak ifade etmektedir.⁵⁰⁶ Bilimin kullanılması tepkiye neden olan şey ile ilgili olarak, o konunun uzmanlarından yararlanılmasıdır. İkinci tür olan skandallaştırma, söz konusu olan probleme medya aracılığı ile dikkat çekilmesidir. Nicelik türünde ise, eyleme katılan katılımcıların sayısının gücü kullanılarak hedeflenen amaca ulaşılacak istenmesi ifade edilmektedir.⁵⁰⁷

M. Diani ise, aralarında fark gözettiği üç repertuar türünden söz etmektedir ve bu üç repertuar türünü: *“gösteriler, oturma eylemleri, kuşatmalar ve diğer doğrudan eylem türlerini içeren klasik protesto repertuarı, klasik lobicilik stratejilerini içeren baskı repertuarı ve ... marka boykotları gibi protesto odaklı hareketler ile adil ticaret pratiklerinin benimsenmesi gibi daha ılımlı davranış stillerini birleştiren tüketici repertuar”* biçiminde açıklamaktadır.⁵⁰⁸ Eylem biçimleri ile ilgili olarak bu sınıflandırmaları göz önünde bulundurduğumuzda, M. Offerlé’nin sınıflandırması içerisinde nicelik türü, M. Diani’nin sınıflandırmasında yer alan klasik protesto repertuarı esnaf eylemlerini açıklanmasında kullanabileceğimiz eylem biçimlerini oluşturmaktadırlar.

Tüm bu açıklamaların ardından esnaf eylemlerinde kullanılan eylem biçimlerini incelediğimizde, genellikle klasik eylem repertuarı olarak adlandırılan yürüyüşler, mitingler oturma eylemleri, barikat kurma gibi niceliğe dayanan eylem biçimlerinin kullanılmasının yanı sıra işgaller ve şiddet eylemleri de kullanılan eylem biçimlerindendir. Bu eylem biçimlerinin dışında, eylemlerde sembolik materyallerin kullanıldığı eylemler ile sayıları diğerlerine göre çok az olsa da, şenlikvari eylem biçimlerinin kullanımına rastlanılmıştır.

⁵⁰⁶ Michel Offerlé, *Sociologie des Groupes d'intérêt*, Paris, Montchrestien, 194, s.108'den aktaran Combes, s. 257.

⁵⁰⁷ Combes, ss. 257-262.

⁵⁰⁸ Mario Diani, “Cities in The World: Local Civil Society and Global Issues in Britain” **Transnational Protest and Global Activism**, Donatella Della Porta ve Sidney Tarrow (der.), Rowman ve Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2005, ss. 55-56.

3.2.1. Niceliğe Dayanan Eylem Biçimleri

Niceliğin, M. Offerlé'nin kolektif eylem tipolojisi içerisinde yer alan unsurlardan birisi olduğunu yukarıda belirtmiştir. Esnaf eylemlerinde de bu özelliklerinin kullanıldığı niceliğe başvuru, yürüyüşler, karayolunu trafiğe kapatma vb. eylem biçimleri aracılığı ile kullanılmıştır. H. Combes'a göre, temsiliyetin bir faktörü olarak ortaya çıkan nicelik, sık kullanılan bir eylem biçimidir. Bu eylem biçiminin kullanılması, *“muhalefeti görünür kılar, bilginin yayılmasının bir aracı haline gelir ve ihtilâfı yerel bağlamdan ‘çıkarmaya’ olanak tanır.”*⁵⁰⁹ Esnaf eylemlerinde de kitleler, nicelik yöntemini kullanarak, sayısal güç ile hükümete taleplerini iletmeyi amaçlamışlardır. H. Combes'un görüşlerine paralel olarak, muhalefet (memnuniyetsizlikler) görünür hale gelmiş, yerel bağlamdan çıkarak ulusal bir nitelik kazanmıştır.

Yukarıda esnaf eylemlerini anlatırken kullandığımız tablolarda görüldüğü üzere, esnaf eylemlerinde genellikle klasik eylem repertuarı içerisinde yer alan yürüyüşler, barikat kurma (esnaf eylemlerinde karayolunu kapatma şeklinde gerçekleşmiştir), oturma eylemleri ve mitingler gibi eylem biçimleri kullanmıştır. *“Kamusal alanda bir düşüncenin ya da talebin barışçı yollarla ifade edilmesi yoluyla, siyasal bir sonuç almak amacı güden kolektif yer değiştirme”*⁵¹⁰ olarak tanımlanan gösteri yürüyüşü hemen hemen tüm protestolarda kullanılmıştır. Genel anlamda klasik eylem repertuarı içerisinde değerlendirilen bu gösteriler *“açık bir kamusal alanın işgali”*⁵¹¹ biçiminde gerçekleşmiş, ulaşılmak istenen siyasal amaçlara doğrudan veya dolaylı olarak ulaşabilmenin aracı olarak *“nicelik”* bir eylem biçimi olarak kullanılmıştır. Bu kapsam içerisinde değerlendirebileceğimiz bir diğer eylem biçimi ise, tarihsel olarak esnafa özgü olan *“kepenk kapatma”* olarak adlandırılan işyerlerinin kapatılmasıdır.⁵¹²

Daha öncede belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti döneminde esnafa dayanabileceğinden fazla ekonomik yükümlülük getirilmesi, esnaf gelenekleri ile uyuşmayan uygulamaların ortaya çıkması ve kâhyalar meclisinin kararlarına

⁵⁰⁹ Combes, s. 262, 273.

⁵¹⁰ Favre, s. 15'den aktaran, Combes, s. 263.

⁵¹¹ Uysal, Devletin, s. 73.

⁵¹² Kepenk kapatmanın Osmanlı Devleti'nde kullanımı için bkz., Tabakoğlu, s. 297.

uyulmaması gibi nedenler sonucunda “*kepenk kapatma*” bir protesto biçimi olarak kullanılmıştır. Kepenk kapatma, sokak gösterilerinde olduğu gibi “*siyasi katılma*”nın belirgin bir örneği olarak kabul edilmektedir.⁵¹³ Bu dönemde esnafın şikâyetçi olduğu konular sonucu toplanan kâhyalar meclisi, dönemin devlet görevlisi ile görüşülerek esnafın haklarının korunmasını talep etmekteydi. Bu aşamada anlaşma sağlanamaması durumunda “*memleket içtimai*” daha genel katılımlı bir esnaf toplantısı yapılarak durum tartışılır, kâhyalar meclisinin aldığı karar onaylanır ise, zulme boyun eğmenin meşru olmadığı ifade edilerek dükkânların kapatılması kararlaştırılırdı. Padişahın hakemliği talep edilerek, dükkân anahtarları hükümet temsilcisine (kaymakama) teslim edilirdi. Hükümet temsilcisi, hükümet yetkilileri ile tekrar görüşme yapardı ve teklif kabul edilirse esnaf anahtarlarını geri alırdı. Aksi bir durumda padişah’tan gelen çözüm kabul edilirdi.⁵¹⁴

Görüldüğü gibi tarihsel bir geçmişe sahip olan kepenk kapatma uygulaması, 2001 yılındaki esnaf eylemlerinde de sıkça başvurulmuş bir eylem biçimidir. Bazı eylemlerde kepenk kapatma tek başına kullanılan bir eylem biçimi iken, bazılarında yürüyüş ve mitinglere katılmadan önce veya katılım esnasında, protesto ifadesi olarak kullanılmıştır. Esnafın eylem yaptığı noktalarda dükkânı bulunan esnaf ise, eyleme destek vermek için kepenklerini kapatmıştır. Kısacası kepenk kapatma uygulaması da, protesto yürüyüşlerinde olduğu gibi hemen tüm eylemlerde kullanılan bir eylem biçimidir. Bu eylem biçimi taksici ve kamyoncularda, kontak kapatma veya kontak anahtarlarını sembolik olarak çöpe atma biçiminde kullanılmıştır.

Esnaf eylemleri sürecinde sıkça kullanılan bir diğer eylem biçimi, barikat kurarak karayolunu trafiğe kapatmaktır. Yürüyüşler ve kepenk kapatma gibi, çok kullanılan eylem biçimlerinden birisini oluşturan yol kapatma bir başka ifade ile barikat kurma, birçok esnaf eyleminde özellikle şehirlerarası yollar ile anayolların kapatılması olaylarında kullanılmıştır. Bu olayların sonucunda kimi yollar polis müdahalesi ile açılırken, kimi yollar da göstericilerin kendiliğinden ya da ikna yolu ile dağılmasının ardından trafiğe açılmıştır. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, barikat

⁵¹³ Tabakoğlu, s. 297.

⁵¹⁴ Nuri (Ergin) Osman, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, (1338/1922), İstanbul, s.701-3 ‘den aktaran Tabakoğlu, s. 297.

kurma radikal eylem repertuarı içinde değerlendirilmektedir. Esnaf eylemlerini incelediğimizde barikat kurma, eylemlerin radikalleştiği yükselme döneminde kullanıldığını görmekteyiz.

Esnaf eylemleri arasında, özellikle il düzeyinde gerçekleşen ve özellikle ESOB'lar tarafından düzenlenen eylemlerde nicelik dikkat çeken bir unsur oluşturmıştır. Bu şekilde düzenlenen eylemlere genellikle beş binden fazla esnaf katılmıştır. Bu eylemlerde hükümet ve hükümetin uyguladığı ekonomi politikaları eleştirilerek, esnafın talepleri hükümete iletilmek istenmiş, kısaca siyasal karar alma organının kararları üzerinde etki kurulmaya çalışılmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde de temel araç nicelik olmuş, katılımcıların fazlalılığı (sayının gücü) kullanılarak eylemin etkisi artırılmaya çalışılmıştır.

3.2.2. Şiddet Eylemleri ve İşgaller

Yürüyüşler, mitingler ve kepenk kapatma gibi klasik eylem repertuarı içerisinde sayılan şiddet eylemleri de esnaf eylemleri repertuarlarının bir parçasıdır. Tek başına kullanılmayan bu eylem biçimi, genellikle niceliğe dayanan eylem biçimlerinin kullanımı esnasında ortaya çıkmıştır. 11 Nisan 2001 tarihinde Ankara Tandoğan Meydan'ında gerçekleşen protesto eyleminde göstericiler ile polis arasında çıkan yoğun çatışma, dağılan grupların Başbakanlık Ek Binası, Adliye Sarayı, Türk Hava Kurumu dahil olmak üzere bazı kamu binalarını taşlamaları ve tren raylarını işgal etmeleri bu olaylara örnek olarak verilebilir. Nitekim bu olayların ardından Ankara Valiliği'nin gösteri yürüyüşlerini bir ay süreyle yasakladığını yukarıda belirtmiştik.

Bu olay dışında birçok eylemde polise taş atılması, çevre dükkân ve araçlara zarar verilmesi gibi olaylarda da şiddet unsuru kullanılmıştır. 4 Nisan'da Ankara Siteler'deki eylemde vergi dairelerinin taşlanması⁵¹⁵, 5 Nisan'da Konya'da polise taş atılması⁵¹⁶, 6 Nisan'da yine Ankara Siteler'de polise taş ve pet şişe atılması⁵¹⁷, 7

⁵¹⁵ "Esnafın Sabrı Taştı", **Sabah**, 05.04.2001.

⁵¹⁶ "Esnafın Öfkesi Dinmedi", **Zaman**, 06.04.2001.

⁵¹⁷ "Polisten Biber Gazı", **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236235>, (20.03.2012).

Nisan'da Kayseri'deki eylemlerde belediye otobüsleri, halk otobüsleri ve otomobillerin taşlanması⁵¹⁸ gibi olaylar şiddet kullanımına örnek olarak verilebilir.

3.2.3. Sembolik Eylemler

Esnafların eylemleri sırasında kullanılan diğer eylem türü sembolik eylemlerdir. Sembolik eylemlerde çeşitli milli ya da dini simgelerin ve/veya ritüellerin kullanılarak esnafın yaşadığı zorluklar anlatılmaya çalışılmıştır. *“Ritüeller bir grubun inançlarının özel zamanlarda ve mekanlarda simgesel cisimleşmesi”*⁵¹⁹ biçiminde ifade edilmektedir. Kısacası, esnaf yaşadığı ekonomik ve sosyal problemlerin seviyelerini, bu sembolleri ve ritüelleri kullanarak ifade etmiştir ve sorunlarını bu sembol ve ritüeller aracılığıyla simgeleştirmiştir. *“Simgelerin gücü, bir bakıma kullanıldıkları (ve genellikle ritüellerde belli bir biçim kazanan) zaman ve mekanlardan doğar”*⁵²⁰ şeklinde açıklanan simgelerin ve ritüellerin kullanılması, kişilerin protesto gösterisine katılmasının teşvik edilmesi olarak da kullanılan bir yöntemdir. Simgeler, protestoya katılan kitlede bazı çağrışımların uyanmasına yol açabileceği gibi, kitle içinde kurucu bir unsur olarak da kullanılabilir.⁵²¹

Esnafların eylemlerinde birbirinden farklı sembollerden yararlanılmıştır. Bu simgelerden en yaygın olarak kullanılanı, esnafın içerisinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve sosyal koşulların ifade edilmesi ve şartların dayanılmaz olduğunu belirtmesi amacıyla başvurulmuş *“temsili tabut taşınması ve temsili cenaze namazı kılınması”* oluşturmuştur. Temsili tabut taşıma ve temsili cenaze namazı kılınması, şüphesiz esnafın öldüğünü sembolize etmek için kullanılan bir eylem biçimidir. Bu eylem biçimleri sadece tek başlarına kullanılabildikleri gibi, bazı eylemlerde beraber olarak da kullanılmışlardır. Görüldüğü gibi temsili cenaze namazları ve temsili tabut taşıma gibi dini ritüeller, esnaf eylemleri içerisinde sembolik protesto biçimleri olarak kullanılmıştır. Bu durum yukarıda da incelediğimiz, toplumsal grup, mekân ve eylem biçimi açısından da önem taşımaktadır.

⁵¹⁸“Esnafların Eylemleri Sürüyor”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012).

⁵¹⁹ Jasper, s. 277.

⁵²⁰ Jasper, s. 152.

⁵²¹ Jasper, ss. 245-246.

Sembolik kullanımlarından bir diğeri ise, ekonomik zorlukların ve dönemin hükümetinin “*Mustafa Kemal Atatürk’e şikâyet edilmesi*” oluşturmuştur. Benzer şekilde eylemler sırasında dükkân anahtarlarının Atatürk büstüne bırakılması ve Atatürk posterlerinin taşınmasını bu kullanımlara örnek olarak verebiliriz. Yukarıdaki dini ritüellerin kullanımına benzer olarak dönemin hükümetinin yönetiminden ve politikalarından duyulan memnuniyetsizlik, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve milli liderine, sembolik olarak şikâyet edilmiştir. Bu eylem biçiminin kullanılması, kurtarıcı olarak görülen ulusal öndere, şikâyetlerin bildirilmesi şeklinde de yorumlanabilir.

Yaygın olarak kullanılan bu semboller dışında daha az eylemde kullanılan sembolik eylem biçimlerine de rastlanılmıştır. Bu sembolik eylem biçimlerinden birisini protestocuların eylemler sırasında, “*iktidara (hükümete) kırmızı kart gösterme*”leri oluşturmuştur. Futbol müsabakalarında kural dışı davranan oyuncu ya da oyuncuların oyundan ihraç edilmesi için kullanılan kırmızı kart, kriz dolayısıyla hükümetten ve uyguladığı politikalarından duyulan memnuniyetsizliği vurgulamak için kullanılan eylem biçimlerinden birini oluşturmuştur. Bu eylem biçimi ile hükümetin görevden çekilmesi talebinin dile getirildiğini ifade etmemiz, herhalde yanlış olmayacaktır. Dikkat çeken bir diğer sembolik kullanım ise, “*yazarkasa parçalama*”dır. Özellikle, 4 Nisan tarihinde Ahmet Çakmak tarafından başbakanlık önünde yapılan eylemde dikkat çeken yazarkasa kullanımı, daha önce bahsettiğimiz gibi bireysel ve kitlesel eylemlerde bir sembol olarak kullanılmıştır. Esnafın bu eylem biçimini kullanmasının amacını iş yapamamasını vurgulamak olduğu belirtebiliriz. Bu eylem biçimleri dışında taşınan pankart ve döviz maketlerinin yakılması, pazarcıların sebze ve meyvelerini sokağa dökmesi, idam sehpası maketinin eylemlerde kullanılması, hükümetin mezarlıkta ölümlere şikâyet edilmesi, ayakkabı yakma, klakson çalma, temsili oyunlar oynanması gibi eylem biçimleri kullanılan diğer protesto türleridir. Kısacası eylemlerde belirli eylem biçimleri hemen hemen tüm eylemlerde kullanılırken bazı eylem biçimleri ise, daha sınırlı sayıdaki eylemler içerisinde kullanılmıştır. Görüldüğü gibi kullanılan eylem biçimleri de, eyleme katılan toplumsal grup, eylem biçimi ve mekân olarak belirli bir ilişki içindedir. Her meslek kolu, kendisine yabancı olmayan protesto biçimlerini başvurarak, memnuniyetsizliklerini ifade etmiştir. Bu durum, C. Tilly’nin, “*insanlar*

bilmedikleri kolektif eylem biçimlerini kullanmazlar. Her toplum, bildik kolektif eylem biçimlerini rezervinde bulundurur”⁵²² görüşü ile paralellik göstermektedir.

Buraya kadar olan süreçte 2001 yılının Mart ve Nisan aylarında ortaya çıkan esnaf eylemleri, bu protesto gösterileri sırasında esnafın kullandığı eylem repertuarı ve eylem biçimlerini inceledik. İzleyen satırlarda ise, esnaf eylemlerinin esnaf örgütleri tarafından nasıl algılandığı kısaca incelenecektir. Bu şekilde esnaf örgütlerinin esnaf eylemlerini ne şekilde anlamlandırdıkları meselesi tartışılacaktır.

3.3. ESNAF EYLEMLERİNİN “GİRİŞİMCİSİ”

Birinci bölümde kaynakların mobilizasyonu teorisi başlığı altında da bahsettiğimiz gibi, bu görüşü savunan teorisyenler bir protesto hareketi içinde örgütlerin ve kaynakların önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bu açıklamalara paralel olarak Türkiye’de esnaf örgütlenmesinin en tepesinde bulunan TESK ve altında yer alan örgütlerin eylemler içerisinde oynadığı roller önem taşımaktadır. B. Klandermans’ın belirttiği gibi, çeşitli biçimlerde örgütlenebilecek örgütlerin, kolektif hareketler içerisindeki rolleri hareketin başarıya ulaşabilmesinde büyük önem taşımaktadır. B. Klandermans, çeşitli şekillerde örgütlenebilecek örgütlerin, harekete katılım dinamikleri üzerinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Kolektif hareket örgütleri, potansiyel katılımcıların ikna edilmesi, tanımlanan amaçların kullanımı ile potansiyel mobilizasyon süreçlerini ortaya çıkarmaları, ihtiyaç duyulan hedef kitle ile iletişim ağının kurulması ve örgüte bağlılığın çeşitli yöntemler ile korunması gibi görevleri aktif olarak gerçekleştirirler.⁵²³ Bu şekilde örgütün belirlenen amaçlara ulaşması hedeflenir. B. Klandermans kaynakların mobilizasyonu teorisyenlerine paralel olarak *“hareket örgütü sadece kaynakların elde edilmesi ile değil, eşit önemde kaynakların nasıl dağıtılacağı ile de ilgilenir. Ancak başarılı kaynak dağıtımı, kaynak elde edilmesi oranını geliştirir”*⁵²⁴ görüşünü savunmaktadır.

⁵²² Charles Tilly, *La France Conteste de 1600 à Nos Jours*, Paris, Fayard, 1986’dan aktaran Combes, s. 267.

⁵²³ Bert Klandermans, *The Social Psychology of Protest*, Blackwell Publishers, 1997, ss.122- 125.

⁵²⁴ Klandermans, s. 125.

Esnaf eylemlerini bu açıdan ele alırsak, doğal olarak esnaf örgütlerinin eylemler içinde oynadığı rol, cevaplanması gereken en önemli soruyu oluşturacaktır. TESK, il düzeyinde örgütlenen ESOB'lar, esnaf ve sanatkâr odaları gibi esnaf kuruluşlarının eylemler sırasında izledikleri politikalar, eylemlerin başarısı, hedeflenen amaç ya da amaçlara ulaşım ulaşmadığının incelenmesi, bu örgütlerin esnaf eylemleri üzerindeki etkilerinin anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Özellikle dönemin TESK ve ESOB yetkililerinin yaptığı açıklamalar, esnaf örgütlerinin eylemlere bakışı hakkında fikir verici niteliktedir.

Esnaf eylemleri öncesi süreçte yapılan açıklamalar ile süreç içerisinde yapılan açıklamaları birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Eylemler öncesi süreçte yapılan açıklamalarda esnafın şikayetleri belirtilerek, ekonomik durumun yarattığı olumsuzluk vurgulanmış, esnafın düzenleyeceği olası protesto gösterilerinin etkisinin, beklenilenden daha büyük olacağı ifade edilmiştir. Örneğin dönemin TESK Başkanı D. Günday, dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı K. Derviş ile yaptığı görüşme sonrasında, esnafın tahammül sınırlarını aşan ekonomik sorunlarla karşı karşıya olduğunu belirterek, bir infial durumunda olduklarını belirtmiş ve bu infialin haklı gerekçeleri olduğunu ifade etmiştir. Esnaf eylemleri ile ilgili olarak, esnaf ve sanatkârın yıkıcı olmadığını, yıkıcı hareketlerde bulunmanın ülke olarak kendimizi yıkmak anlamına geleceğini belirtmiştir. D. Günday dönemin milletvekillerine de seslenerek “20 milyonluk kitleyi sokağa dökülmek zorunda bırakmayın” ifadesini kullanmıştır.⁵²⁵

Eylemlerin başladığı süreçte de, D. Günday açıklamalarında esnafın içerisinde bulunduğu zor duruma vurgu yaparak, yetkililerin uyarılara ve taleplere kulak tıkadığını belirtmiş, “*Esnaf eylemi ne işçi-memur, ne öğrenci eylemine benzer. Tüm esnafa öncülük etmek üzere sokağa çıkarsak, Türkiye asla eski Türkiye olmaz*” ifadelerini kullanmıştır.⁵²⁶ Ayrıca D. Günday, esnaf eylemleri içinde bazı oyunlar oynandığını ve esnafın bu oyunlara gelmemesi gerektiğini belirterek, sorunları masa başında, konuşarak çözmek istediklerini, bu konuda hükümeti uyardıklarını fakat

⁵²⁵ “Derviş, Derviş’le Buluştu.”, **Vitrin**, Sayı: 137, s. 16, 30.

⁵²⁶ “Derviş Günday Nihayet Uyandı!”, **Akit**, 08.04.2001; “TESK: Sokağa Çıkarsa Türkiye Eski Türkiye Olmaz”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318316.asp>, (20.03.2012); “Günday’dan Tehdit”, **Ortadoğu**, 09.04.2001.

uyarılarının dikkate alınmadığını dile getirmiştir.⁵²⁷ D. Günday’a paralel olarak birçok esnaf odası temsilcisi de benzer söylemlerde bulunmuştur. Adana ESOB 2. Başkanı Selahattin Çırak, “*Bizi daha fazla zorlamasınlar. Öyle bir kepenk ve kontak kapatırız ki yer yerinden oynar*”⁵²⁸ ifadesini kullanırken, İzmir ESOB Başkanı Cemal Tercan, “*Hükümet gerekli yasal düzenlemeyi yapmazsa esnafı kimse tutamaz. Yaşam hakkı ortadan kaldırılmak istenen binlerce üyemiz sokaklara iner*” şeklinde açıklama yapmıştır.⁵²⁹

Esnaf eylemlerinin ortaya çıkmasından önce yukarıdaki şekilde açıklama yapan D. Günday, esnaf eylemleri ve sonrası gelişen süreçte ise, farklı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. Esnaf tarafından sorunların çözümünde yeterince aktif olmamakla suçlandıklarını ifade eden D. Günday yaptığı açıklamada “*esnaf temsilcileri olarak 4 milyonluk esnaf kitlesinin sorularını çözmekle değil, bu sorunları gerekli makamlara iletmek ile sorumluyuz*” ifadelerini kullanmıştır.⁵³⁰ Kendilerinin devlet ve hükümet olmadıklarını, bu nedenle bu çapta büyük sorunları çözme imkânlarının olmadığını belirten D. Günday, “*görevlerinin sorunları ilgili mercilere iletmek ve eğer sonuç alınamazsa son olarak toplantı ve yürüyüşler ile sorunları kamuoyunun gündemine taşımak*” olduğunu belirtmiştir.⁵³¹

TESK’in yayın organı *Vitrin* dergisinde de, TESK’in esnaf eylemlerine bakışı hakkında açıklayıcı bilgiler yer almıştır. Dergi, TESK’in eylemlerin gerçekleştiği dönemde izlediği politikalar ile ilgili olarak “*zamanlama sessiz bir testeredir. TESK elindeki bu testereyi kullanacağı “zaman”ı iyi planlamış büyük bir meslek örgütüdür.*” başlığını kullanarak zamanlama kavramının D. Günday’ın saklı üçlü formülünden ilkinin oluşturduğu belirtmiştir.⁵³² Bunların dışında, “*Zamanlama stratejisini iyi kullanamayan bir lider, başarısızlığa davetiye çıkarmış olur*”; “*TESK şövalye ruhu özentisi ve öfkesiyle teşkilatını meydanlara çıkarmadı*”; “*Öfkenin sonuçları, sebeplerinden daha zararlıdır.*’ gerçeği ile hareket etti” ; “*TESK,*

⁵²⁷ “Derviş Günday Nihayet Uyandı!”, **Akit**, 08.04.2001; “TESK: Sokağa Çıkarsa Türkiye Eski Türkiye Olmaz”, **Hürriyet**, 07.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318316.asp>, (20.03.2012); “Günday’dan Tehdit”, **Ortadoğu**, 09.04.2001.

⁵²⁸ “Esnaf, Ecevit’ten Randevu İstedi”, **Cumhuriyet**, 01.03.2001.

⁵²⁹ “1 Milyonu aşkın Kepenk Kapanacak”, **Cumhuriyet**, 02.03.2001.

⁵³⁰ **Vitrin**, Sayı: 138, s. 9.

⁵³¹ **Vitrin**, Sayı: 138, s. 9.

⁵³² **Vitrin**, Sayı: 143, s. 2.

zamanlama faktörünü iyi kullandı”⁵³³ başlıklarını kullanmış ve bu başlıklarla TESK’in meydanlara neden inmediğini açıklamaya çalışmıştır. Bu konu ile ilgili liderlik özellikleri ile ilgili açıklamalar yapılarak, kriz döneminde bu özelliklerin kullanılarak hükümetin politikaları karşısında, TESK tarafından alınan kararlar ve takınılan tavır açıklanmıştır. Yapılan bu açıklamalar ile kriz döneminde TESK’in uyguladığı politikaların nedenleri ve haklılığı ortaya konmak istenmiştir.⁵³⁴

Fakat D. Günday bu konu hakkında farklı açıklamalarda da bulunmuştur. Bir röportaj sırasında kendisine Ankara Siteler ve İstanbul Kapalıçarşı’daki esnaf eylemlerinin hatırlatılması üzerine bu eylemlerin *“kışkırtma”* olduğu ileri süren D. Günday, esnaf eylemlerini *“illegal”* olarak nitelendirmiştir. Bu eylemlerin başında olmama nedenini geniş bir örgütlenme ağlarının olduğunu, bu yapı içerisinde yer alanların 507 sayılı yasaya göre istedikleri yasal eylemleri gerçekleştirebileceklerini, eylemlerin TESK olarak yapılması halinde hükümetin bu hareketi umursamayacağını belirterek, bunun tabanın sesi olduğunu ifade etmiştir. Kendisine esnafa öncülük etmek üzere sokağa çıktıklarında Türkiye’nin eski Türkiye olmayacağı ifadesi hatırlatıldığında *“Türkiye’nin karışacağını sağduyuya davet etmek istedim. Esnaf eylemi Emek Platformu eylemine benzemez. Ülke yararına karşı çıktık”* şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁵³⁵

Nitekim D. Günday, TESK’in 16. Olağan Genel Kurul’da yaptığı konuşmada, esnaf eylemleri ile ilgili benzer ifadeler kullanmıştır. D. Günday yaptığı konuşmada hükümetin uyguladığı ekonomi politikalarını eleştirerek, 1999 yılında 90 bin, 2000’de 142 bin, 2001’de 153 bin, 2002’nin ilk dört ayında ise 48 bin esnaf ve sanatkârın kepenk kapattığını belirtmiştir. Yaşanan bu problemler karşısında TESK’in tavrını ise, *“... Bütün bu olumsuz ekonomik koşullar karşısında bizler, eğer teşkilatlarımızı sorumluluk bilinciyle ve devlet adamı zihniyetiyle yönetmeseydik, esnaf yürüyüşlerini bir genelge ile durdurmak yerine esnafın önüne düşseydik, ülkemizin hali nice olurdu. Yangına benzin döküp ülkeyi Arjantin’e mi çevirseydik ...”* cümleleri ile ifade etmiştir.⁵³⁶ Bir başka açıklamasında ise D. Günday, esnafın

⁵³³ **Vitrin**, Sayı: 143, s. 2-4.

⁵³⁴ “Haklı Sözlerden... Haklı Sonuçlar”, **Vitrin**, Sayı: 143, s. 7.

⁵³⁵ “Esnafın Başı, Esnafı Suçladı”, **Milli Gazete**, 10.04.2001.

⁵³⁶ **Vitrin**, Sayı: 145, Temmuz-Ağustos 2002, s. 15.

tarihinde ilk kez sokaklara dökülmesi üzerine, tabandan gelen tüm şikâyetlere rağmen, uygulanmakta olan istikrar programına destek vermenin kendileri için bir görev olduğunu, ortaya çıkan problemlerin demokratik yollarla çözülmesi gerekliliğine inandıkları için sokak eylemlerinin önüne geçtiklerini ifade etmiştir.⁵³⁷

Benzer açıklamalar dönemin İstanbul ESOB Başkanı ve TESK 2. Başkanı Suat Yalkın'dan gelmiştir. S. Yalkın, “ *Esnaf kendi yürüyor. Bu yürüyüşleri organize etmemiz için esnaf teşkilatları üzerinde korkunç bir baskı var. Ancak biz bu baskılara direnerek, sabırlı olmalarını dikte ederek, esnafı tutmaya çalışıyoruz. Esnaf hiçbir zaman sokağa dökülmemiştir*”⁵³⁸ şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bir diğer açıklamasında da S. Yalkın, “*Bugüne kadar bütün olumsuzluklara rağmen esnaf yürümemiştir ancak şimdi rahatsızlıkları ve sıkıntılarından dolayı reaksiyon gösteriyorlar. Ve kendiliğinden yürüyüş halindeler*” biçiminde açıklama yaparak, esnafın eylemleri kendi inisiyatifi ile düzenlediğini ifade etmiştir.⁵³⁹

11 Nisan'da Ankara'da meydana gelen olaylar sonrasında eylemlerin provokasyona açık olduğunu ve bu konu hakkındaki uyarılarında haklı olduklarını belirten D. Günday, “... ekonominin bu kadar kötü olduğu koşullarda topluluğa hakim olmak güçtür” yorumunda bulunmuştur.⁵⁴⁰ Dönemin TESK Başkan vekilleri B. Palandöken ve S. Yalkın ise, demokrasi dışında hak arayışı olamayacağını ve hükümet ile temaslarını sürdürdüklerini, TESK'in Ankara'da böyle bir eylem yapılmasını doğru bulmadıklarını fakat odaların demokratik haklarını kullanmalarını engellemediklerini şeklinde açıklamada bulunmuşlardır.⁵⁴¹ S. Yalkın yaptığı bir başka açıklamada “*Polise saldıranlar esnaf değil, esnafın arasına katılmış provokatörlerdir... Biz bu nedenle esnafın beklemesini, belli güçler tarafından provoke edilmemek için meydanlara inmemesini istiyoruz... Ama bazı arkadaşlarımıza dinletemiyoruz...*” ve “...esnafın bize rağmen sokağa dökülmesinden korkuyoruz' demiştim... İşte bugün korktuğumuz oldu...” şeklinde

⁵³⁷ TESK, 16. Olağan, s. 13.

⁵³⁸ “Yalkın: Esnafın Yürüyüşü Artarak Devam Edecek”, **Dünya**, 05.04.2001.

⁵³⁹ “Esnafa ‘Sağduyu’ Çağrısı”, **Dünya**, 07.04.2001.

⁵⁴⁰ “Provokasyon Uyarısı”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001.

⁵⁴¹ “Provokasyon Uyarısı”, **Cumhuriyet**, 12.04.2001.

açıklama yapmıştır.⁵⁴² TESK yöneticilerinin yaptığı bu açıklamalar, TESK'in esnaf eylemleri süreci hakkındaki fikirlerinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Fakat bu noktada, bu açıklamaların olaylı bir eylem sonrasında söylendiğini göz önünde bulundurmakla birlikte, satır aralarında eylemin genelinde izlenen tutum ile ilgili açıklamalara dikkat edilmelidir. Bu açıklamaların ardından esnaf eylemlerinin sürdüğü dönemde TESK'e ve D. Günday'a karşı tepkiler oluşmuş, esnaf eylemlerinin durdurulması için hükümetin D. Günday'dan rica da bulunduğu, bunun sonucunda da D. Günday'ın “*sabır*” çağrısı yaptığı iddiaları⁵⁴³ ile D. Günday'ın hiçbir protestoya katılmadığı ve dönemin Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan'ın kanatları altında olduğu iddiaları⁵⁴⁴ basında yer almıştır.

Tüm bu açıklamaları göz önünde bulundurduğumuzda, TESK'in esnaf eylemlerine ve dolayısıyla esnafın sokaklara inmesine mesafeli yaklaştığını, hatta eylemlerin düzenlenmesine karşı olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi, birçok ilde ESOB'lar ile esnaf ve ticaret odaları eylemlerin düzenlenmesinde aktif rol aldıklarını ifade etmiştik. Bu noktada esnaf örgütlerinin yerel düzeyde eylemlere destek verdiğini⁵⁴⁵, ulusal düzeyde yeterli desteği vermediği sonucuna ulaşabiliriz. Bu noktada dikkate alınması gereken bir diğer olasılık, il düzeyindeki örgütlerin tabandan gelen baskıya dayanamamasıdır. İl düzeyinde genellikle ESOB'ların düzenlediği eylemler, en çok katılımcıyı toplayan eylemler olmuşlardır. TESK'in düzenlediği ifade edilen⁵⁴⁶, Ankara Tandoğan eylemine de yoğun bir katılım olması, örgütlerin insanların seferber edilmesindeki rolünün anlaşılması bakımından önemlidir. Kendiliğinden eylemler, etraftan (esnaf dışı kişilerin) katılım ile en fazla bin ile iki bin arası kişiye ulaşırken, örgüt tarafından düzenlenen eylemlere, on binin üzerinde katılımcı katılması dikkat çekicidir. Gerçekten, örgütler tarafından düzenlenen, örgüt kaynaklarının seferber edildiği ve belli bir plan içerisinde gerçekleşen eylemlerin, katılımcı sayısı (nicelik), yarattığı

⁵⁴²Erdal Abi, “Onlar Esnaf Değil, Çapulcu”, **Sabah**, 12.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/12/y66.html>, (15.11.2011).

⁵⁴³Fatih Altaylı, “Ya Birkaç Bakan ya Hükümet”, **Hürriyet**, 10.04.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-236854>, (20.03.2012).

⁵⁴⁴Güntay Şimşek, “İki Derviş Bakın Ne demiş?”, **Zaman**, 11.04.2001.

⁵⁴⁵“Esnaftan Hükümete Tepki”, **Dünya**, 05.04.2001.

⁵⁴⁶“Kriz Bahane”, **Milliyet**, 12.04.2001.

etki ve dikkat çekme oranının, kendiliğinden gelişen eylemlere göre çok daha fazla olduğunu ifade edebiliriz.

Bu konuyu Türkiye'deki sokak gösterilerine bakış üzerinden de inceleyebiliriz. C. Tilly, 21. yüzyılda sokak gösterilerine ayrı bir önem atfeder ve sokak gösterilerinin demokratik ve yarı demokratik, askeri bir darbe ya da bir politikacıya rüşvet verilmesinden daha az etkin olmasına rağmen seçimlere, kamuoyu anketlerine ve kamusal konunun ifade edilmesinde kullanılan mektuplara önemli bir alternatif oluşturan “*kasıtlı bir siyasi araç*” olduğu belirtmektedir.⁵⁴⁷ Başlıca iki türden oluşan sokak gösterilerinde, belirlenen amaçlara ortak bağlılıkları ifade etmek için sembolik alanlarda ortak bağlılıklarını ifade edilir ve benzeri bağlılık gösterileri büyük caddelerde yürüyerek uygulanır. Göstericilerin bilinen bir toplanma yerine yürümesi ya da farklı yerlerdeki grupların sembolik bir alana ilerlemesinde bu iki gösteri biçimi birleşmektedir.⁵⁴⁸ Esnaf eylemlerinin gelişimi de bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Esnaf, hükümete karşı tepkilerini, isteklerini ve memnuniyetsizliklerini, sokak gösterilerini kullanarak gerçekleştirmiştir.

Türkiye’de sokak gösterilerinin farklı biçimlerde oluştuğunu belirten görüşler bulunmaktadır. A. Uysal’a göre sokak gösterileri, Türkiye’de hala olağan bir katılma biçimi olarak kabul görmemekte ve kamu politikalarını etkilemek amacıyla bir siyasal katılım biçimi oluşturmamaktadır. Kolluk kuvvetleri, sokak gösterilerini iç ve dış düşmanla özdeşleştirilen, caydırma ve korku politikalarının uygulandığı bir alan olarak algılamaktadır. Türkiye’deki sokak gösterilerinin temel anlamlandırmasının “*farklı politik grupların siyaseten var olduklarını göstermenin bir aracı*” olarak ifade edildiğini belirtmektedir.⁵⁴⁹ A. Uysal’a göre Türkiye’de toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek, tehlikeli bir repertuvar oluşturmaktadır. Bu repertuvardan yararlanmak isteyenler katılım sonrasında ortaya çıkacak olan sonuçlara katlanmayı göze almalıdırlar.⁵⁵⁰ Bu görüşten yola çıkarak, esnafın içinde yer aldığı en üst seviyedeki örgüt olan TESK’in pozisyonu gereği hükümet ile yoğun

⁵⁴⁷ Tilly, Toplumsal, s. 226.

⁵⁴⁸ Tilly, Toplumsal, s. 226.

⁵⁴⁹ Ayşen Uysal, “Mitingler ve Sokakta Siyaset”, **Radikal**, 20.05.2007, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=874996&Date=05.08.2010&CategoryID=42>, (02.04.2012).

⁵⁵⁰ Uysal, Devletin, s. 68.

ilişkiler içinde olması, sokak gösterilerinin gerçekleşmesini istemediği görüşünü bir anlamda desteklemektedir.

SONUÇ

Kasım 2000 ve Şubat 2001 sürecinde yaşanan ekonomik krizler, yarattıkları olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle, toplumun birçok kesimini etkilemiştir. Esnaf da bu ekonomik koşullardan etkilenmiş hatta en çok etkilenen kesimlerden birisi olmuştur. 2001 ekonomik krizinin yarattığı bu olumsuz ortamda esnaf, neden geleneksel olmayan eylem biçimlerini kullanmış ve protesto hareketlerine başvurmuştur? 2001 ekonomik krizi öncesi ve sonrası süreçte yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde esnafın böyle bir repertuvar kullanmadığını da göz önüne alacak olursak, 2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan bu hareketlerin ortaya çıkış nedeninin anlaşılması önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, esnaf eylemlerinin ekonomik nedenler temelinde ortaya çıktığı ve eylemlerin kriz eylemlerine ait özellikleri içinde barındırdığı savından hareket edilmiştir. Bu savın test edilebilmesi amacıyla, birinci bölümde protesto ve eylem repertuarı kavramları açıklanmış, esnaf eylemlerine teorik bir temel oluşturabilmek amacıyla toplumsal hareket teorileri incelemiş ve kriz eylemlerinin özelliklerine değinilmiştir. İkinci bölümde, mesleki bir grup olarak kimlerin esnaf kapsamı içinde yer aldığının anlaşılabilmesi amacıyla esnaf ve sanatkâr kavramı ile Türkiye’de esnaf örgütlenmesi incelenmiştir. Buna ek olarak esnaf eylemlerinin neden ortaya çıktığını açıklayabilmek için, esnafı eylem yapmaya iten ekonomik koşullar ele alınmıştır. Son bölümde ise, esnaf eylemlerinde kullanılan eylem biçimleri ve eylem repertuarı incelenmiştir. Bu inceleme ile esnaf eylemlerinin ekonomik kriz sonucunda ortaya çıktığı ve kriz eylemleri özelliği taşıdığı iddiası test edilmiştir.

Bu iddianın test edilmesi aşamasında, teorik bir altyapı oluşturabilmek için “görelî yoksunluk teorisi” ve “kaynakların mobilizasyonu teorisi” kullanılmıştır. Bu teorilere, 2001 ekonomik krizinin mesleki bir grup olarak esnaf üzerinde ortaya çıkardığı yoksunluk durumunun açıklanabilmesi ile eylemlerin oluşması aşamasında esnafın ve esnaf örgütlerinin hareketler için seferber ettikleri/etmedikleri kaynakların, eylemler içindeki rolünün analiz edilmesi için başvurulmuştur. Çalışmada, 15 Mart 2001- 15 Nisan 2001 tarihleri arasında gerçekleşen esnaf

eylemleri veri seti olarak ele alınmış, eylemler ile bilgilerin elde edilmesinde de sistematik gazete taramalarından yararlanılmıştır.

Esnaf protestolarının temel sebebinin ekonomik olduğunu söylememiz gerekmektedir. 2001 ekonomik krizinin sonucu, piyasalarda ortaya çıkan talep daralması, satışların azalarak durma noktasına gelmesi ve hiper-süper marketlerin yarattığı rekabet ortamı, esnafın elde ettiği gelirin büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur. Buna ek olarak, hayat standardı uygulamasının tekrar uygulamaya konulması, kredi faizlerinde yaşanan yükseliş, vergilerin artışı ve sosyal güvenlik primlerinin ödenmesinde karşılaşılan güçlükler gibi faktörler, esnafın gelir elde etmesini zorlaştırarak, giderlerinin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle, esnafın ekonomik olarak çözülmesi zor bir dar boğaza girdiği ifade edilmiştir. Böyle bir durumun sonucunda J. Jasper'ın ifade ettiği gibi, insanların çıkarına ters düşen ya da onları zor bir duruma sokan problemlerin ortaya çıkması ile protestoya başvurularak bir hak arama içine girilmesi, insanların seslerini duyurmalarının bir aracı olarak kullanılmıştır.

Esnaf eylemlerinin açıklanmasında, öncülüğünü Ted Gurr'un yaptığı "*görelî yoksunluk teorisi*" teorisine atıf yaparak, bazı noktaların, daha net açıklaması sağlanmıştır. İnsanların değer elde etme kapasiteleri ve değer beklentileri arasındaki farklılık üzerinden bir analiz yapan T. Gurr'un, bu değerler arasındaki farklılık dolayısıyla ortaya çıkabilecek memnuniyetsizlik seviyelerinin, insanların protesto hareketlerine katılmaları için temel faktör olarak kabul ettiğini daha önce de belirtmiştik. Bu noktadan hareketle, 2001 ekonomik krizi sonrasında yaşanan memnuniyetsizlikleri bu çerçevede analiz etmek, yanlış olmayacaktır. Özellikle T. Gurr'un ifade ettiği yoksunluk türleri arasından, "*azalan yoksunluk*" ve "*artan oranlı yoksunluk*" türlerinin, esnaf eylemlerinin görüldüğü dönemde yaşananlar ile paralellik gösterdiğini ifade edebiliriz. Yukarıda açıkladığımız nedenler dolayısıyla, esnafın değer beklentilerinin sabit kaldığı varsayımından hareketle, değer elde etme kapasitelerinde, ekonomik kriz nedeni ile yaşanan düşüş durumunun bir memnuniyetsizlik durumu ortaya çıkarması, esnafın protesto gösterileri düzenlemesinde etkili olmuştur. Esnafın içinde bulunduğu bu memnuniyetsizlik durumunun oluşmasında, ekonomik kriz öncesi sahip olduklarının, ekonomik kriz

döneminde ve sonrasında elde edilememesi ya da kaybedilmesi gibi faktörlerde etkili olmuştur.

Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, yeni toplumsal hareketler yaklaşımının aksine, ekonomik bir temel üzerine inşa edilen nedenlerin ya da bir başka ifade ile ekonomik krizin, protestoları tetikleyici bir rol oynadığı bir durumdan söz etmemiz mümkündür. Fakat bu nedenler protestoların nasıl ortaya çıktığının açıklanmasında, tek başına yeterli değildir. H. Kerbo'nun da ifade ettiği gibi, göreceli yoksunluk teorisi ile açıklayabileceğimiz bir hareketin incelenmesinde dikkate alınması gereken diğer faktörler, hareketin nasıl bir örgüt yapısı içinde geliştiği, hareketin gerçekleştirilmesi için insan, para, zaman vb. kaynakların nasıl elde edildiğidir. Bu nedenle ele alınması gereken bir diğer teoriyi kaynakların mobilizasyonu teorisi oluşturmuştur. Bu noktada kaynakların mobilizasyonu teorisyenleri, kriz durumu ile toplumsal hareketler arasında bir ilişki kurmakla beraber, örgütün varlığına ve kaynakların elde edilmesi ve kullanılması gibi faktörlerin önemli olduğunu belirtmektedirler. Esnaf eylemlerinde açıkça gördüğümüz gibi, ekonomik kriz bir toplumsal hareketin başlamasında temel neden olmakla birlikte, hareketin devamlılığı sürecinde sınırlı bir rol almaktadır. Krizin tetiklediği hareketin devamlılığı ve başarısı, kaynakların elde edilmesine, elde edilen kaynakları seferber eden bir örgütün varlığına ve niteliğine bağlı olarak gelişmiştir.

Üçüncü bölümde de açıkladığımız gibi, TESK esnaf eylemlerinin düzenlenmesine mesafeli olarak yaklaşmıştır. Alt düzeyde yer alan ve il düzeyinde örgütlenen esnaf ve sanatkâr odaları birlikleri ile esnaf ve sanatkâr odaları ise, esnaf eylemlerinin düzenlenmesinde aktif olarak rol almışlardır. Alt kısımda yer alan bu örgütlerin, hareketlere katılımının tabanın isteği doğrultusunda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yukarıda anlattığımız duruma paralel olarak, eylemlerin temel düzenlenme amacını ve çıkış noktasını ekonomik kriz oluşturmuş, kaynakların harekete geçirilmesinde ise, yerel düzeydeki örgütler rol almışlardır. Özellikle katılımcı sayısının fazla olduğu eylemlerin, bu şekilde gerçekleştirildiğini ifade edebiliriz. Fakat daha küçük katılımlı eylemlerin kendiliğinden gelişen eylemler olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

Esnafların, neden 2001 ekonomik krizine tepki olarak bu hareketleri gerçekleştirdiği sorusunun cevabı olarak, 2001 ekonomik krizinin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ve en ağır olumsuz koşulları ortaya çıkaran, ekonomik kriz olarak kabul edilmesini verebiliriz. Ticari piyasalarda yaşanan durgunluk, piyasada yaşanan talep daralması, çeşitli ekonomik sorunları çözemeyen ve ek kaynak yaratmada sorunlar yaşayan esnaf, bu denli ağır koşullar karşısında tepkisiz kalmamıştır. 2001 öncesi ya da sonrası ortaya çıkan ekonomik krizlerin benzer etkiler yaratıp yaratmadığı konusu, başka bir çalışmada daha ayrıntılı olarak incelenmesi gereken bir konu olsa da, bu konu hakkında çalışan birçok iktisatçı ve akademisyenin, koşulları en ağır olan ekonomik krizin 2001 yılında yaşandığını belirtmeleri, bu görüşümüzün destelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca ekonomik kriz nedeni ile esnafın içinde bulunduğu yoksunluk durumu, eylemlerin günlük yaşam üzerindeki tehditler sonucu ortaya çıkması, devletin bu sürecin ortaya çıkmasından sorumlu tutulması gibi nedenler eylemlerin ortaya çıkışının zeminini hazırlamıştır. A. Kotil'in ifadesi ile genel kriz durumu, sosyal bir organizasyona sığmamıştır. Bu konuda belirtmemiz gereken bir diğer faktör, ekonomik kriz içindeki esnafın, hükümet düzeyinde taleplerine yanıt alamaması, esnaf örgütlerinden bu konu hakkında yapılan açıklamalara rağmen somut bir sonuç elde edilememesi gibi nedenler olarak ele alınabilir. Esnafın ve esnaf örgütlerinin, bu talepleri birçok kez dile getirerek, bu sorunların çözülmemesi durumunda protesto gösterilerine başvuracaklarını açıklamaları, bu görüşümüzü desteklemektedir. Sonraki süreçte, hükümetin talepleri dikkate alarak, bazı iyileştirici düzenlemeler gerçekleştirmesi (9 Nisan Bakanlar Kurulu Kararları), esnafın eylem düzenlemesini belirli bir düzeyde iniş trendi girmesine yol açsa da, eylemleri tamamen sona erdirmemiştir.

Esnaf eylemlerinin ilk kez gerçekleştirildiği konusuna tekrar değinmemizde fayda vardır. Burada kullanılan ilk kavramı, esnafın ilk kez protesto gösterileri düzenlediği biçiminde anlaşılmamalıdır. Burada ifade edilen, esnafın büyük ölçekli olarak, farklı birçok şehirde, belirli bir süre devam eden ve en önemlisi “ulusal düzeyde” eylemler gerçekleştirmiş olmalarıdır. Nitekim esnaf çeşitli nedenler dolayısıyla yerel düzeyde ve mikro ölçekli olarak sokak eylemleri yapmış ve bu şekilde sokak repertuarını kullanmıştır. Kısacası, yerel düzede birçok kez eylem gerçekleştiren esnaf, ulusal düzeyde bir eylemi ilk kez gerçekleştirmiştir.

Esnaf eylemleri açısından, cevaplandırmamız gereken bir diğer soru şudur: Esnaf eylemlerini, kriz eylemleri sınıflandırması içinde değerlendirebilir miyiz? Gerçekten de, savımızda belirtilen iddiaların doğruluğunun test edilmesi için, 2001 yılında gerçekleşen esnaf eylemlerinin, P. Favre tarafından yapılan eylem sınıflandırması içinde kriz eylemleri ile benzer özelliklere sahip olup olmadığı tartışılmıştır. Yukarıda da ayrıntılı olarak incelediğimiz gibi, P. Favre eylemleri, öncü eylemler, rutinleşmiş eylemler ve kriz eylemleri olarak, üçe ayırarak incelemektedir. P. Favre'nin ifade ettiği kriz eylemlerinin, esnaf eylemleri ile birçok yönden benzeştiğini görmekteyiz. Esnaf eylemlerinde katılımcılar kriz eylemlerinde olduğu gibi, siyasi hasımları (hükümet) ile doğrudan karşı karşıya gelmiştir. Bunu eylemleri sırasında, devleti temsil eden kolluk kuvvetleri ile esnaf arasında çıkan çatışmalar örneğinde somutlaştırabiliriz. Kriz, eylemlerin amacını tekleştirerek, tepkilerin hükümete odaklanmasını sağlamıştır. Krizin herkesi etkilediği bir ortamda, eylemler yayılma özelliği göstermiş, bir anlamda herkesi bünyesinde toplamıştır. Esnaf dışında işçi, memur, çiftçi gibi toplumun bir çok kesimine yayılmıştır. Esnaf dışındaki bu kesimler ayrı olarak eylemler düzenlenseler de, esnaf tarafından düzenlenen eylemler içinde yer alarak esnafa destek vermişlerdir. Bu şekilde krizin nedeni ile katılımcıların kendilerini, gösteriye adanmaları kolaylaşmıştır, kısaca eylemler kriz tarafından tetiklenmiştir.

Katılımın yoğun olması nedeni ile hiçbir örgüt eylemler üzerinde tek başına kontrol sağlayamamıştır. Bunu esnaf eylemlerinin farklı yerel örgütler tarafından düzenlenmesi dışında, esnaf eylemlerinden ayrı olarak da, değerlendirmemiz gerekmektedir. Çünkü esnaf, kriz döneminde eylem düzenleyen tek kesim değildir. Herhangi bir örgüt eylemleri tam olarak kontrol altına alamadığı için, kriz eylemlerinde olduğu eylemler ayaklandırma potansiyeline sahip bir biçime bürünmüştür. Bu durum, 11 Nisan'da, Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleşen gösteride, eyleme provokatörlerin karıştığı iddiası ile ortaya çıkan olaylarda somutlaştırılabilir. Olaylar medya tarafından kendiliğinden takip edilmiştir. Eylemler dikkat çekme gibi bir ihtiyacı olmaması nedeni ile medya da kolaylıkla yer almıştır. Sahip oldukları bu özellikler nedeni ile kamuoyunda, esnaf eylemlerini destekleyenler kadar, süreç içerisinde tepki gösterenler de ortaya çıkmıştır. Son olarak ise, P. Favre'nin ifade ettiği gibi, her gösteri bir diğeri için çağrı niteliği

taşımıştır. Özellikle Ahmet Çakmak tarafından Başbakanlık önünde gerçekleştirilen eylem, bir kıvılcım niteliği kazanmıştır. Görüldüğü gibi, esnaf eylemleri sahip oldukları bu özellikler ile P. Favre'nin eylem biçimleri içerisindeki kriz eylemleri birebir paralellik göstermektedir.

H. Kerbo'nun kriz dönemi eylemleri olarak ifade ettiği özellikler de esnaf eylemleri ile benzerlikler taşımaktadır. Esnaf eylemleri de kriz eylemlerin ortaya çıkması gibi sosyoekonomik kriz döneminde, esnafın içinde yaşadığı koşulların bozulması ile ortaya çıkmıştır ve katılımcılar birebir ekonomik krizden etkilenenlerdir. Bu nedenle birincil katılımcılar, krizin mağdurlarıdır. H. Kerbo, kriz dönemi hareketlerinin, erken dönemlerinin kendiliğinden ve görece olarak örgütlü gelişmediğini ifade etmektedir. Esnaf eylemleri içinde, kendiliğinden ve örgütlü olmayan hareketler ortaya çıkmakla birlikte, bu eylemler süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Esnaf eylemlerinin de, hepsi olmasa bile bir kısmında, şiddet eylemleri ve işgal başlığı altında açıkladığımız gibi, şiddet ve düşmanca hareketler görülmüştür. Son olarak P. Favre'ye paralel biçimde H. Kerbo'nun ifade ettiği gibi, esnaf eylemlerinde de kişilerin harekete katılımı için motive edilmesinde, kriz birincil faktördür. H. Kerbo'nun kriz dönemi eylemleri, bazı farklılıklar içersede, büyük ölçüde esnaf eylemleri ile benzerlikler göstermektedir.

Bu eylemlerin gerçekleştirilmesi sürecinde, harekete katılanlar tepkilerini, farklı eylem biçimleri ve eylem repertuarı kullanarak ifade etmişlerdir. Niceliğe dayanan eylem biçimleri ile krize tepki amacıyla birleşen on binlerce kişi, tepkileri dile getirmiş, sayısal çoğunluklarını, tepkilerinin boyutunun ifade edilmesinde bir araç olarak kullanmışlardır. Şiddet eylemleri ve işgaller, başvurulmuş bir diğer eylem biçimidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kriz eylemlerinde sıkça rastlanılan bir eylem biçimi olarak kabul edilmektedir. Esnaf eylemlerinde kullanılan bir diğer eylem biçimi ise, sembolik eylemlerdir. Bu eylemler sırasında da, esnafın içerisinde bulunduğu ekonomik olumsuzluklar farklı simgeler kullanılarak ifade edilmiştir. Bu eylem biçimlerinin ve eylem repertuarlarının kullanımında, ekonomik krize tepki belirleyici etken olmuş, kullanılan simgeler ya da eylem biçimleri bu duruma uygun olarak seçilmiştir.

Bu çalışmada görelî yoksunluklar teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi çerçevesinde teorik temel oluşturulmaya çalışılmış, kriz eylemleri ile paralellikler kurularak, esnaf eylemlerinin kriz eylemleri özelliği taşıdığı, bunun sonucunda eylemlerde kullanılan eylem biçimleri ve eylem repertuarı ile ekonomik krizin eleştirildiğini ifade edilmiştir. Buna ek olarak, 2001 ekonomik krizi nedeni ile esnafın eylem yapmasına yol açan faktörler açıklanarak örneklendirilmiş, sonrasında ise, esnaf eylemleri süreci açıklanmıştır. Görüldüğü gibi, bu verilerin hepsi, temel savımızı destekleyen unsurları oluşturmaktadır. Tüm çalışma boyunca elde edilen veriler, yapılan tartışmalar ışığında, temel savımızı oluşturan *“Esnaf eylemlerinin, 2001 ekonomik krizinin esnaf üzerinde yarattığı olumsuz ekonomik etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu protesto hareketlerinin kriz eylemlerine ait özelliklere sahip olduğu”* olgusunun doğrulandığını ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

“Esnaf ve Sanatkâr Değişim, Dönüşüm, Destek (3D) Strateji Belgesi ve Eylem Planı (ESDEP)”, Nisan 2010, http://www.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/esnaf_strateji_belgesi_02-22042010213944.pdf, (22.12.2011).

5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanunu, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1502.html>, (03.01.2012).

Abi, Erdal, “Onlar Esnaf Değil, Çapulcu”, **Sabah**, 12.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/12/y66.html>, (15.11.2011).

AC Nielsen, **Retailer Trend 2004**, Yayımlanmamış Rapor, İstanbul.

Akçın, Nilgün Soner, **Esnaf Sanatkâr Kredi Kefalet Kooperatifinin Finansmanında Halk Bankası’nın Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

Akit, “Bursa Patladı”, 02.04.2001.

Akit, “Derviş Günday Nihayet Uyandı!”, 08.04.2001.

Akit, “En Çok İşyeri Sakarya’da Kapandı”, 26.02.2001.

Akit, “Esnaf da Sokağa Dökülecek”, 15.12.2000.

Akit, “Esnaf Sokağa Çıkıyor”, 16.03.2001.

Akit, “Esnaf Yok Oluyor”, 10.10.2001 .

Akit, “Esnafa Yüksek Faiz Kısıkaçı”, 25.04.2001.

Akit, “Esnaflın Boğazı Sıkıldı”, 07.02.2001.

Akit, “Esnaflın Yüzde 70’i İcralık”, 27.01.2001

.

Akit, “Halk Esnafla Birlikte Yürüdü”, 14.04.2001.

Akit, “Hapishaneleri Esnaf Dolduracak!”, 23.03.2001.

Akit, “Sadece Ankara’da 1200 Bakkal Kepenk İndirdi”, 07.01.2001.

Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım, “Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castells’in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Eylül 1999, Cilt: 32, Sayı: 3, ss. 115-128.

Akman, Cüneyt, “Sürekli Kriz Ülkesi”, **Birikim**, Sayı: 145, Mayıs 2001, ss. 65-70.

Akşam, “Derviş, Esnaftan Destek İstedi”, 11.04.2001.

Akşam, “Esnaflar ve Çiftçiye Müjde”, 16.05.2001.

Akşam, “Esnafla 2.Şok”, 28.02.2001.

Akşam, “Esnafla Şok Eden Haber”, 27.02.2001.

Akşam, “Halk Bankası İki Yıl Sonra Esnafla”, 02.03.2001.

Akşam, “Halk Bankası’nı Halklaştırma Yolları”, 03.03.2001.

Akşin, Sina, “Siyasal Tarih (1995-2003)”, **Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye**, Sina Akşin (Ed.), Cilt 5, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 165-186.

Aktan, Coşkun Can ve Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf (16.01.2011).

Almeida, Paul D., “ Defensive Mobilization: Popular Movements against Economic Adjustment Policies in Latin America”, **Latin America Perspectives**, Issue 154, Vol. 34, No. 3, May 2007, ss. 123-139.

Altan, Mehmet, “ 11 Milyon Köylü, 5 Milyon Esnaf”, **Sabah**, 07.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/07/y13.html>, (15.11.2011).

Altaylı, Fatih, “Bu Kadar Adama Adama Cop Yetmez”, **Hürriyet**, 06.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236137>, (20.03.2012).

Altaylı, Fatih, “Ya Birkaç Bakan Ya Hükümet”, **Hürriyet**, 10.04.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-236854>, (20.03.2012).

Apak, Sudi ve Ayhan Aytaç, **Küresel Krizler, Krolonojik Değerlendirme ve Analiz**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2009.

Ateş, Toktamış, “Esnafın Durumu”, **Cumhuriyet**, 07.04.2001.

Ayata, Sencer, “Krizin Artçısı Sosyal Patlamalar”, **Zaman**, 06.04.2001.

Aytaç, Serpil ve Aşkın Keser, “İşsizliğin Çalışan Birey Üzerindeki Etkisi: İşsizlik Kaygısı”, **İŞGÜÇ**, Cilt: 4, Sayı: 2, Sıra: 1, No: 48, 2002, <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=48&cilt=4&sayi=2&yil=2002>, (30.12.2011).

Bayer, Yalçın, “Hiper’den 100 Gram Peynir Alamam ki...”, **Hürriyet**, 30.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-211686>, (28.10.2011).

Bayer, Yalçın, “TÜRMOB: Esnaf Kelle Vergisi Altında Eziliyor”, **Hürriyet**, 19.12.2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-208578>, (28.10.2011).

Bila, Fikret, “Esnafa 4 Mújde”, **Milliyet**, 09.04.2001.

Bora, Tanıl, Esnaf Eylemleri ve Medya, 09.01.2001, http://www.medyakronik.net/arsiv/tbora_arv_090401.htm (11.07.2011).

Boratav, Korkut, “İktisadın Krizinden Toplumun Krizine: Nereye Gidiyoruz?”, Söyleşi, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 236, ss. 33-53.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2007.

Brieger, Pedro, “Arjantin Ayaklanması Üzerine Bir Tanıklık”, çev.Ömer Laçiner, **Birikim**, Sayı: 154, Şubat 2002, ss. 36-40.

Brush, Stephen G., “Dynamics of Theory Change in the Social Sciences: Relative Deprivation and Collective Violence”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 40, No. 4, December 1996, ss. 523-545.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 18, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul.

Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 21, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul.

Cohen, Jean, “Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 109-129.

Combes, H      , “ ‘Oy Sandıklarını Korumak’ 1990’lı Yıllarda Seçim Hilelerine Karşı Hareketler”,          Uysal, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferdan Ergut ve Ay     Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, ss. 249-281.

Corteguera, Luis R., “Popular Politics in Composite Monarchies: Barcelona Artisans and The Campaign For a Papal Bull Against Hoarding (1580-5)”, **Social History**, Vol. 26, No.1, January 2001, ss. 22-39.

Cumhuriyet, “1 Ay İçinde 38 Bin İ siz”, 18.02.2001.

Cumhuriyet, “1 Milyonu A kın Kepenk Kapanacak”, 02.03.2001.

Cumhuriyet, “1.5 Milyon Kişi İ ten Atıldı”, 29.03.2001.

Cumhuriyet, “260 Esnaf İ yerini Kapattı”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Adım Adım Sosyal Patlama”, 07.04.2001.

Cumhuriyet, “Ankara ve İstanbul’da Esnafa Halk Desteği”, 06.04.2001.

Cumhuriyet, “Ba -Kur’un Kara Deli i 6 Katrilyon”, 09.03.2001.

Cumhuriyet, “Bakkallar Boykot’a Hazırlanıyor”, 21.10.2000.

Cumhuriyet, “Bankacıların İşsizlik Kabusu”, 05.02.2001.

Cumhuriyet, “Başbakan’a Yazarkasa”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Borçlara Erteleme ve Kolaylık İ teniyor”, 08.02.2001.

Cumhuriyet, “Bunalım Halkı Alanlara Döktü”, 30.03.2001.

Cumhuriyet, “Çalışanlar Sosyal Devlet İstiyor”, 02.12.2000.

Cumhuriyet, “Çamurun Üzerinde Oturuyorsunuz”, 20.02.2001.

Cumhuriyet, “Ekonomik Kriz Hekimleri de Vurdu”, 18.02.2001.

Cumhuriyet, “Ekonomik Kriz İntihar Ettiriyor”, 10.09.2001.

Cumhuriyet, “Ekonomik Kriz Ruhsal ve Sosyal Sorunları Arttırdı”, 30.03.2001.

Cumhuriyet, “Ekonomik Kriz Suça İtıyor”, 23.07.2001.

Cumhuriyet, “Ekonomik Kriz Yurttaşı Bunalttı”, 09.05.2001.

Cumhuriyet, “Emekçi Yine Meydanda”, 14.03.2001.

Cumhuriyet, “Emekçiler Bugün Meydanda”, 14.04.2001.

Cumhuriyet, “Emekçinin Sesi Meydanlarda”, 15.04.2001.

Cumhuriyet, “Eminönü Esnafı İTO’ya Yürüdü”, 10.04.2001.

Cumhuriyet, “En Kalabalık Ordu: İşsizler”, 25.07.2001.

Cumhuriyet, “En Uzun Gece”, 22.02.2001.

Cumhuriyet, “Enflasyon Düşmezse Sosyal Patlama Yaşanır”, 04.10.2000.

Cumhuriyet, “Enflasyonu Parasızlık Yendi”, 05.07.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf Çözümü Terapide Arıyor”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf Halk Bankası’nda Kararlı”, 03.03.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf Hükümetten ‘Söz’ Aldı”, 01.03.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf Kepenk İndiriyor”, 03.02.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf ve Çiftçiye Faiz Kolaylığı”, 10.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf Vergi Affı İstiyor”, 10.12.2000.

Cumhuriyet, “Esnaf Yine Sokaklarda”, 09.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnaf, Ecevit’ten Randevu İstedi”, 01.03.2001.

Cumhuriyet, “Esnafa Moral”, 10.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnafın Zorlu Ayı”, 02.02.2001 .

Cumhuriyet, “Esnafla Polis Çatıştı”, 12.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnafta Provokasyon Korkusu”, 13.04.2001.

Cumhuriyet, “Esnaftan Tepki Yükseliyor”, 24.11.2000.

Cumhuriyet, “Eylemler Yayılıyor”, 07.04.2001.

Cumhuriyet, “Genç İş Adamlarından Sosyal Patlama Uyarısı”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Halde İşler Kötü”, 07.03.2001.

Cumhuriyet, “Halkın İsyanı Yayılıyor, 08.04.2001.

Cumhuriyet, “Halkın Tepkisi Büyüyor”, 31.03.2001.

Cumhuriyet, “Hükümeti Protesto ‘Ateşi’”, 30.08.2001.

Cumhuriyet, “Hükümetin İstifasını İstediler”, 07.04.2001.

Cumhuriyet, “IMF Damgası: İşsizlik”, 16.07.2001.

Cumhuriyet, “IMF İşsizlik Getiriyor”, 04.02.2001.

Cumhuriyet, “İntiharların Nedeni Ekonomik”, 05.01.2001.

Cumhuriyet, “İşsizler Ordusu Büyüyor”, 20.01.2001.

Cumhuriyet, “İşsizlik Bankacıyı Vurdu”, 31.05.2001.

Cumhuriyet, “İşsizlik Dalgası Her Yerde”, 06.06.2001.

Cumhuriyet, “İşsizlik İkiye Katlandı”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “İşsizlik Oranı Yüzde 6.2”, 12.10.2000.

Cumhuriyet, “Kamyoncular Yolu Trafığa Kapattı”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Kredi Kartı Sahtekarlığı”, 06.05.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Başlık Parasını Kaldırdı”, 23.05.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Çocuk Terk Ettiriyor”, 15.08.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Dilencileri de Vurdu”, 16.04.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Eğitimi de Vurdu”, 08.04.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Evlilikleri Kemiriyor”, 24.05.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Kaçakçığı Arttırdı”, 15.07.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Kepenk Kapattırdı”, 18.04.2001.

Cumhuriyet, “Kriz Kepenk Kapattırdı”, 29.03.2001.

Cumhuriyet, “Kriz, Umutları da Tüketti”, 09.09.2001.

Cumhuriyet, “Krizin Bedeli Halka Vergi”, 08.12.2000.

Cumhuriyet, “Oral Düşük Beyan Zorladı”, 24.11.2000.

Cumhuriyet, “Oynatmaya Az Kaldı”, 24.07.2001.

Cumhuriyet, “Provokasyon Uyarısı”, 12.04.2001.

Cumhuriyet, “Provokasyonlara Dikkat”, 12.04.2001.

Cumhuriyet, “Senaryo Aynı Mağdurlar da Aynı”, 20.06.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Kesimden İstem Yağmuru”, 01.04.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Patlama Olabilir”, 08.03.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Patlama Olmaz”, 25.07.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Patlama Uyarısı”, 30.06.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Patlama Zaten Yaşanıyor”, 26.07.2001.

Cumhuriyet, “Sosyal Patlamaya Dikkat”, 25.04.2001.

Cumhuriyet, “Televole İsyanı”, 31.07.2001.

Cumhuriyet, “Uyarı Eylemleri Başladı”, 05.04.2001.

Cumhuriyet, “Ülkeyi Soydurtmayız”, 20.02.2001.

Cumhuriyet, “Vergi Emekçinin Sırtında”, 24.11.2000.

Cumhuriyet, “Vergi Yüğü Emekçide”, 24.11.2000.

Cumhuriyet, “Vergide Çifte Standart”, 06.01.2001.

Cumhuriyet, “Yine Acı Reçete”, 15.03.2001.

Cumhuriyet, “Yine Halk Ödeyecek”, 19.11.2000.

Cumhuriyet, “Yoksulluğun Bedeli İntihar Oldu”, 10.02.2001.

Cumhuriyet, “1 Milyonu Aşkın Kepenk Kapanacak”, 02.03.2001.

Cumhuriyet, 22.11.2000.

Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Çayır, Kenan, (der.) **Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Çetinkaya, Y. Doğan, “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim**, Y. Doğan Çetinkaya (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 15-61.

Çıtak, Nermin, **Esnaf Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinin Finansal Yapısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Demirhan, Ali Ergin, “Özsavunmanın Sınırlarında Neoliberalizme Karşı Toplumsal Hareketler”, **Kurumsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri-II**, Yalçın Bükrev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek ve Ersin Vedat Elgür (ed.), NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2011, ss. 15-36.

Demokratikleşme ve Orta Sınıf (Başyazı), **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Nisan 2005, Sayı:820, <http://www.koopkur.org.tr/pdf/karinca/820.pdf> (21.12.2011), ss. 1-2.

Diani, Mario, “Cities in The World: Local Civil Society and Global Issues in Britain” **Transnational Protest and Global Activism**, Donatella Della Porta ve Sidney Tarrow (der.), Rowman ve Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2005, ss. 45-67.

Dikmen, Ahmet Alpay ve N. İlter Ertuğrul, **Kriz Ve...Toplum, İnsan, İdeoloji, Ekonomi**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Dolu, Mustafa, “Esnaf Hiç Yürümemişti”, **Akşam**, 05.04.2001.

Dolu, Mustafa, “Toplumun Betonu Esnaf Yok Oluyor”, **Akşam**, 06.08.2001.

DPT, “Esnaf ve Sanatkârlara Götürülen Hizmetler Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Yayın No: DPT:2653-ÖİK:658, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Aralık 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/esnaf/oik658.pdf>, (07.06.2011).

DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>, (26.12.2011).

DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf> , (26.12.2011).

DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (26.12.2011).

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1973/plan4.pdf, (26.12.2011).

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf>, (26.12.2011).

DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2770/plan7.pdf> ,(26.12.2011).

Durkheim, Emile, **İntihar**, çev.Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.

Dünya, “Esnaftan Hükümete Tepki”, 05.04.2001.

Dünya, “Çiftçi ve Esnafa Faiz İndirimi Yürürlükte”, 16.05.2001.

Dünya, “Esnaf Bakanlığı Kurulsun”, 06.04.2001.

Dünya, “Esnaf, 23 Acil Sorun İçin Sokakta”, 09.04.2001.

Dünya, “Esnafa ‘Sağduyu’ Çağrısı”, 07.04.2001.

Dünya, “Esnafa Yüzde 1000’lik Faiz Şoku”, 28.02.2001.

Dünya, “Esnaflık Yüksek Faiz Tepkisi Sürüyor”, 30.04.2001.

Dünya, “TESK: Ecevit’ten Halkbank Desteği Aldık”, 02.03.2001.

Dünya, “Yalkın: Esnafın Yürüyüşü Artarak Devam Edecek”, 05.04.2001.

Düşünen Siyaset, Yıl: 1, Sayı: 1, Şubat 1999, s. 10.

Eco, Umberto, “Umberto Eco ile Kriz Üstüne”, (Söyleşiyi Yapan: L. Yılmaz), **Cogito Dergisi**, Sayı: 27, Yaz 2001, ss. 10-31.

Erdoğan, Tarkan, “Organize Perakende Sektörünün Ekonomik Dinamikleri: Rekabet Politikası Açısından Değerlendirme”, **Rekabet Dergisi**, Sayı: 24, 2005, ss. 28-67.

Ergut, Ferdan ve Ayşen Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, ss. 11-31.

Esnaflık ve Sanatkar Sicili, <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/tescil.html>, (09.01.2012).

Favre, Pierre, (der.), **La Manifestation**, Paris Presses, FNSP, 1990.

Finansal Forum, “Esnaflık Vergi Affi İstedi”, 02.02.2000.

Franklin James C., “Hard Times and Protest in Latin America”, **APSA 2010 Annual Meeting Paper**, 2010, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1641772, (15.02.2012), ss. 1-22.

Freud, Sigmund, **Kitle Psikolojisi**, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, 2.baskı, 2000, İstanbul.

Fuentes, Marta ve Andre Gunder Frank, “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez”, çev. Ahmet Gürata-Tanıl Bora, **Birikim**, Sayı: 16, Ağustos 1990, ss. 29-41.

Gıda Sektöründe Küçük Esnaf Zor Durumda, 2005, <http://www.gidasanayii.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3959>, (06.04.2011).

Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, çev.İşıl Bayar, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

Giugni, Marco G., “Explaining Cross-National Similarities Among Social Movements” **Globalization And Resistance, Transnational Dimensions of Social Movements**, Jackie Smith ve Hank Johnston (eds.), Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2002, ss. 13-29.

Gouldner, Alvin W., “Artisans and Intellectuals in German Revolution of 1848”, **Theory and Society**, Vol. 12, No. 4, July 1983, ss. 521-532.

Göktürk, Gülay, “Olmadı Sayın Abim...”, **Sabah**, 12.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/12/y32.html>, (20.03.2012).

Gözcü, “3 Milyon 300 Bin Esnaf Yanacak”, 10.03.2001.

Gözcü, “6 Milyon Esnaf Batmak Üzere”, 28.11.2001.

Gözcü, “Biz Hindi Miyiz?”, 23.03.2001.

Gözcü, “Esnaftan Derviş’e Uyarı”, 11.04.2001.

Gözcü, “Hapse Girme Kuyruğu”, 08.12.2001.

Gözcü, “Her Üç Kişiden Biri İcralık”, 08.05.2001.

Gurr, Ted Robert, **Why Men Rebel**, Princeton University Press, Third Handcover Printing, 1971, Princeton, New Jersey.

Güçlü, Faruk, “İntiharların Nedeni Ekonomik”, Röp:Mutlu Serezli, Cumhuriyet Gazetesi, 05.01.2001, Faruk Güçlü, **İntihar:Umutsuzluğun Tırmanışı**, SABEV, Ankara, 2001, ss. 141-144.

Gümrükçü, Selin Bengi, **Bir Toplumsal Hareketin Doğuşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye’de Ortaya Çıkışı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

Güneş, “Esnaflar, Çiftçi Perişan”, 25.04.2001.

Hatemi, Hüseyin, “Krizin Kritiği”, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 1, Sayı: 1, Şubat 1999, ss. 17-18.

Heper, Doğan, “Hayat Standardı Vergisi”, **Milliyet**, 21.11.2000.

Hobsbawn, E. J., “The Tramping System”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 3, No. 3, 1951, ss. 299-320.

Hoffer, Eric, **Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, çev.Erkıl Günür, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 2005.

Hunt, Lynn, “Charles Tilly’nin Kolektif Eylemi”, **Tarihsel Sosyoloji, Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Theda Skocpol (der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 244-275.

Hürriyet, “Vergi Affı İstiyoruz”, 25.10.2000.

Hürriyet, “200 Bin Kişi Sokaklarda”, 12.04.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319407.asp>, (20.03.2001).

Hürriyet, “4 Bin Esnaf Daha Kepenk İndiriyor”, 12.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-206342>, (28.10.2011).

Hürriyet, “6-7 Bin Taksici İşsiz Kaldı”, 08.07.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=2940>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Afyon’da 129 Kepenk Daha Kapandı”, 02.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-222498>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Aksaray’da 10 Bin Kişi Yürüdü”, 14.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-237541>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Ankara ‘Savaş Alanı’na Döndü”, 11.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319150.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Ankara Valiliği’nden Yürüyüşlere Yasak”, 11.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319187.asp>, (20.03.2001).

Hürriyet, “Aygün: Bunun Adı Kelle Vergisi”, 19.11.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-199308>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Bakkallar Marketlerden Şikayetçi”, 10.03.2001;
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-231027>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Başbakanlık Önünde Tankerli Protesto”, 07.08.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/08/07/12635.asp>, (26.04.2012).

Hürriyet, “Burdur’da Esnaf Kepenk İndirecek”, 28.01.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-220839>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Çekler Protesto”, 12.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-206346> (31.01.2012).

Hürriyet, “Demiralp İstifa Etti”, 26.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229197>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Devletin Zirvesinde Kriz”,
<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/dosya/kriz/index.html>, (09.07.2011).

Hürriyet, “Ecevit’e Yazarkasa Attılar”, 05.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235859>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Ekonomi Bir Takım İşi”, 02.03.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229664>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Ekonomide Yeni Dönem”, 22.02.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/22/296461.asp>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Ekonomiye Süper Bakan”, 03.03.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229751>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Esnaf Bunalıma Girdi”, 18.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-208342>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Esnaf Durmuyor”, 06.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318090.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnaf Eylemleri Sürüyor”, 07.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318297.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnaf İki Gün Süre Verdi”, 09.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318753.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnaf İki Gün Süre Verdi”, 09.04.2001.

Hürriyet, “Esnaf Sıkıntıya Çara Arayışında”, 25.01.2000;
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-219791>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Esnaf Sokağa İndi”, 31.03.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235000>, (14.04.2012).

Hürriyet, “Esnaf Sokakta”, 05.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-235860>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnafa ‘Siftah Paketi’ Açıldı”, 10.04.2001.

Hürriyet, “Esnafın 23 Ana Sorunu Var”, 08.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236420> (31.01.2012).

Hürriyet, “Esnafın Deddiği Oldu”, 09.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318717.asp>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Esnafın Mesajlı İsyanı”, 25.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-210441>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Esnafın Tepkisi Durulmuyor”, 05.04.2001,
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-235793>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnaftan Hükümete Tepki”, 04.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317604.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Esnaftan Hükümeti Protesto Mitingleri”, 11.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/11/319165.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Faizde Tarihi Rekora Uçtu”, 22.02.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/22/296462.asp>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Gazi Mahallesi’nde Esnaf Yürüyüşü”, 08.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318496.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Geçen Yıl 135 Bin Esnaf Kepenk İndirdi”, 09.03.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-230848>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Halkbank’ı Esnaf Alıyor”, 02.03.2001.

Hürriyet, “Hatay’da 10 bin Esnaf Yürüdü”, 23.03.2001;
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/03/23/315098.asp>, (14.04.2012).

Hürriyet, “Hayat Standardından 400 Trilyon Gelecek”, 23.11.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-200370> (04.01.2012).

Hürriyet, “Hipermarketler, Şehir Dışına Çıkmak İstemiyor”, 08.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-224277>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Hükümete Kızdı Otomobilini Yaktı”, 30.08.2001,
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=12914>, (26.04.2001).

Hürriyet, “İplerin Koptuğu An”, 20.02.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/20/295869.asp>, (09.07.2011).

Hürriyet, “İstanbul Esnafı TEM’i Trafığe Kapattı”, 06.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/06/318062.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “İşsizlik Resmi Rakamların Üzerinde”, 06.09.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14219>, (28.10.2001).

Hürriyet, “Kamyon Esnafından Zam Protestosu”, 04.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/04/317649.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Kararname Yayınlandı Resmen Devlet Bakanı Derviş Kolları Sıvadı”,
04.03.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-229875>,
(27.03.2012).

Hürriyet, “Karşılıksız Senet Sayısı Patladı”, 24.01.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-219410> (31.12.2012).

Hürriyet, “Kepen Kapatma Rekoru Aydın’da”, 05.08.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=8330>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Kredi Borcuna Kızıp Banka Çalışanlarını Rehin Aldı”, 31.07.2001,
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=7433>, (26.04.2012).

Hürriyet, “Kriz Piyasaları Sarstı”, 21.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-227921>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Kriz, Taksiciyi de Vurdu”, 11.02.2011,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225194>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Krizde İlk Yolcu Erçel”, 25.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-228955>, (27.03.2012).

Hürriyet, “Marketler Dışarı Esnafa Rahat Nefes”, 15.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-226688>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Öfke Dinmiyor”, 07.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-236210>, (20.03.2001).

Hürriyet, “Öfkeye Çapulcu Karıştı”, 12.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/12/319374.asp> , (20.03.2011).

Hürriyet, “Polisten Biber Gazı”, 07.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236235>, (20.03.2012).

Hürriyet, “Siftah Yok!”, 27.11.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-201541>, (09.02.2012).

Hürriyet, “Suya Karşı Taş”, 08.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/08/318519.asp>, (20.03.2001).

Hürriyet, “Süpermarketler Kent Dışına Çıkıyor”, 06.03.2001.

Hürriyet, “Süpermarketler Şehir Dışına Çıkıyor”, 10.04.2001.

Hürriyet, “Şanlıurfa’da Esnaf Kepenk Kapattı”, 30.03.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/03/30/316589.asp>, (14.04.2012).

Hürriyet, “Şehirlerden Değil Türkiye’den Çıkarız”, 24.04.2001.

Hürriyet, “Terzilerden Hayat Standardına Tepki”, 09.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-205449>, (28.10.2011).

Hürriyet, “TESK: Sabrımız Sonsuz Değil”, 09.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/09/318719.asp>, (28.10.2011).

Hürriyet, “TESK: Sokağa Çıkarsa Türkiye Eski Türkiye Olmaz”, 07.04.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/04/07/318316.asp>, (20.03.2012).

Hürriyet, “TESK: Türkiye Yeniden Üretmeye Yönelmelidir”, 08.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-224261>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Tuğlacılar Kan Ağlıyor”, 24.02.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-228875>, (28.10.2011).

Hürriyet, “Ve İcra Tıkandı”, 21.12.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-209292> (31.01.2012).

Hürriyet, “Vergi Affı İstiyoruz”, 25.10.2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-192747>, (28.10.2011).

İlhan, Süleyman, “Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:21, Ağustos 2008, ss. 313-328.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, (08.02.2012).

Jasper, James, **Ahlâki Protesto Sanatı**, çev.Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.

Jenkins, J. Craig, “Resource Mobilization Theory and The Study of Social Movements”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 9, 1983, ss. 527-553.

Johnstan, Hank, Enrique Laraña ve Joseph R.Gusfield, “Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 131-161.

Karagöz, Melahat, “KOBİ’lerin Temel Sorunları, Bu Alanda Sağlanan Destekler ve Çözüm Önerileri, **Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1. Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, 2008, İstanbul, ss.49-71.

Karayeğen, İbrahim , “Esnaf İstifaya Zorluyor”, **Zaman**, 07.04.2001.

Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Kerbo, Harold R. ve Richard A. Shaffer, “Unemployment and Protest in the United States, 1890-1940: A Methodological Critique and Research Note”, **Social Forces**, Vol. 64, No. 4, June 1986, ss. 1046-1056.

Kerbo, Harold R., “Movements of “Crises” and Movements of “Affluence”: A Critique of Deprivation and Resource Mobilization Theories”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 26, No. 4, December 1982, ss. 645-663.

Kılıç, Emel, “Bacıyan-ı Rum: Türk Kültür ve Ekonomi Tarihinde Kadının Rolüne Örnek Bir Teşkilat”, **Vitrin**, 2009, Sayı: 194, ss. 14-15.

Kınaytürk, Zuhale, **1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Kızılot, Şükrü, “Esnafın Kefeni ve Mezarı”, **Sabah**, 27.11.2001.

Kızılot, Şükrü, “Hayat Standardı Vergisi Kalktı!..”, **Sabah**, 01.01.2002, <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/01/01/y24.html>, (13.08.2011).

Kızılot, Şükrü, “Ücretlilerin ve Esnafın Vergi Yüğü Arttı!..”, **Sabah**, 13.01.2001.

Kızılot, Şükrü, “Zararın da Vergisi Var”, **Sabah**, 20.11.2001.

Kibritçioğlu, Aykut, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0401/0401008.pdf>, (03.05.2010).

Klandermans, Bert, **The Social Psychology of Protest**, Blackwell Publishers, 1997.

Korpi, Walter, “Conflict, Power and Relative Deprivation”, **The American Political Science Review**, Vol. 68, No. 4, December 1974, ss. 1569-1578.

Koselleck, Reinhart, **Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar**, çev.Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Kotil, Ahmet, “Toplum ve Krizleri, Tasnif Denemesi ve Türkiye’de Kriz”, **İÜ İktisat Dergisi**, Sayı 384, Kasım 1998, ss. 44-59.

Kotil, Ahmet, “Türk Toplumunda Kriz ve Dönemler ”, **İÜ İktisat Dergisi**, Sayı: 385, Aralık 1998, ss. 66-80.

Koyuncu, Murat ve Fikret Şenses, “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, ERC Working Paper in Economics 04/13, 2004, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf>, (27.04.2010) ss. 1-43.

Kozanoğlu, Hayri, **NTV Tarih Dergisi**, Sayı:2 Mart 2009, ss. 26-33.

Küşin, Abdülkadir, “Esnaf ve Köylü Hapis Kuyruğunda”, **Hürriyet**, 10.12.2001.

Le Bon, Gustave, **Kitleler Psikolojisi**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2009.

Maass, Alan, “James Petras ile Söyleşi:“Kitlel Eylemlerde Örgütlü Öncü Yer Almadı.”“, çev.İsmet Akça, **Birikim**, Sayı: 154, Şubat 2002, ss. 43-47.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, **Dynamics of Contention**, Cambridge University Press, 2004.

McCarthy, John D. ve Mayer N. Zald, “Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory”, **American Journal of Sociology**, Vol. 82, Number 6, May 1977, ss. 1212-1241.

Melluci, Alberto, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Kenan Çayır (der.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, Aralık 1999, ss. 81-107.

Mengi, Güngör, “Enayi Aranıyor!”, **Sabah**, 08.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/08/y02.html>, (28.10.2011).

Mengi, Güngör, “İnsaf Çağrısı”, **Sabah**, 19.11.2001.

Milli Gazete, “100 Bin Kepenk İndi”, 24.02.2001.

Milli Gazete, “Bakkallar İsyanda”, 07.01.2001.

Milli Gazete, “Esnafa, Çiftçiye Derviş Kazığı”, 25.04.2001.

Milli Gazete, “Esnafın Başı, Esnafı Suçladı”, 10.04.2001.

Milli Gazete, “Esnafın Mecalî Kalmadı”, 10.03.2001.

Milli Gazete, “Halk Bankası Esnafı Perişan Etti”, 27.02.2001.

Milli Gazete, “Halk Bankası’na Faiz İsyanı”, 02.03.2001.

Milli Gazete, “Hükümet Fedakarlık İstedi, İşçi-işveren “Niçin?” Dedi”, 01.04.2001.

Milli Gazete, “Kriz, Taksicileri de Vurdu”, 09.07.2001.

Milli Gazete, “Krizdeki Esnaf Eylem Hazırlığında”, 02.03.2001.

Milliyet, “ATO: Bunun Adı Kelle Vergisi”, 19.11.2000.

Milliyet, “Anadolu Ayakta...”, 12.04.2001.

Milliyet, “Attığı ya Bomba Olsaydı?”, 05.04.2001.

Milliyet, “Bol Bol Gol Atacağız”, 15.04.2001.

Milliyet, “Bu da Esnafın Kriz Mitingi”, 18.03.2001.

Milliyet, “Bu Kez Etten Duvar Ördüler”, 06.04.2001.

Milliyet, “Buna Hakkınız Yoktu”, 20.02.2001.

Milliyet, “Çakmak Vekilleri de Telaşlandırdı”, 06.04.2001.

Milliyet, “El İnsaf!”, 12.04.2001.

Milliyet, “Esnaf Ankara’yı Birbirine Kattı”, 07.04.2001.

Milliyet, “Esnaf Ayaklandı”, 05.04.2001.

Milliyet, “Esnaf Banka Bastı”, 01.08.2001.

Milliyet, “Esnaf Beş Kat Vergi Ödeyecek”, 23.11.2000.

Milliyet, “Esnaf Durulmuyor”, 06.04.2001.

Milliyet, “Esnaf Eylem Tehdidinde Bulundu”, 19.11.2000.

Milliyet, “Esnaf Eylemi Sevdı”, 10.04.2001.

Milliyet, “Esnaf Umutsuz”, 08.04.2001.

Milliyet, “Esnafa Yazın Yonca Yersiniz Denmez” , 07.04.2001.

Milliyet, “Fuhuş Patladı, Ev Kadınları ve Öğrenciler Müşteri Avında”, 27.11.2011, <http://dunya.milliyet.com.tr/fuhus-patladi-ev-kadinlari-ve-ogrenciler-musteri-avinda/dunya/dunyadetay/27.11.2011/1468113/default.htm>, (28.11.2011).

Milliyet, “Gelir Vergisinde % 28.2 Gerileme”, 20.04.2000.

Milliyet, “Halkbank Esnafa Devredilecek”, 02.03.2001.

Milliyet, “Halkbank’tan Erteleme”, 01.03.2001.

Milliyet, “İlk Raunt Bakkalların, Marketler Taşınıyor...”, 10.04.2001.

Milliyet, “Kasayı Fırlattı...”, 05.04.2001.

Milliyet, “Köprüleri Attılar”, 20.02.2001.

Milliyet, “Kriz Bahane”, 12.04.2001.

Milliyet, “Ne Seks Ne Futbol, İlle de Ekonomi”, 23.03.2002.

Milliyet, “Para İçin Ölüyorlar!”, 23.11.2011, <http://gundem.milliyet.com.tr/para-icin-oluyorlar-/gundem/gundemdetay/23.11.2011/1466183/default.htm>, (28.11.2011).

Milliyet, “Süper Bakan”, 03.03.2001.

Milliyet, “Tansu Çiller: Bu Bir Esnaf Muhtırasıdır”, 06.04.2001.

Milliyet, “Vergide Az Beyana Son”, 19.11.2000.

Milliyet, “Yazar Kasacı Rüyasında Görmüş”, 06.04.2001.

Milliyet, “Yurttan Esnaf Protestoları”, 08.04.2001.

Milliyet, 20.03.2001.

Morris, Richard J., “A Note on The Economic İmpact of The Prerevolutionary Nonimportation Movements on Urban Artisans”, **Labor History**, Vol. 50, No. 3, August 2009, ss. 269-286.

Müftüoğlu, Özgür, Yasemin Özgün, “Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi”, **Praksis** , Sayı: 22, 2010 Bahar, ss. 151-174.

Müjde, Gani, “Hayatımız Standart...”, **Milliyet 2000**, 25.11.2000.

NTVmsnbc, “Başbakanlık Önünde ‘Açlığı’ Haykırdı”, 08.08.2001, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/98455.asp>, (26.04.2012).

Offerlé, Michel, “Kolektif Eylem Repertuvarlarına Eleştirel Dönüş (18.-21. Yüzyıl)”, çev. İnci Malak Uysal, **Tarihsel Sosyoloji. Paradigmalar, Stratejiler, Sorunsallar**, Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal (der.), Dipnot Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, 2007, ss. 177-209.

Oğuz, Mustafa, “Esnaf Beklemede”, **Hürriyet**, 13.02.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-225963>, (28.10.2011).

Oktay, Ertan ve Alptekin Güney, “Türkiye’de KOBİ’lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri”, **21. Yüzyılda KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C, 03-04 Ocak 2002,

http://www.emu.edu.tr/smeconf/turkcepdf%5Certan_oktay.pdf, (26.12.2011), ss. 1-21.

Olson, Robert W., “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 17, No. 3, Sep., 1974, ss. 329-344.

Orhan, Melin, “2001 Şubat Krizinin Türk Toplumu Üzerindeki Etkileri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Ortadoğu, “Bakkallar Acil Önlem İstedi”, 08.01.2001.

Ortadoğu, “Esnaf Eylem Yapacak”, 16.03.2001.

Ortadoğu, “Esnafa Can Suyu”, 08.04.2001.

Ortadoğu, “Günday’dan Tehdit”, 09.04.2001.

Ortadoğu, “Halkbank’a Tepki Artıyor, 03.03.2001.

Ortadoğu, “Sokaklara Döken 23 Sorun”, 09.04.2001.

Ortadoğu, “Taksiciler İşsiz”, 09.07.2001.

Öden, Merih ve Mustafa Akkaya, “ “Hayat Standardı Esası”nın Anayasaya Uygunluğu Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 2, 2001, ss. 1-35.

Öğüt, Bercan, Hipermarketler, 2000, <http://www.tesk.org.tr/tr/yayin/rapor/4.html> (26.12.2011).

Önder, İzzettin, “Ülkemizde ve Dünyada Yaşanan Özelleştirmelerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği III. Sempozyumu Kitabı**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara, 5.12.2009, ss. 32-40.

Özyürek, Mustafa, “Esnaf Beş Kat Vergi Ödeyecek”, **Milliyet**, 23.11.2000.

Özyürek, Mustafa, “Hayat Standardı Esası Yine Hedefte !”, **Milliyet**, 12.02.2001.

Petras, James ve Henry Veltmeyer, **Latin Amerika’da Devlet İktidarı ve Toplumsal Hareketler**, çev.Ali Ergin Demirhan, Kalkedon Yayınları, 2007.

Petras, James, “Latin Amerika: Ekonomik Kriz Zamanlarında Sosyal Hareketler”, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=1128, (19.11.2011).

Piven, Frances Fox ve Richard A. Cloward, **Poor People’s Movements, Why They Succeed, How They Fail**, Pantheon Books, New York, 1977.

Posta, “Çiftçi ve Esnafa Faiz Müjdesi, 16.05.2001.

Posta, “Esnaf Vergi Affı İstedi”, 10.12.2000.

Posta, “Söz Verildi Ama...”, 25.04.2001.

Radikal, “1 Yılda 94 Bin İşyeri Kapandı”, 24.02.2001.

Radikal, “Esnaf ve Çiftçi Bekliyor”, 25.04.2001.

Radikal, “Gel Gör Kriz Bizi Neyledi”, 16.03.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=66190>, (27.03.2012).

Radikal, “Türkiye Sizinle Gurur Duyuyor”, 20.02.2001, <http://www.radikal.com.tr/2001/02/20/t/index.shtml>, (27.03.2012) .

Resmi Gazete, “Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları”, Sayı: 26551, 13.06.2007.

Resmi Gazete, Sayı: 24403, 15 Mayıs 2001, “T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nce Ekonomik Faaliyetleri Münhasıran Küçük ve Orta Boy Tarımsal İşletmelerin İşletilmesinden İbaret Olan Üreticilere Doğrudan ve/veya Tarım Kredi Kooperatifleri Aracılığıyla Kullanılmış Olan Tarımsal Krediler ile T. Halk Bankası A.Ş.’nce Esnaf ve Sanatkârlara, Genç ve Kadın Girişimcilere Açılmış Kredilerin Faiz Oranlarının Düşürülmesine İlişkin Karar”.

Rosenthal, Gert, “On Poverty and Inequality in Latin America”, **Journal of Interamerican Studies and World Affairs**, Vol. 38, No. 2/3, Special Double, Summer-Autumn 1996, ss. 15-37.

Rule, John, “Artisan Attitudes: A Comparative Survey of Skilled Labour and Proletarianization Before 1848”, **Bulletin - Society for the Study of Labour History**, Spring 1985, Issue 50, ss. 22-31.

Sabah, “Aç Esnaftan Vergi Alınmaz”, 21.11.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/11/21/e03.html>, (13.08.2011).

Sabah, “Adım Adım Gelen Kriz”, 22.02.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/22/e02.html>, (27.03.2012).

Sabah, “Artık Devlet Kemer Sıkacak”, 15.04.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/04/15/>, (27.03.2012).

Sabah, “Bakkallar Ayaklandı”, 31.07.2001.

Sabah, “Bu da Esnafın Muhtırası”, 05.02.2001.

Sabah, “Döviz Kurları Serbest Bırakıldı”, 22.02.2001,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/22/e01.html>, (27.03.2012).

Sabah, “Ekonominin Tek Patronu Derviş”, 03.03.2001,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/03/03/e05.html>, (27.03.2012).

Sabah, “Esnaf Paketi Açıldı”, 07.04.2001.

Sabah, “Esnaf Yollarda”, 06.04.2001.

Sabah, “Esnafın Sabrı Taştı”, 05.04.2001.

Sabah, “Fatura Erçel’e Çıktı”, 25.02.2001,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/25/p04.html>, (27.03.2012).

Sabah, “İpler MGK’da Koptu”, 20.02.2001,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/02/20/p01.html>, (27.03.2012).

Sabah, “İstanbul Kepenk İndirdi”, 05.04.2001.

Sabah, “İTO İki Gün Süre Verdi”, 10.04.2001.

Sabah, “Kayıtdışına Ödül Yasası”, 20.04.2001.

Sabah, “Kepenk İndiren İndirene”, 11.09.2001.

Sabah, “Kepenkler Kapalı Esnaf Yollarda”, 12.04.2001.

Sabah, “Krizi Protesto İçin Araç Yaktı”, 30.08.2001,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/08/30/p09.html>, (26.04.2001).

Sabah, “MGK’da Ekonomik Kriz Değerlendirildi”, 26.07.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/07/26/p05.html>. (11.07.2011).

Sabah, “Ne Oldu Bize?”, 07.02.2001.

Sabah, “Sokakta Öfke Dinmiyor”, 08.04.2001.

Sabah, “Tandoğan Meydan Muharebesi”, 12.04.2001.

Sabah, “Türkiye Yürüyor”, 07.04.2001.

Sabah, “Valilik Yasak Getirdi”, 12.04.2001.

Sabah, “Ya Bomba Olsaydı”, 05.04.2001.

Sabah, “Yüksek Faiz Cınneti”, 01.08.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/08/01/g01.html>, (25.04.2012).

Sabah, ”Krizi Aşarız”, 02.03.2001, <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/03/02/>, (27.03.2012).

Sertel, Yıldız, “Krize Ulusal Direniş, Bir Alternatif Var Mı?”, **Cumhuriyet**, 10.08.2001.

Serulnikov, Sergio, “ When Looting Becomes a Right: Urban Poverty and Food Riots in Argentina”, **Latin American Perspectives**, Vol. 21, No. 3, Social Movements and Political Change in Latin America: 2, Summer 1994, ss. 69-89.

Sipahi, Deniz, “Marketler Dışarı Esnaf Rahat Nefes Aldı”, **Hürriyet**, 15.02.2001.

Solak, Ahmet, “Esnaf Birliklerinin Tarihsel Gelişimi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Soner, Şükran “Örgütsüz Öfke”, **Cumhuriyet**, 03.04.2001.

Soysal, Mümtaz, “Patlama, Sönme ve Tren”, **Hürriyet**, 12.08.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=9548> , (28.10.2011).

Sönmez, Mustafa, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

Star, “52 Bin Yazar Kasa Stop”, 27.07.2001.

Süter, Şakir, “Esnafa Dikkat”, **Akşam**, 05.04.2001.

Şen, Erdinç, **Esnaf Kefalet Kredilerinin Türkiye’deki Mekansal Dağılışı ve Sonuçları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Şenses, Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

Şimşek, Guntay, “İki Derviş Bakın Ne demiş?”, **Zaman**, 11.04.2001.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı 2002**, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, Ankara.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, Dördüncü baskı, İstanbul, 1998.

Tabriz, Asghar Alam, **Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi**,

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Tarrow, Sidney, **Power in Movement, Social Movements and Contentious Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Taylor, Verta ve Nella Van Dyke, “Get Up, Stand Up”: Tactical Repertoires of Social Movements”, **The Blackwell Companion to Social Movements**, David. A. Snow, Sarah A. Soule and Hanspeter Kriesi (ed.), Blackwell Publishing, 2004, ss. 262-293.

Taylor, Verta, “Social Movement Continuity: The Women’s Movement in Abeyance”, **American Sociological Review**, Vol. 54, No. 5, October 1989, ss. 761-775.

Tekin, Mahmut, **Üretim Yönetimi**, Cilt 2, Yenilenmiş 6. Baskı, Günay Ofset, 2009, Konya.

TESK Eğitim Müdürlüğü, “Geçmişten Günümüze Esnaf ve Sanatkâr Teşkilatlanmaları”, **Vitrin**, 2009, Sayı: 194, ss. 28-29.

TESK, **16. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, 28-29 Mayıs 2002.

TESK, **18. Olağan Genel Kurul, Çalışma Raporu**, Ankara, 2010.

TESK, **2000 Olağan Başkanlar Kurulu, Çalışma Raporu**, Ankara, 2000.

TESK, **2001 Olağan Başkanlar Kurulu, Çalışma Raporu**, Ankara, 2001.

TESK, **Esnaf ve Sanatkâr Raporu, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara, Kasım 2008, <http://www.tesk.org.tr/tr/mevzuat/09/esnafraporu.pdf>, (07.06.2011).

TESK, **Esnaf ve Sanatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 2009.

TESK, **Esnaf ve Sanatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 2011,
<http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/talep.pdf> (30.07.2011).

Tilly, Charles, **From Mobilization to Revolution**, Addison-Wesley Publishing Company, USA, 1978.

Tilly, Charles, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2008.

Tokmakçioğlu, Erdoğan, “Esnaf”, **Gözcü**, 15.06.2001.

Touraine, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2002.

TRT, “Yunanistan Savaş Alanı Gibi”,
<http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/yunanistan-savas-alani-gibi-13474.html>,
(28.11.2011).

TRT, “Yunanistan’da Grev”,
<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=1e4114bf-bde3-4ecd-b70e-53a4271d0080>, (28.11.2011).

Tunçcan Ongan, Nilgün, **Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri**, DİSK Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul 2005.

Turgut, Serdar, “İçimden Geldiği Gibi”, **Hürriyet**, 11.04.2001,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-237047>, (20.03.2012).

Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

Türkiye, “Aygün: Esnaf Yok Oldu”, 06.04.2001.

Türkiye, “Esnafın Sevinci Kursağında Kaldı”, 25.04.2001.

Türkiye, “Halk Bankasını 6 ay İçinde Alırız”, 04.03.2001.

Türkiye, “Halkbank Esnafın Olacak”, 02.03.2001.

Türkiye, “İki Aydır Biz Zaten Bu Kararı Bekliyoruz”, 10.04.2001.

Türkiye, “İşsizlik Zirve Yaptı”, 13.05.2001.

Türkiye, “Rahatlatan Kararlar”, 10.04.2001.

Tygiel, Jules, “Tramping Artisans: The Case of the Carpenters in Industrial America, **Labor History**, Vol. 22, No. 3, ss. 348-376.

Uluengin, Hadi, “Esnaf Dünyası”, **Hürriyet**, 10.04.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-236855>, (03.01.2012).

Uras, Güngör, “Hayat Standardı Vergisi”, **Milliyet**, 29.11.2001 .

Uygur, Ercan, “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 227, ss. 37-70.

Uysal, Ayşen, “Bir Psikolog Olarak Polis: Polisin Toplumsal Olaylar Eğitimi ya da “Kalabalık Yönetimi””, **Birikim**, Sayı 273, Ocak 2012, ss.41-47.

Uysal, Ayşen, “Cop Gölgesinde Politika: Türkiye’de Toplumsal Olay Polisliği ve Sokak Eylemleri”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt:XXX, Sayı: 253, 2006, ss.79-94.

Uysal, Ayşen, “Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri: Kalemli Çete Örneği”, **Birikim**, Sayı: 146, 2001, ss. 64-84.

Uysal, Ayşen, “İslam ve Sokakta Politika”, **Siyasal İslam ve Liberalizm, Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye**, Ayşen Uysal (der.), Yakın Kitabevi Yayınları, 1.Basım, Şubat 2009, ss. 213-2 32.

Uysal, Ayşen, “Mitingler ve Sokakta Siyaset”, **Radikal**, 20.05.2007, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=874996&Date=05.08.2010&CategoryID=42>, (02.04.2012).

Uysal, Yaşar “Esnaf ve Seçimler...”, 21.05.2007, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/>, (25.06.2012).

Ülsever, Cüneyt, “Başbakan; Esnafı Kaybedemezsiniz!”, **Hürriyet**, 07.04.2001.

Üşür, İşaya, “Kriz Bir “Kavram”a Açıklama Notu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 214, ss. 38-45.

Vatan, “Bakanlık Harekete Geçti”, 07.05.2010, <http://haber.gazetevatan.com/bakanlik-harekete-gecti/304384/2/Haber>, (23.05.2012).

Vilas, Carlos M., “Neoliberal Meltdown and Social Protest: Argentina 2001-2002”, **Critical Sociology**, Volume 32, Issue 1, 2006, ss.163-186.

Vitrin, ““Vergi Affı” İçin Uyarı Üstüne Uyarı Yapılıyor.”, Sayı:136, Ocak-Şubat 2001, ss.12-13.

Vitrin, “Artık dayanacak Halimiz Kalmadı”, Sayı: 137, Mart-Nisan 2001, ss. 4-5.

Vitrin, “Derviş, Derviş’le Buluştu.”, Sayı: 137, ss. 16, 30.

Vitrin, “Esnafın Sabrı Nihayet Taştı”, Sayı: 132, ss. 12-13.

Vitrin, “Haklı Sözlerden... Haklı Sonuçlar”, Sayı: 143, s. 7.

Vitrin, “Hiper-Süper Marketlere Karşı TESK Hamlesi”, Sayı:136, ss. 16-17.

Vitrin, “Konya’da Umutlar Yitik ?”, Sayı:138 ,ss. 12-13.

Vitrin, “Küresel Kriz ve Esnaf ve Sanatkâr”, Nisan 2009, Sayı: 192, ss. 13, 27, 34.

Vitrin, “Maliye “Hayat Standardı” İle Esnaftan 600 Trilyon Bekliyor.”, Sayı: 135, ss. 4,

Vitrin, “TESK, Vergi Bunalımlarını Kamuoyuna Açıkladı” Sayı:135, Kasım-Aralık 2000, s.2-3.

Vitrin, Sayı: 138, s. 9.

Vitrin, Sayı: 143, s. 2-4.

Vitrin, Sayı: 145, Temmuz-Ağustos 2002, s. 15.

Vitrin, Sayı:137, s. 23.

Vitrin, Sayı:138, Mayıs-Haziran 2001, s. 7.

Vitrin,” “Hayat Standardı”na Mahkeme Yolu Görünüyor”, Sayı: 135, ss. 6-7.

Walsh, James P., “ “Mechanics and Citizens”: The Connecticut Artisan Protest of 1792”, **The William and Mary Quarterly**, Third Series, Vol. 42, No. 1, January 1985, ss. 66-89.

Wieviorka, Michel, “Sociology in Times of Crises”, çev: Kristin Couper, **Facing an Unequal World: Challenges For a Global Sociology, Volume One: Introduction, Latin America and Africa**, Michael Burawoy, Mau-kuei Chang, and Michelle Fei-yu Hsieh (ed.), Institute of Sociology at Academia Sinica, Council of National Associations of the International Sociological Association, and Academia Sinica, Taiwan, 2010, ss. 35-47.

World Health Organization, “Impacts of Economic Crisis on Mental Health”, 2011, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/134999/e94837.pdf, (22.02.2012).

Yanikkaya, Halit, “Küresel Ekonomide Küçük İşletmelerin Yeri ve Önemi”, **Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1.Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2008.

Yavi, Ersal, **Bir Ülke Nasıl Batırılır?**, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir, 2001.

Yazıcı, Erdiñç, **Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi**, 7.Baskı, Binyıl Yayınevi, 2010, Ankara.

Yazıcıoğlu Sanem, “Kriz “Olumlu” Olabilir mi?”, **Cogito Dergisi**, Sayı: 27, Yaz 2001, ss. 33-41.

Yeni Asır, “Bizi Sokağa Dökmeyin”, 16.01.2001.

Yeni Asır, “Esnaf Vergi Affı İstiyor”, 25.01.2001.

Yeni Asır, “Esnafa Üç Müjde”, 07.04.2001.

Yeni Asır, “Esnafı Sokağa Dökeriz”, 04.02.2001.

Yeni Asır, “Esnafın Sabrı Taştı, Oda Bastı”, 02.03.2001.

Yıldız, Serdar, **Türkiye’de KOBİ’ler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Yılmaz, Levent, **Siyasal Kültür-Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Anları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Yılmaz, Mehmet Y., “Türküm, Doğruyum, Çalışkanım, Vergi Vermem!“, **Milliyet**, 04.12.2001.

Yücel, Fatih, “Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri”, **Kent Esnaf ve Zanaatkârlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, 1.Baskı, Kent Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2008, ss. 9-31.

Yüksel, İhsan, “İşsizlik Olgusunun Psikolojik Boyutu: Görgül Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 60, Sayı: 3, 2005, ss. 255-274.

Zaman , “Esnaf Müjde Bekliyor”, 09.04.2001.

Zaman(Ege), “Bakkal Amca Vergi Şokunda, 21.12.2000.

Zaman, “720 Esnaf Kepenk Kapattı”, 17.02.2001.

Zaman, “Aman Dikkat!”, 12.04.2001.

Zaman, “Anadolu’da Sakin Tepki”, 12.04.2001.

Zaman, “Ayakkabıcı Kan Ağlıyor”, 19.02.2001.

Zaman, “Bir Zamanlar Esnaftı, Şimdi Merhum!”, 09.04.2001.

Zaman, “Bizi Unutmayın”, 13.12.2000.

Zaman, “Bütçe Vatandaşın Sırtında”, 20.10.2000.

Zaman, “Büyük Çalkantı”, 23.02.2001.

Zaman, “Ek Vergi İsyanı”, 21.10.2000.

Zaman, “Ekonomi Kilitlendi”, 22.02.2001.

Zaman, “Emekde Sokakta”, 15.04.2001.

Zaman, “Esnaf Ayakta”, 28.03.2001.

Zaman, “Esnaf Ceza ve Faiz Affı İstiyor”, 25.01.2001.

Zaman, “Esnaf da İsyanda”, 20.11.2000.

Zaman, “Esnaf da Sokakta”, 05.04.2001.

Zaman, “Esnaf Depresyonda”, 06.04.2001.

Zaman, “Esnaf Depresyonda”, 16.04.2001.

Zaman, “Esnaf Durmadı”, 13.04.2001.

Zaman, “Esnaf Eylemine Polis Engeli”, 06.04.2001.

Zaman, “Esnaf Huzursuz”, 10.12.2000.

Zaman, “Esnaf Hükümetten Destek İstedi”, 16.02.2001.

Zaman, “Esnaf Kazan Kaldıracak”, 01.12.2000.

Zaman, “Esnaf Kredisi Arttı”, 30.04.2001.

Zaman, “Esnaf Kriz, Bağ-Kur Prim Derdinde”, 09.03.2001.

Zaman, “Esnaf Mafya Kısılcında mı?”, 01.04.2001.

Zaman, “Esnaf Müjde Bekliyor”, 09.04.2001.

Zaman, “Esnaf Örgütlerinin 400 Milyon Liralık Geliri Mercək Altında”, 08.05.2010,
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=981660>, (23.05.2012).

Zaman, “Esnaf Perişan”, 06.02.2001.

Zaman, “Esnaf Sokağı Sevdı”, 08.04.2001.

Zaman, “Esnaf Susmuyor”, 11.04.2001.

Zaman, “Esnafa Darbe Vurdular”, 11.11.2000.

Zaman, “Esnafa Vergi Kolaylığı”, 06.02.2001.

Zaman, “Esnafin Öfkesi Dinmedi”, 06.04.2001.

Zaman, “Esnafin Tepkisi Dinmiyor”, 02.04.2001.

Zaman, “Esnaftan Karikatürlü Eylem”, 11.04.2001.

Zaman, “Esnaftan Krize Yeter Mitingi”, 18.03.2001.

Zaman, “Eyleme Son Verilmeli”, 12.04.2001.

Zaman, “Fatura Hep Vatandaşı”, 02.04.2001.

Zaman, “Fatura Vatandaşı Çıktı”, 08.12.2000.

Zaman, “Gidişat Kötü”, 07.04.2001.

Zaman, “Halk Siyasi Bedel İstiyor”, 08.04.2001.

Zaman, “Halkbank Faizde Geri Adım Attı”, 01.03.2001.

Zaman, “Hükümet Gönül Aldı”, 10.04.2001.

Zaman, “İflasın Resmidir”, 15.11.2000.

Zaman, “İpleri Koparan Sözler”, 20.02.2001.

Zaman, “İşsizlik Hasta Ediyor”, 09.03.2001.

Zaman, “Kabine Gönül Aldı”, 10.04.2001.

Zaman, “Kardeşim, Git Kendini Başka Yerde Yak!”, 10.04.2001.

Zaman, “Kepenler İndirildi” 05.04.2001.

Zaman, “Korkulan Oldu”, 12.04.2001.

Zaman, “Krizin İki Faturası”, 20.02.2001.

Zaman, “Mahmutpaşa, Esnafı da Eylem Yaptı”, 31.03.2001.

Zaman, “Önce Ahlak Çöktü”, 06.04.2001.

Zaman, “Sahte Para Patlaması”, 26.03.2001.

Zaman, “Selçuk Demiralp İstifa Etti”, 27.02.2001.

Zaman, “Sopalar Önceden Hazırlandı”, 12.04.2001.

Zaman, “Süt Banyolu Protesto”, 05.04.2001.

Zaman, “Vatandaş Yandı”, 08.12.2000.

Zaman, “Vergi Zammı Yüzde 56”, 04.11.2000.

Zaman, “Vergiler Bunaltıyor”, 04.04.2001.

Zaman, “Vergiler Cep Yakacak”, 09.12.2000.

Zaman, “Zamlar İpi Kopardı”, 02.03.2001.

Zaman, 20.03.2001.

Zaman, 31.03.2001.

Zengin, Hatice Sevgi, **Siyasi İktidar ve ‘Toplumsal Hoşnutsuzluk’: 2000’li Yıllarda Türkiye’de ‘Sosyal Patlama’ Söylemi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2004.

EKLER

EK.1. 2001 Yılı Mart Ayı Gazete Tirajları

Mart/2001 Ayı İçerisinde Resmi İlan ve Reklam Verilebilecek (İSTANBUL GAZETELERİ)

Gazete Adı	Nev'i	Sayfa Sayısı	Yüzölçümü	Aylık Tirajı	Günlük F Satış Or
Akit.....	Siyasi-Sabah	20	4.00 m ²	3.901.787	74.306
Ayrıntılı Haber.....	" - "	6	1.20 "	193.575	5.233
Bizim Anadolu.....	" - "	6	1.20 "	336.712	5.293
Bizim Gazete.....	" - "	8	1.60 "	70.134	1.011
Cumhuriyet.....	" - "	27.97	5.59 "	2.576.807	43.313
Dünya.....	" - "	21	4.20 "	1.219.397	28.080
Ekonomi.....	" -Akşam	6	1.20 "	106.726	3.127
Finansal Forum.....	Eko.-Siyasi-Sabah	17.44	3.49 "	858.875	21.564
Gazete 34.....	Siyasi-Sabah	6	1.20 "	242.152	6.502
Gözcü.....	" - "	16	3.20 "	6.261.420	137.159
Hürriyet.....	" - "	33.64	6.73 "	23.669.226	666.162
Hürses.....	" -Akşam	8	1.60 "	562.741	3.158
İstanbul.....	" -Sabah	8	1.60 "	385.709	10.373
İstiklâl.....	" -Akşam	6	1.20 "	160.312	4.164
Millî Gazete.....	" -Sabah	20	4.00 "	809.431	13.938
Milliyet.....	" - "	39.78	7.96 "	12.776.503	335.977
Ortadoğu.....	" - "	16	3.20 "	726.505	10.076
Posta.....	" - "	28.89	6.78 "	14.667.255	394.285
Radikal.....	" - "	28.90	5.78 "	2.070.759	39.384
Sabah.....	" - "	46	9.20 "	17.484.713	491.210
Son An.....	" - "	6	1.20 "	192.673	5.209
Son Haber.....(1).....	" -Akşam	6	1.20 "	124.000	3.102
Son Saat.....	" - "	6	1.20 "	112.978	3.059
Star.....	" -Sabah	31.62	6.32 "	9.427.083	240.519
T. ve D. Güneş.....	" - "	16	3.20 "	7.998.275	191.511
Takvim.....	" - "	16	3.20 "	7.044.564	164.235
Tünaydın.....	" - "	6	1.20 "	192.967	5.215
Türkiye.....(2).....	" - "	28.77	5.75 "	13.321.522	354.387
Türkiye'de Akşam.....	" - "	24	4.80 "	9.723.780	247.356
Yeni Asya.....	" - "	12	2.40 "	453.370	11.093
Yeni Devir.....	" - "	6	1.20 "	211.796	5.112
Yeni Nesil.....	" - "	6	1.20 "	212.499	5.669
Yeni Şafak.....	" - "	20	4.00 "	2.217.468	41.883
Zaman.....	" - "	24	4.80 "	6.876.188	189.158

(1) Son Haber gazetesi hakkında alınan 7 Şubat 2001 tarihli ve 2001/37 sayılı Karar'la, anılan Gazete 1 Şubat 2001 tarihinden itibaren Siyasi-Akşam gazetesi olarak yayınına devam etmektedir.

(2) Türkiye gazetesi hakkında alınan 19 Ocak 2001 tarihli ve 2001/35 sayılı Karar'la, anılan Gazete'nin resmi ilan ve reklam yayınlama hakkı karar tarihinden itibaren düşürülmüştür.

(*) İşaretli gazeteler haftada bir gün yayınlanmaz.

EK.2. 2001 Yılı Nisan Ayı Gazete Tirajları

Nisan/2001 Ayı İçerisinde Resmi İlan ve Reklam Verilebilecek (İSTANBUL GAZETELERİ)						
Gazete Adı	Nev'i	Sayfa Sayısı	Yüzölçümü	Aylık Tirajı	Günlük Fihri Satış Ort.	
Akit.....	Siyasi-Sabah	20	4.00 m ²	3.424.575	74.519	
Ayrıntılı Haber.....	" - "	6	1.20 "	174.582	5.225	
Bizim Anadolu.....	" - "	6	1.20 "	304.256	5.299	
Bizim Gazete.....	" - "	8	1.60 "	60.954	1.008 (*)	
Cumhuriyet.....	" - "	28.02	5.60 "	2.369.280	46.164	
Dünya.....	" - "	21	4.20 "	1.087.649	28.014 (*)	
Ekonomi.....	" -Akşam	6	1.20 "	95.464	3.126 (*)	
Finansal Forum.....	Eko.-Siyasi-Sabah	18.20	3.64 "	668.528	17.868	
Gazete 34.....	Siyasi-Sabah	6	1.20 "	218.719	6.501	
Gözcü.....	" - "	16	3.20 "	5.567.166	137.423	
Hürriyet.....	" - "	36.37	7.27 "	19.625.613	606.351	
Hürses.....	" -Akşam	8	1.60 "	508.317	3.096	
İstanbul.....	" -Sabah	8	1.60 "	347.194	10.331	
İstiklâl.....	" -Akşam	6	1.20 "	144.804	4.164	
Milli Gazete.....	" -Sabah	20	4.00 "	706.533	13.229	
Milliyet.....	" - "	43.74	8.75 "	9.720.902	274.551	
Ortaoğlu.....	" - "	16	3.20 "	653.930	10.111	
Posta.....	" - "	30.24	6.04 "	13.544.438	406.470	
Radikal.....	" - "	32.84	6.56 "	1.853.380	41.627	
Sabah.....	" - "	63	12.60 "	13.052.273	403.110	
Son An.....	" - "	6	1.20 "	174.002	5.208	
Son Haber.....	" -Akşam	6	1.20 "	112.000	3.101	
Son Saat.....	" - "	6	1.20 "	102.033	3.065	
Star.....	" -Sabah	30.47	6.09 "	8.803.209	228.736	
T ve D. Güneş.....	" - "	16	3.20 "	7.593.363	207.650	
Takvim.....	" - "	16	3.20 "	6.357.154	167.632	
Tünaydın.....	" - "	6	1.20 "	178.763	5.352	
Türkiye.....(x)	" - "	28.77	5.75 "	10.976.138	344.214	
Türkiye'de Akşam.....	" - "	24	4.80 "	9.238.533	259.017	
Yeni Asya.....	" - "	12	2.40 "	452.540	11.968	
Yeni Devir.....	" - "	6	1.20 "	191.297	5.113	
Yeni Nesil.....	" - "	6	1.20 "	194.910	5.751	
Yeni Şafak.....	" - "	20	4.00 "	2.321.658	49.337	
Zaman.....	" - "	24	4.80 "	6.102.547	192.061	

(x) Türkiye gazetesi hakkında alınan 19 Ocak 2001 tarihli ve 2001/35 sayılı Karar'la, anılan Gazete'nin resmi ilan ve reklam yayınlama hakkı karar tarihinden itibaren düşürülmüştür.

(*) İşaretli gazeteler haftada bir gün yayınlanmaz.